DE DANSKE

RUNEMINDESMÆRKER

UNDERSØGTE OG TOLKEDE

AF

LUDV. F. A. WIMMER

AFBILDNINGERNE UDFØRTE AF J. MAGNUS PETERSEN

UNDERSØGELSERNE FORETAGNE MED UNDERSTØTTELSE AF
DET KGL. NORDISKE OLDSKRIFTSELSKAB OG MINISTERIET FOR KIRKE- OG UNDERVISNINGSVÆSENET;
UDGIVELSEN BEKOSTET AF CARLSBERGFONDET

FJÆRDE BINDS FØRSTE AFDELING IV, 1

RUNELIGSTENE OG MINDESMÆRKER KNYTTEDE TIL KIRKER



KØBENHAVN
GYLDENDALSKE BOGHANDEL · NORDISK FORLAG
H. H. THIELES BOGTRYKKERI
1903—1904

DE DANSKE

RUNEMINDESMÆRKER

UNDERSØGTE OG TOLKEDE

AF

LUDV. F. A. WIMMER

AFBILDNINGERNE UDFØRTE AF J. MAGNUS PETERSEN

FJÆRDE BINDS FØRSTE AFDELING

RUNELIGSTENE OG MINDESMÆRKER KNYTTEDE TIL KIRKER



KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL · NORDISK FORLAG

THIELES BOGTRYKKERI

1903—1904

UNDERSØGELSERNE FORETAGNE MED UNDERSTØTTELSE AF
DET KGL. NORDISKE OLDSKRIFTSELSKAB OG MINISTERIET FOR KIRKE- OG UNDERVISNINGSVÆSENET

UDGIVELSEN BEKOSTET AF CARLSBERGFONDET

INDHOLD

VI. RUNELIGSTENE

VII. MINDESMÆRKER KNYTTEDE TIL KIRKER

A. Kirkelige genstande med runer

a. Døbefonter

b. Røgelsekar

c. Andre genstande

B. Runestene knyttede til kirker

a. Vedrørende kirken

b. Til pryd og belæring

c. Med uvis betydning

VI

RUNELIGSTENE

Efter at den gamle hedenske skik at rejse runestene til minde om afdøde efterhånden var uddød i Jylland og på de danske øer (med undtagelse af Bornholm) hen imod slutningen af det 11. årh., finder vi i den følgende tid (det 12. og 13. årh.) endnu runerne af og til anvendte på mindestene over afdøde; men disse mindestene har i reglen den flade ligstens form, og de korte indskrifter meddeler som oftest kun navnet på den, der „ligger“ eller „hviler“ under stenen. Ved siden af de flade ligstene optræder dog også undtagelsesvis andre former — endogså den rejste bavtasten —, således som det vil fremgå af det følgende.

I almindelighed er indskrifterne på runeligstenene ligesom tidligere på de gamle runestene affattede i dansk sprog; men enkelte bærer dog indskrifter i latinsk sprog, og en sjælden gang finder vi på samme sten både runer og latinske bogstaver.

Alle disse mindesmærker tilhører tiden fra omkring midten af det 12. til hen imod slutningen af det 13. årh., idet de for största delen med et rundt tal grupperer sig omkring år 1200. Kun på Bornholm vedblev man endnu i dette tidsrum ligesom tidligere at rejse runestene med de gamle indskriftformler; herfra kender vi derfor ikke noget eksempel på de flade lagte ligstene med runer.

Det langt overvejende antal af vore runeligstene skriver sig fra **Jylland.** Af de bevarede 19 stene, der omtales i det følgende, skönt de to sidste ikke kan antages at bære runer, hører nemlig de 15 hjemme i Jylland (deraf en i Sønderjylland), hvortil endvidere må föjes den af Worm (Monumenta Danica s. 444 f.) beskrevne sten i Vamdrup (Anst herred, Ribe amt), der i henhold til det kongelige brev til lensmændene af 9. Februar 1652 blev sendt til København, hvor den forsvandt under branden 1728. Fra Sælland kendes med sikkerhed kun en enkelt runeligsten (Egeslevmagle-stenen), eftersom det må henstilles som tvivlsomt, om den nedenfor som no. 17 behandlede sten fra Bårse er et brudstykke af en ligsten. Også på Fyn (Tåsinge) er kun en enkelt runeligsten bevaret, og det samme gælder Skåne, hvorfra der dog tillige haves nöjagtige meddelelser om to andre, senere forsvundne stene (se nedenfor under Hästveda-stenen).

1. EGESLEVMAGLE-STENEN

Egeslevmagle sogn, Vester Flakkebjærg herred, Sorø amt, Sælland

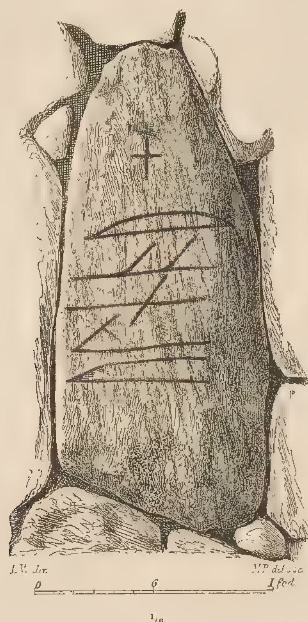
(undersøgt d. 25. Juli 1879 og oftere).

Forrest mellem de danske runeligstene stiller jeg den lille sten fra Egeslevmagle (nordøst for Skælskør, to mil øst for Korsør), fordi jeg anser den for den ældste af disse stene. Den har også endnu bevaret den gamle runestensform, idet den ligesom Føvlingstenen (nedenfor no. 9) utvivlsomt har været rejst på eller ved graven, men ikke som de sædvanlige flade ligstene har dækket denne.

At der fandtes en runesten i Egeslevmagle, blev først almindelig bekendt i året 1871, da pastor N. Hansen i en indberetning til det oldnordiske musæum meddelte, at der i muren om kirkegården var indsat en lille sten med runer, som næppe forhen var omtalt, og hvis indskrift syntes at være ᚢᛚᚽᚼᚢ (sml. J. P. Trap, Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark III^2, 1872, s. 398, hvor Ulnan er skriv- eller trykfejl for Ulnau; P. G. Thorsen, De danske Runemindesmærker II, 2, s. 261). Det følgende år blev stenen tegnet af J. B. Løffler til direktionen for de antikvariske mindesmærkers bevaring. Denne tegning findes i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv.

Ved min undersøgelse 1879 var stenen, således som den er gengivet på afbildningen, indsat udvendig i kirkegårdsmurens nordre side, 21 fod fra det nordvestlige hjörne og 1′ 4″ over jorden. Af et par håndværkere, der havde taget del i opførelsen af den nye kirkegårdsmur i slutningen af treserne i forrige århundrede, blev det meddelt mig, at stenen havde siddet omtrent på samme sted i den gamle ringmur. Den var ved undersøgelsen til dels skjult af en stor dynge stene, der var lagte op foran den, så at den var meget vanskelig at undersøge nöjagtig, og først efter at en större mængde af disse stene var fjærnede, lykkedes det mig med stort besvær at tage aftryk af indskriften. Efter at jeg havde gjort direktionen for de antikvariske mindesmærkers bevaring opmærksom på disse uheldige forhold, lod den 1884 med tilladelse af universitetet, som ejer kirken, stenen udtage af kirkegårdsmuren, for at den kunde blive opstillet i våbenhuset. Ved en misforståelse blev den imidlertid indmuret i dettes indvendige sydlige væg, så at bagsiden er skjult ligesom på den tidligere plads; den er desuden vendt på siden, hvad der også var tilfældet, da den sad i muren omkring kirkegården.

Den meget uanselige sten, der består af grov, rødlig granit, er godt 2′ höj og indtil 11″ bred. De i forhold til stenens störrelse ualmindelig store, indtil 7″ höje runer er alle meget tydelige, skönt de på enkelte steder er noget udflisede. En större naturlig fordybning, der løber sammen med den indvendige del af bistaven i ᛚ, kan ved flygtig be-



$^1/_6$.

Egeslevmagle-stenen.

tragtning få en vis lighed med en hugget linje, men er af samme art som flere mindre fordybninger, således både ved ᚢ og ᚦ. Om læsningen

ᚢᛚᛅᚠᚦ

kan der ikke være mindste tvivl. ᚢ og ᚦ er meget smalle både i forhold til höjden og til de tre andre runer med de forholdsvis lange bistave. Alle runer står i øvrigt tæt ved hinanden. Over ᚦ findes et lille kors af den allersimpleste form, således som vi især kender det fra mange kirkelige genstande fra det 12. og 13. årh. Dets øverste del ligger i en udflisning og er derfor bleven noget utydelig. Korset, der er $2^1/_4$″ höjt og godt $1^1/_2$″ bredt, er hugget i samme dybde og bredde som runerne. Af de egenlige runestene bærer Fjænneslev-stenen et lignende kors; men medens indskriften på denne begynder lige under

korset og løber ovenfra nedad (sml. De danske runemindesm. II, s. 471), følger indskriften på Egeslevmagle-stenen de gamle runestenes regel, idet den løber nedenfra opad, uagtet det lille kors er anbragt lige over navnet.

At stenen, som man har ment (Thorsen, De danske Runemindesm. II, 2, s. 261), kun er et brudstykke, er ganske urigtigt. Både sten og indskrift er fuldstændig bevarede, og indskriften, der må læses ulnoþ, indeholder den dødes navn. En *Ulnoth* nævnes som abbed i St. Alban under kong Æthelstan (924—41); sml. A. D. Jörgensen i Aarbøger for nord. Oldk. og Historie 1887, s. 131 f. Med dette navn kan jævnføres *Ælnoth*, der kom til Danmark omtr. 1098. Ligesom på Egeslevmagle-stenen møder vi også af og til på de egenlige runestene både med ældre og yngre runer kun navnet på den døde i nævneform uden anden tilföjelse (sml. min afhandling „Sønderjyllands runemindesmærker“ i „Haandbog i det nordslesvigske Spörgsmaals Historie“, Kbh. 1901, s. 39). Det samme er blandt runeligstenene tilfældet med Sal-stenen I og med Vesløs stenen, hvis den virkelig er en ligsten (se nedenfor no. 6 og no. 7).

Således som jeg foran har bemærket, sætter stenens form og måden, hvorpå indskriften er anbragt med det lille kors over navnet, det efter min mening uden for al tvivl, at Egeslevmagle-stenen har været rejst på eller ved graven, hvad der næppe har været så sjældent, som det kunde synes, når vi skal slutte fra de bevarede mindesmærker. Undtagelsesvis finder vi nemlig også mellem de indskriftløse, med et kors forsynede gamle ligstene enkelte, som ifølge deres form sikkert har været rejste. Dette er således tilfældet med en 3′ 10″ höj og indtil omtr. 2′ bred sten af grå granit, som jeg ved mit besøg i Sønder Vissing (Tyrsting herred, Århus amt) i August 1877 fandt indsat i det sydlige dige om kirken. Stenen, der kun bærer et kors, som er 1′ 9½″ höjt og 8½″ bredt, minder i sin form ikke så lidt om Egeslevmagle-stenen. Den er nu afbildet hos J. B. Løffler, Danske Gravstene fra Middelalderen, Kbh. 1889, s. 11 fig. 3. Foruden Sønder Vissing-stenen kender Løffler kun én gammel, med et kors prydet ligsten, som ligeledes har været rejst, nemlig stenen i Herlufmagle (Tybjærg herred, Præstø amt), der er afbildet smst. fig. 4. Uagtet ligheden med de nævnte indskriftløse ligstene frembyder den ganske rå og uanselige lille sten i Egeslevmagle i hvert fald en ejendommelig form mellem de danske runeligstene, som vi ellers kender fra det 12. og 13. årh. Dens hele karakter viser imidlertid, at den må henregnes til disse mindesmærker og ikke til de egenlige runestene; men på den anden side gör runeformerne, af hvilke jeg særlig fremhæver ᚾ (ikke ᚽ) for n og til dels ᚮ (ikke ᚯ) for o, som vi bægge møder også på de yngste af vore egenlige runestene (Tillise- og Hanning-stenen), det i höj grad sandsynligt, at den ikke kan rykkes længere ned i tiden end til midten af det 12. årh. Med et rundt tal vilde jeg sætte den til år 1140.

2. VEJERSLEV-STENEN

Vejerslev sogn, Hovlbjærg herred, Viborg amt, Jylland

(undersøgt d. 27. August 1877).

Medens Egeslevmagle-stenen må siges endnu fuldstændig at have bevaret de gamle rejste runestenes form, synes Vejerslev-stenen, der blandt vore runeligstene i alder vistnok følger nærmest efter denne, mig ved sin form at indtage en mellemstilling mellem de egenlige runestene og de yngre lagte gravstene.

Runestenen i Vejerslev har været kendt i hvert fald siden midten af det 18. årh., idet den 1769 blev tegnet af S. Abildgaard. Denne tegning, der findes i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv, foranledigede kommissjonen for oldsagers opbevaring til 1808 at rette en forespörsel om stenen til pastor Hassager i Vejerslev, som i sit svar (ligeledes i det antikvarisk-topografiske arkiv) gjorde et forsøg på at gengive indskriften. I året 1836 blev opmærksomheden atter henledet på denne sten af skolelærer J. Christensen i Sal, efter hvis meddelelse Finn Magnusen gengav indskriften i „Runamo og Runerne“, s. 551. Nogle år senere blev stenen tegnet af R. H. Kruse („Nörrejyllands Mærkværdigheder“ II no. 23 mellem s. 49 og s. 50). Denne tegning har C. C. Rafn benyttet i Antiquités de l'Orient, s. 207. Alle de nævnte gengivelser af indskriften lider imidlertid af flere væsenlige fejl. En ny, i det hele meget nöjagtig afbildning af stenen ved Magnus Petersen offenliggjorde Thorsen i De danske Runemindesm. II, 1 no. 51.

Stenen, der består af lyserød, grovkornet granit, er ligesom i Abildgaards tid indsat i den vestre indvendige side af Vejerslev kirkegårdsdige så langt nede ved jorden, at den lange indskriftlinje til höjre ved min undersøgelse var helt skjult af denne. Den er omtr. 5′ lang og 2′ på det bredeste; runernes höjde er i gennemsnit mellem 4 og $4\frac{1}{2}$″, men i navnet på toppen af stenen mellem 5 og $5\frac{1}{2}$″ (at s-, a- og m-runen, altså den første, tredje og femte rune i navnet, er $5\frac{1}{2}$″, men de to mellemliggende runer ᚠ og ᛚ 5″ og det sidste ᛁ $4\frac{1}{2}$″, viser en regelmæssighed, som næppe tör kaldes tilfældig). Ingen rune i indskriften når altså blot tilnærmelsesvis den af Thorsen (De danske Runemindesm. II, 2, s. 145) angivne störrelse af 7″.

Indskriften, der løber langs med stenens kant fra höjre til venstre, er i det hele taget meget tydelig og giver ikke på noget sted anledning til tvivl. Den måde, hvorpå den

er anbragt, minder en del om indskriften på den ene af Hällestad-stenene (Hällestad-stenen III i De danske runemindesmærker I, s. 87); men de ejendommelige, så godt som enestående runeformer på Vejerslev-stenen viser i forening med sproget i indskriften, at denne er meget ung. Dens runer frembyder i flere henseender en ikke ringe lighed med Vester Velling-stenens. At også Oddum-stenen i runernes karakter minder om disse indskrifter, har jeg fremhævet under denne (II, s. 285 f.). Ordene adskilles ved et punkt, der ligesom på Oddum-stenen også bruges ved slutningen af indskriften, men ikke ved dens begyndelse.

Med hensyn til enkeltheder bemærkes i øvrigt: I det første ord iuar er I lidt lavere end de øvrige runer; a-runens bistav er noget finere end hovedstaven, hvad der også er tilfældet enkelte steder i det følgende; en lille udflisning mellem hoved- og bistaven i denne rune har givet anledning til Christensens og Kruses urigtige læsning som ᛅ. I h-runen (i hio) står den ene meget kraftige tværstav næsten vandret, den anden finere derimod meget skråt på hovedstaven. I þesa træder punktet i ᚽ-runen meget stærkt frem; s-runen har samme form som i det følgende skalmi, medens den i det sidste ord (sin) vender til den modsatte side; uagtet længden af den ene stav i disse runer minder deres form dòg meget om Oddum-stenens s-runer. I yfær når den venstre side af æ-runens bistav lige så langt ned som hovedstaven og er stærkt krummet (i lighed med a- og n-runerne), hvorimod den höjre side er betydelig kortere og lige; det samme gælder æ-runen i broþær. I skalmi træder k-runens bistav lidt svagere frem, og en udflisning strækker sig mellem a- og l-runen; men ingen af de nævnte runer kan give anledning til mindste tvivl, uagtet de er urigtig opfattede både af Christensen og Kruse; a-runen har her ganske samme karakter som på de andre steder i indskriften, men bistaven standser et godt stykke oven for foden af hovedstaven; i-runen har en meget stærkt fremtrædende udvidelse ved toppen, således som vi andetsteds (f. eks. på Oddum-stenen) træffer det ved foden af runerne, men som ellers ikke viser sig i denne indskrift (ved toppen af ᚦ i þesa er det kun en udflisning). Der er for mig ingen tvivl om, at runeristeren har anbragt den lille udvidelse på toppen af I for at bringe det nærmere sammen med det foregående ᛘ; han fik således disse to runer lige så nær ved hinanden som de foregående runer i navnet, der vel er udmærket ved runernes störrelse, men i hvilket runetoppene dog af hensyn til pladsen står meget tættere sammen end i den øvrige del af indskriften. De to sidste ord adskilles ikke som de øvrige ved et punkt, der jo også ellers ofte mangler mellem ejestedordet sin og det tilhørende ord.

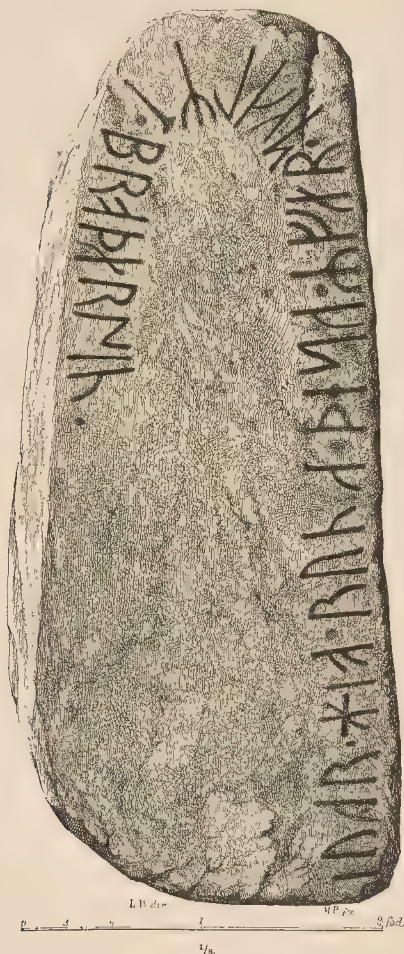
Indskriften lyder:

> iuar · hio · runa · þesa · yfær · skalmi · broþær sin ·
> *Íwarr hió rúna þessa yfær Skalmi bróðær sinn.*
> „Iver huggede disse runer over sin broder Skalme“.

iuar = oldnord. *Ívarr* forekommer jævnlig i Dansk i det 13. og 14. årh. (*Ivarus*), medens der senere i reglen skrives *Iver*. Også i Svensk er navnet *Ivar* almindeligt.

hio skrives på samme måde i jyske lov (sml. hiau på Læborg-stenen, II, s. 49).

yfær svarer ganske til jyske lovs *yvær* (sml. Die runenschrift s. 245).
skalmi] Samme skrivemåde forekommer også i skriftlige mindesmærker fra ældre



1/8.

Vejerslev-stenen.

tid: i 'Ribe oldemoder' nævnes *Esgerus Skalmison* og *Jacobus Skalmyson* i egnen omkring Ringkøbing i det 14. årh. og *Skalmi Deghen* i Ribe midt i det 15. årh. I Norsk findes *skalmi*

som tilnavn („den skrævende“; sml. *skalma*, „skræve“). Axel Olrik har i Danske Ridderviser I (Danmarks gamle Folkeviser VI), s. 207 ff. udtalt den formodning, at navnet *Skammel* i visen om Ebbe Skammelsön er en jysk omdannelse af *Skalmi*. Dette er dog usikkert, da det meget sjældne *Skammel*, hvormed visen begynder, ved misforståelse kan være opstået af det overordenlig almindelige *Skammelssön*, så at den oprindelige form af navnet var *Skammels*, som det virkelig skrives i Dueholms Diplomatarium ed. O. Nielsen, s. 110_{11} (*Skamels Poelssen*). Dette *Skammels* synes da snarest at måtte forklares af *Skamm(h)als*, ‘Korthals’, ‘med den korte hals’, der bruges som personnavn f. eks. i indskriften med de yngre runer på Skåång-stenen (skrevet s k a n m a l s, hvor a n betegner det nasalerede a).

I indskriften på Vejerslev-stenen giver den jyske dialekt sig tydelig til kende ikke blot i formen h i o, der længe holdt sig i Jysk, men også i et par yngre sprogformer, som uden tvivl tidligst er opståede i Jylland (r u n a þ e s a for de ældre indskrifters r u n a ʀ þ a s i; æ i b r o þ æ r og y f æ r). Dette stemmer fuldkomment med runeformerne, der alle er yngre og netop har den seneste tids karakteristiske mærker (se særlig tegnene for a, n og æ, endvidere formen ᚮ i betydning o og frem for alt ᛦ i betydning y), medens vi endnu f. eks. på Oddum-stenen ikke blot gennemgående har de ældre former for a og n, men også ᚢ i betydning o, ᛦ i betydning ʀ og ingen stungne runer. Når vi har henført denne sten med dens ganske vist i flere tilfælde åbenbart kunstige efterligning af en ældre tids sprog- og til dels runeformer til sidste halvdel af det 11. årh. (omtr. 1060), er der ingen tvivl om, at Vejerslev-stenen er endnu meget yngre og står langt nærmere ved runeligstenene fra omkring år 1200, blandt hvilke jeg allerede har jævnført den med Vester Velling-stenen. Vejerslev-stenen tilhører utvivlsomt sidste halvdel af det 12. årh. (tidligst omtr. år 1160)[1].

Med hensyn til stenens ydre bemærker jeg, at den efter indskriftsiden at dömme har samme form som flere af de ældre r e j s t e runestene. På den nuværende plads kan imidlertid forsidens omrids ikke nöjagtig bestemmes, og bagsiden er fuldstændig skjult. I og for sig er der derfor intet til hinder for at tænke sig Vejerslev-stenen r e j s t, således som det utvivlsomt har været tilfældet både med Egeslevmagle- og med Føvling-stenen, der bægge har bevaret den gamle runestensform. Dog synes Vejerslev-stenens form, så vidt den kan følges på den nuværende plads, mig bestemt at tale for, at den oprindelig har ligget ned (mulig i skrå stilling) som de almindelige ligstene. D e n s i n d s k r i f t, der er anbragt langs med kanten, b e g y n d e r n e m l i g s å l a n g t n e d e p å s t e n e n, a t r u n e r i s t e r e n i k k e k a n h a v e b e r e g n e t, a t e t s t y k k e a f d e n s k u l d e h v i l e i j o r d e n, hvis den tænktes rejst. Dernæst synes det ejendommelige, enestående udtryk y f æ r „over“ i indskriften i forbindelse med h i o r u n a (for de ældre indskrifters „efter“), som jeg ellers ikke kender fra nogen indskrift med de yngre runer, mig ligeledes at tyde på, at stenen har ligget ned, således som det var tilfældet med Gæssingholm-stenen, der også bruger y f æ, men i en forbindelse, hvor dette ord netop passer. Et udtryk, der ganske svarer til Vejerslev-stenens

[1] I modsætning hertil siger Thorsen (De danske Runemindesm. II, 2, s. 146): „Tiden kan dog ikke sættes senere end d e n f ø r s t e h a l v d e l a f 1 1 t e å r h u n d r e d e“ (!!). Der gives dog ingen som helst grunde for denne ganske vilkårlige tidsbestemmelse.

hio runa yfær broþær, forekommer rigtignok i indskriften med det længere runealfabet på Varnum- (Järsberg-)stenen, som utvivlsomt har været rejst; men afstanden i tid mellem disse indskrifter er så stor, at jeg anser den påfaldende overensstemmelse mellem dem i brugen af ordet „over“ for aldeles tilfældig.

3. GALTRUP-STENEN

Galtrup sogn, Nörre herred på Mors, Tisted amt, Jylland

(undersøgt d. 21. August 1878 og d. 24. Juli 1882).

I Danske Atlas V (1769), s. 563 not. e omtales denne sten således: „Paa Kirketaarnets syndre Side er udi den anden Rad af Qvadersteenene i en Steen over 3. Alne lang udhugget et Kors, men den Skrift, som har været derhos, er nu aldeles ulæselig“. Stenen findes endnu på samme sted, indsat vandret i kirketårnets udvendige søndre mur, 2′ 10″ over jorden, hvor den er meget let at undersøge. At det er en runeligsten, har R. H. Kruse allerede 1841 gjort opmærksom på, da han tegnede den („Nörrejyllands Mærkværdigheder“ II no. 5 mellem s 33 og s. 34). Efter Kruses i flere henseender meget unöjagtige tegning har J. P. Trap i „Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark“ V² (1875), s. 185 gengivet indskriften således: Her ligr Hulfi Thorkl Sun. En nyere, langt nöjagtigere afbildning af stenen ved Magnus Petersen fra 1873 findes i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv. Denne tegning stemmer med afbildningen hos P. G. Thorsen, De danske Runemindesm. II, 1 no. 82.

Det er en meget pyntelig ligsten af lysegrå, grovkornet granit, 6′ 2½″ lang, 1′ 8″ bred ved toppen, 1′ 7″ ved foden. Øverst bærer den en runeindskrift i tre korte, vandrette linjer, neden under denne et kors af ejendommelig form og nederst en höjst utydelig fremstilling af et dyr, som slet ikke er bemærket af Kruse.

De små, i gennemsnit 1½″ höje runer, der hverken foroven eller forneden når helt ud til rammestregerne, træder på flere steder meget svagt og utydelig frem, hvad der til dels skyldes de mange forvitringer i den temmelig ru sten; men læsningen giver dog sjælden anledning til tvivl. Indskriften begynder i øverste linje med ordet ᚼᛐᚱ, i hvilket hele ᚼ og ᛐ samt øverste del af bistaven i ᚱ er en del udflisede, men alle fuldkommen sikre. Efter dette ord findes ingen skilletegn. Det følgende likr er forholdsvis tydeligt ligesom de tre punkter herefter, af hvilke det nederste er det mindste og svageste; punkterne danner en trekant (:·). Den eneste tvivl, der kan opstå med hensyn til læsningen af denne linje, gælder runen ᛙ, som er stærkt udfliset mellem hoved- og bistav, og da her findes en fordybning, kunde man formode, at runen oprindelig havde været stungen (ᛙ),

hvad jeg dog anser for höjst usandsynligt, eftersom punktet i så fald måtte være anbragt usædvanlig langt nede, og fordybningen aldeles ikke har karakter af at være hugget. Ordet er derfor uden tvivl skrevet med ᚴ.

I næste linje ligger den første rune ᛁ og venstre stav af det følgende ᛋ i en gammel fordybning, hvorved de ved flygtig betragtning kan få udseende af at løbe sammen til ét tegn, der af Kruse ganske vilkårlig er opfattet som ✻. Der kan dog ingen tvivl være om læsningen ᛁᛋ, og både på stenen og på aftrykket viser de to tegn sig meget tydelig adskilte. Det følgende ᚢ er stærkt udfliset, især i øverste del af bistaven; men den oprindelige form, der har været væsenlig den samme som i næste linje, kan endnu følges. Runerne ᛚᚠᚱ giver ikke anledning til nogen tvivl, skönt den øverste bistav i ᚠ træder svagt frem, og ᚱ på grund af pladsen er temmelig smalt forneden i sammenligning med de to ᚱ-runer i øverste linje. Af de herefter følgende to punkter løber det nederste på grund af udflisning sammen med det følgende ᚦ, der ligesom ᚬ er meget klart.

Nederste linje begynder med de fem runer ᚱᚴᛁᛚᛋ, af hvilke de fire sidste står temmelig tæt ved hinanden og træder meget svagt frem, særlig det sidste ᛋ, som er fuldstændig udfliset, men hvis omrids dog endnu kan følges. En lille ujævnhed mellem hoved- og bistaven i ᚴ er ikke hugget, og runen må sikkert læses ᚴ, ikke ᚵ. De to punkter efter ᛋ samt ᛋᚢ i begyndelsen af det næste ord står endnu meget klare ligesom hovedstaven i den sidste rune, hvorimod dens bistav til höjre er forstyrret af en stærk udflisning, som gör det tvivlsomt, om her har stået ᚿ·: eller ᚿ:, idet de to punkter til slutning er fuldkommen sikre, medens det tredje kun viser sig som en fordybning, der er løben sammen med ᚿ-runens bistav. Denne fordybning så vel som afstanden mellem ᚿ og de to sidste punkter, der står tæt ved rammelinjen, taler dog i höj grad for, at her har stået tre punkter ligesom ved slutningen af første linje, men ordnede anderledes, nemlig ᚿ·:.

Jeg læser altså:

hær likr :· isulfr : þorkils : sun ·:

isulfr ɔ: *Ísulfr* (= isl. *Ísólfr*) forekommer sjælden. Ifølge Saxo hed en af Frode III[s] formyndere *Isulfus*, og *Isolf* findes i en af de nordiske navnelister i broderskabsbogen fra Reichenau kloster (Antiquarisk Tidsskrift 1843—45, s. 73_2, Pipers udg. s. 341).

þorkils] Da ᚴ, ikke ᚵ, bruges i likr, kunde vi også her læse *þorgils*; men det synes dog naturligere at tage ᚴ i betydning *k* og altså at læse *þorkils*. I *þorgils* vilde man på Galtrup-stenens tid uden tvivl have betegnet *g* med ᚵ, selv om ᚴ endnu kunde bruges i andre ord med betydning *g* (*gg*), hvor misforståelse ikke var mulig. Desuden vilde navnet *þorgils* på Galtrup-stenen snarest have formen *þorils*, som vi finder på Sandby-stenen II (se II, s. 485), eller *þrugils* (*þrogils*), *þruils* (*þroils*), der senere er almindeligt.

Jeg forstår altså indskriften således:

Hær liggr Ísulfr þorkils sun.
„Her ligger Isulv Torkelssön“.



Galtrup-stenen.

Under runeindskriften findes et kors af en höjst usædvanlig form, 1' 9" langt og 11" bredt. Det begynder $1^1/_2$" neden for rammestregen under den tredje runelinje og er åbent foroven, hvor det har en bredde af $5^1/_2$". Inden for dets øverste del er der anbragt ni huller i form af en hestesko ($3^1/_2$" lang, 3" bred) og inden for dem tre lignende i en trekant (som skilletegnene ved slutningen af første og tredje linje i indskriften)[1]. Korsets arme løber helt ud til rammen, og det samme er tilfældet med de linjer, som danner dets nederste del, og som synes at ende i et par blad(?)sirater. Dog er den nederste del så udslidt, at den virkelige form ikke med sikkerhed lader sig bestemme; de linjer, der endnu kan følges, er med störste omhu gengivne på afbildningen.

Nederst på stenen findes nogle huggede linjer, der i det hele træder svagt frem, men dog tydelig viser sig at være lævninger af en dyrefremstilling. De linjer, som har dannet dyrets ben og især dets ryg og dets mellem bagbenene oprakte, i enden kløftede hale kan nemlig endnu tydelig følges, hvorimod alle de linjer, som har dannet hovedet, er fuldstændig udviskede og forvitrede. På den meget ru og forvitrede del af stenen mellem korset og de nu nævnte linjer kan der ikke antages at have været indhugget noget.

Medens på afbildningen hos Thorsen korset og hvad dertil hører i flere henseender er gengivet for ubestemt og utydeligt, står omvendt både runeindskriften og antydningerne af dyrets hoved på den nederste del af stenen alt for klare. Dette dyr har Thorsen i sin tekst s. 194 uden betænkning — skönt formen af halen alene skulde synes tilstrækkelig til at vække tvivl om rigtigheden heraf — erklæret for „billedet af et lille svin eller — som man vil kunne sige — en galt“, og han antager da, at indskriftens Isulv har hørt til familien Galt (!), hvis mærke vi finder på stenen, og at sognenavnet Galtrup og det senere adelige navn Galt hidrører fra samme Galt. Selv om stenen virkelig havde billedet af en galt, vilde alt dette jo være de løseste formodninger; nu er det hele ren fantasi uden nogen som helst støtte i indskriften eller fremstillingerne på stenen.

Lige så ubegrundet som hele denne udvikling er den tidsbestemmelse, som Thorsen fastsætter for stenen, idet han påstår, at den på grund af indskriftens sprog „må være ikke så lidt ældre end 1085“ og derfor kan henføres til omtr. år 1050! Dette behøver ikke nærmere at gendrives. Uagtet der ikke bruges stunget ᚠ i ordet likr, viser ᛆ med betydning æ i hær (altså har ᛆ været tegn for a, ligesom ᚿ bruges for n), at Galtrup-stenens indskrift tilhører en langt yngre periode i runeskriftens udvikling. Og hermed stemmer jo også ᚭ i betydning o og ᚱ i likr og ulfr for ældre ᛦ. Ved at henføre denne sten til år 1050 har Thorsen i det allermindste gjort den 100 år for gammel. Den tilhører sikkert sidste halvdel af det 12. årh. og vistnok nærmere slutningen end midten af århundredet.

---

[1] De ni huller, der danner „hesteskoen“, må alle betegnes som meget tydelige og står overordenlig klare på aftrykket. Svagest er det nederste, der på grund af udflisning løber sammen med de to på bægge sider af det. Disse udflisninger i forening med forskellige naturlige ujævnheder i stenen kan endog give det udseende af, at hullerne er forbundne ved en meget svag forbindelseslinje; at denne dog kun er tilsyneladende, fremgår deraf, at den aldeles ikke spores mellem de to øverste huller til venstre. Af de tre huller inde i „hesteskoen“ er det øverste stærkt udfliset og det til venstre lidt mindre end de to andre og ikke så dybt hugget.

Ikke en eneste rune- eller sprogform strider herimod. Galtrup-stenen bliver alligevel den ældste af vore flade, lagte runeligstene med ægte gravstensform.

I steden for med Thorsen at henføre *Ísulfr* til familien Galt på grund af den „galt“, som slet ikke findes på stenen, vil jeg henlede opmærksomheden på, at Isulvs fader bærer navnet Torkel, og at dette navn også findes på Hillerslev-stenen. Bægge de anselige, kunstfærdig udførte mindesmærker, der hører hjemme i samme egn, kunde jo også tilhøre samme slægt. Det spörsmål rejser sig derfor, om Galtrup- og Hillerslev-stenens Torkel kan være samme person. Herimod synes dog mindesmærkernes tid bestemt at tale; ti medens Galtrup-stenen til minde om Torkels sön må henføres til sidste halvdel af det 12. årh. (omtr. 1180), tilhører Hillerslev-stenen til minde om Torkel (og hans hustru) utvivlsomt midten af det 13. årh. Der er således en afstand af omtr. 70 år mellem de to stene, hvad der altså ikke lader sig forklare ved den antagelse, at Isulv var død tidlig, og at faderen havde ladet ligstenen udføre til minde om sönnen, som han længe havde overlevet. Galtrup- og Hillerslev-stenens Torkel må følgelig være to forskellige personer. Om de bægge har tilhørt samme slægt, vil jo aldrig kunne afgöres.

4. VESTER VELLING-STENEN

Vester Velling sogn, Middelsom herred, Viborg amt, Jylland

(undersøgt d. 28. August 1877 og d. 17. Juli 1882).

Runeligstenen i Vester Velling omtales, så vidt jeg ved, første gang af R. H. Kruse, hvis tegning af den findes i „Nörrejyllands Mærkværdigheder“ II no. 17 mellem s. 41 og s. 42. Denne tegning, der er meget mangelfuld både i gengivelsen af korset og af de enkelte runeformer, ligger til grund for J. P. Traps meddelelse i „Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark“ V², s. 448 f., hvor det hedder: „En runesten er indmuret i den søndre side af tårnet; der står kun det uforståelige: *Lopans Krak*; foruden runerne er der indhugget et kors“. En ny afbildning af stenen ved Magnus Petersen offenliggjorde P. G. Thorsen i De danske Runemindesm. II, 1 no. 59. Også denne afbildning indeholder dog forskellige væsenlige fejl i gengivelsen af indskriften.

Den anselige og i det hele meget vel bevarede sten er indmuret vandret i Vester Velling kirkes udvendige søndre tårnmur i kort afstand fra jorden lige over sokkelstenen, så at den meget bekvemt kan undersøges.

Den består af sortgrå, grovkornet granit med store røde striber og pletter. Længden er 5′ 1″, bredden 1′ 11″.

Störste delen af stenen optages af et kors, der bæres af en snot dobbeltsöjle (i alt 10 snoninger), som atter hviler på en trappeformet forhöjning[1]. Hele denne fremstilling er omtr. 4′ 4″ i længde, medens selve korset har en længde og bredde af 1′ 3″. Øverste og nederste flig er 8″ bred, sidefligene 6½″ brede.

Oven over korset er der i en noget uregelmæssig linje langs med stenens øverste runding indhugget en indskrift med temmelig plumpe runer, hvis höjde i gennemsnit er 3¾″. Runerne minder i deres former og i måden, hvorpå de er indhuggede, meget om indskriften på den noget ældre Vejerslev-sten.

Med hensyn til læsningen bemærkes følgende: Foran indskriften ses to store tydelige (hidtil oversete) punkter tæt ved stenens kant. Den første rune er utvivlsomt ᚴ, i hvilket

[1] Samme korsform træffer vi også andetsteds, således f. eks. på en indskriftløs sten, der er indsat i Virring kirke (Sønderhald herred, Randers amt) lige ved det sted, hvor runestenen er opstillet.

både hoved- og bistav er fuldkommen sikre, skönt den sidste træder lidt svagere frem, hvad der særlig gælder forbindelsen mellem hoved- og bistaven. Kruse har også på sin tegning



Vester Velling-stenen.

et tydeligt ᚴ, hvorimod bistaven næsten er forsvunden på afbildningen hos Thorsen. De følgende runer i dette ord er meget tydelige: ᛆ er stærkt svejet i hovedstaven og har bi-

stavene, af hvilke især den nederste er stærkt krummet, langt nede ved foden. I ᚼ har hovedstaven samme form som i det foregående ᛆ; bistaven på höjre side er lidt kortere end på venstre side, hvor den er forsynet med en lille hage, så at runen får formen ᚼ (sml. Vejerslev-stenen); her står ikke ᛆ, som man efter Thorsens afbildning kunde fristes til at antage (Kruse har et ganske regelmæssigt ᚼ). I ᚽ er bistaven forholdsvis lang og krum. Efter ᚼ findes to punkter, af hvilke det øverste er anbragt höjt oppe i linje med øverste del af det følgende ᚴ, hvis hovedstav ender en smule inden for stenens kant, medens bistaven når helt ud til denne. En lille flis er her sprungen af stenen ligesom ved toppen af det følgende ᚱ; men der er ikke noget sikkert spor af et punkt mellem ᚴ-runens hoved- og bistav, som imidlertid meget godt kan have ligget oppe i kanten af stenen på den afslåede flis. Bistaven i ᛆ er lidt mindre og mere krummet end i det foregående ᚽ, men bægge runer stemmer for øvrigt i form. Den sidste rune er sikkert ᚠ, ikke ᚴ, som man tidligere har læst; den øverste bistav trådte i virkeligheden lige så tydelig frem som den nederste, da noget kalk og cement var fjærnet. Punkterne herefter er anbragte temmelig höjt oppe, dog ikke slet så höjt som efter det første ord.

Alle disse iagttagelser skriver sig fra undersøgelsen 1877; men da denne undersøgelse foretoges under meget uheldige forhold (i øsende regn og blæst), besøgte jeg på ny Vester Velling 1882 og tog atter ved den lejlighed et par aftryk af indskriften. Den nye undersøgelse bekræftede dog fuldstændig alle de tidligere iagttagelser, og jeg fik desuden af en af kirkeværgerne en bestemt erklæring om, at en flis virkelig er slået af stenens top over de to første runer i det sidste ord. Da stenen i sin tid var udtaget på grund af kirkens restauration, kunde det efter hans meddelelse tydelig ses, at kanten her var afslået. Jeg anser det derfor for så godt som sikkert, at en lille fordybning lige i stenens kant mellem hoved- og bistaven i ᚴ er lævning af et punkt, så at her har stået ᚴ.

Indskriften lyder altså:

(k)
: loþæns : graf :

loþæns er ejeform af navnet *Loðæn(n)* = oldnord. *Loðinn*, der også senere forekommer i Dansk (f. eks. *Lothen* i Lunde Domkapitels Gavebøger ed. Weeke, s. 232). Hvad enten det følgende ord har været skrevet graf eller kraf, er det selvfølgelig = *graf* 'grav', oldnord. *grǫf*. På Vester Velling-stenens tid (slutningen af det 12. eller begyndelsen af det 13. årh.) ventede vi dog snarest ordet skrevet med ᚴ, og som foran bemærket anser jeg det også for höjst sandsynligt, at der virkelig har stået et punkt mellem hoved- og bistaven, som er forsvundet med den flis, der her er sprungen af stenens kant. At ordet kunde skrives med ᚴ i steden for ᚴ, tör dog ingenlunde kaldes umuligt; det vilde næppe være mere påfaldende, end at vi på Galtrup-stenen finder likr.

Formlen „Lodens grav“ møder vi også i indskrifterne med det længere runealfabet (Bø-stenen), og nær beslægtet hermed er jo den i de ældste runeindskrifter jævnlig forekommende formel „N. N.s sten“.

5. SULDRUP-STENEN II

Suldrup sogn, Hornum herred, Ålborg amt, Jylland

(undersøgt d. 1. August 1896).

At der fandtes en runeligsten i Suldrup, havde man længe vidst, skönt Thorsen hverken nævner den i De danske Runemindesmærker I, s. 275 f. mellem de på den tid kendte danske runeligstene, eller omtaler den mellem Jyllands runemindesmærker i De danske Runemindesm. II. Derimod anføres den af J. B. Løffler i „Danske Gravstene fra Middelalderen“, Kbh. 1889, s. 18 not. 1, hvor fortegnelsen dog heller ikke er fuldstændig eller nöjagtig.

Stenen lå den gang som tærskel foran kirkens sydlige dör, således at en större del var skjult af muren, idet kun korset og runen ᚠ med de to punkter foran lige over korset var synlige. Efter min anmodning blev den i sommeren 1895 udtaget fra dette sted ved foranstaltning af direktionen for de antikvariske mindesmærkers bevaring og opstillet i våbenhuset, hvor jeg undersøgte den det følgende år (sml. II, s. 145).

Den anselige sten, der består af mørkegrå (næsten sort) granit, er 5′ 5″ lang og 1′ 10″ bred foroven, 1′ 4″ forneden. Tykkelsen er foroven indtil 10½″, forneden indtil 8½″.

Midt på stenen er i ophöjet arbejde anbragt et kors, der med sin forlængelse forneden (‘staven’) er 2′ 3½″ langt. Korsets nederste arm er omtrent dobbelt så lang som den øverste, der selv er et godt stykke længere end tværarmene. En lignende korsform findes på Sal-stenen I; men korset er her mere pynteligt og regelmæssigt, idet alle fire arme er lige lange. Den stav, der bærer korset på Sal-stenen, er også betydelig længere end på Suldrup-stenen. Endnu större lighed med korset på Suldrup-stenen frembyder korset på Føvling-stenen, hvor staven, der på grund af stenens og indskriftens hele form ganske undtagelsesvis vender opad, dog kun er svagt antydet.

Lige over korset i flugt med dets øverste arm findes en lille, af en ramme omsluttet runeindskrift, der endnu er overordenlig tydelig. Runerne, som i modsætning til korset er indhuggede fordybede, tiltager lidt i störrelse, efterhånden som de fjærner sig fra korset (fra 4¼″ til godt 4½″); ingen af dem når helt ud til rammestregerne. I ᛁ rager hovedstaven et lille stykke op over bistaven. Nærmest ved korset står et ᚠ og derefter to



1/5.

Suldrup-stenen II.

punkter. Både punkterne efter runen og formen af de følgende tegn, hvorefter der ligeledes findes to punkter, taler snarest for, at indskriften skal læses fra höjre til venstre, og at runen nærmest ved korset altså egenlig skulde have haft samme form som den sidste rune i indskriften. Det skyldes derfor vel kun skødesløshed fra runeristerens side, at det første tegn har fået den sædvanlige form ᚴ (fra venstre til höjre) i steden for ᛙ (fra höjre til venstre). For höjst usandsynligt anser jeg det nemlig, at ᚴ i modsætning til ᛙ er en form af ᛘ-runen, skönt Bregninge-stenen på Tåsinge kunde støtte denne opfattelse, idet ᛙ (fra venstre til höjre) her bruges en enkelt gang i samme betydning som det to gange forekommende regelmæssige ᛘ.

Indskriften synes altså at måtte gengives:

k : lik :

Medens vi på døbefonte, der er samtidige med Suldrup-stenen, jævnlig finder ordene skrevne stærkt forkortede, kan dette med sikkerhed kun påvises på denne ene runeligsten (at det første ord på Føvling-stenen skrives forkortet, har en særlig grund). Hvorledes forkortelserne skal udfyldes, er naturligvis ganske usikkert, og det kan jo endogså være tvivlsomt, om indskriften er på Dansk eller på Latin. Efter de sædvanlige formler på vore runeligstene kunde man f. eks. tænke på: k[etil] lik[ær hær]. Eller skulde både k : og lik : indeholde forkortelser af navnet: k[etil] lik[ssun], „Ketel (Kæld) Legssön“? Derimod vilde man sikkert ikke på ligstenen bruge et udtryk som k[etils] lík, „K.s lig (døde legeme)“.

Det er dog ingenlunde sikkert, at de fire runer betegner k : lik :. Der er nemlig også den mulighed, at indskriften går fra venstre til höjre, og at det første tegn (ᛙ) er skrevet omvendt for ᚴ. Indskriften måtte i så fald gengives: : kit : k og kunde da betyde f. eks. kit[ils] k[raf], ligesom der på Vester Velling-stenen står loþæns graf (kraf), eller den kunde indeholde navnet alene, f. eks. kit[il] k[nuts sun].[1]

[1] Hvis ᚴ i modsætning til ᛙ er tegn for m, ikke for k, kunde korset være brugt som tegn for krist(r), og det hele kunde da udfyldes: krist(r) m[iskunni] lik, „Kristus vise barmhjærtighed mod den døde, være den døde nådig“. Jeg tror dog slet ikke på denne forklaring, men anfører den kun for at vise, hvor usikkert ethvert forsøg på at tolke den slags indskrifter i virkeligheden er.

6. SAL-STENEN I

(DEN MINDRE SAL-STEN)

Sal sogn, Hovlbjærg herred, Viborg amt, Jylland

(undersøgt d. 25. August 1877).

Den første nöjagtigere meddelelse om denne sten skyldes skolelærer J. Christensen i Sal, som ligeledes først gav nærmere underretning om den anden runeligsten i Sal[1] og om Vejerslev-stenen. I Det kgl. nordiske Oldskrift-Selskabs Aarsberetning 1839, s. 14 anføres, at Christensen til selskabet havde indsendt en endnu i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv bevaret „aftegning af en i en begravelse ved Sahl kirke indmuret gravsten, hvorpå et kors er anbragt og derunder runerne ᛁᚿᚴᛆᚱᚦ, Ingarþ (*Ingerd*)".

På Christensens tegning er stenen fremstillet således, som den sad i muren, og han bemærker, at den begravelse, som indesluttes af muren, blev bygget i året 1756, men at det er ubekendt, hvor stenen tidligere har haft plads. Senere forsvandt stenen og blev flere gange forgæves eftersøgt, således af R. H. Kruse i August 1856 („Første Tillæg til Nörrejyllands Mærkværdigheder" bl. 17). Først 1869, da der efter opfordring af pastor Ochsner i Sal anstilledes undersøgelser efter stenen, opdagedes den atter tilfældig af en mand i byen, som fandt den indmuret i kapellets udvendige vestlige mur, helt tilgrot med mos, så at den var vanskelig at genkende. På dette sted fandt jeg den ligeledes ved min undersøgelse, og her har den endnu plads, skönt den 1882 sammen med den anden runeligsten i Sal af kirkeejeren blev skænket til musæet i Århus med billigelse af direktionen for de antikvariske mindesmærkers bevaring (sml. nedenfor under Sal-stenen II).

Stenen består af mørkegrå granit med røde korn og striber, der dog ikke træder så stærkt frem som på Vester Velling-stenen. Den temmelig uanselige sten er 3′ 3″ lang og mellem 1′ 4″ og 1′ 2″ bred.

Det ophöjede kors, der er anbragt på stenen, er med sin forlængelse 2′ 9″ langt. Selve korset er $10\frac{1}{2}$″ langt og lige så bredt.

På hver side af korsets øverste (på afbildningen nederste) arm[2] er der indhugget tre runer ($2\frac{1}{4}$″ höje), der ligesom korsfiguren endnu er meget tydelige og ikke kan give anled-

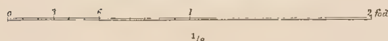
---

[1] ɔ: Sal med anneks Gullev, ikke at forveksle med det sydøst herfor i samme herred liggende Sal.

[2] Både stenens form og korset viser, at runerne er anbragte ud for korsets øverste arm og altså i virkeligheden er stillede på hovedet i forhold til korset, og når de ses fra stenens nederste ende. Afbildningen er derfor stillet således, at hovedenden vender nedad. Det samme gælder vistnok Bjolderup-stenen.

ning til nogen som helst tvivl. Med undtagelse af den tredje er de også alle læste rigtig af Christensen. Den tredje har en meget tydelig runding på venstre side af hovedstaven, hvor denne træffes af bistaven. Dette er overset både af Christensen, som på sin tegning har ᚴ, medens han i den tilhørende tekst bemærker, at han ikke med sikkerhed kan sige, om ᚴ er stunget, og på det omrids af stenen, der findes hos Thorsen, De danske Rune-





1/8.

Sal-stenen I.

mindesm. II, 1 no. 57, som kun har ᚴ[1]. Den tredje rune ᚴ er en sjældnere forekommende form af „stunget ᚴ“, som vi også kender fra Hanning-stenen og (med en lille vandret streg i steden for punktet) fra relikvieæsken fra Stokkemarke kirke. Runen er altså tegn for g, hvad også navnet viser. Indskriften lyder nemlig:

ingærþ

der er den almindelige senere form i Dansk (*Ingerth*, *Ingerdh* o. s. v.; *Inger*) af *Ingigerðr*.

[1] Thorsen har dog ikke følt savnet af den punkterede rune på dette sted, idet han uden nogen bemærkning læser ᚴ som g (II, 2, s. 157).

Den dødes navn alene finder vi også på Egeslevmagle-stenen og vistnok på den herefter følgende sten i Vesløs (sml. foran s. 6).

Den yngre navneform *Ingærð* viser sammen med de brugte runetegn og mindesmærkets hele karakter, at Sal-stenen ikke kan sættes længere tilbage i tiden end til begyndelsen af det 13. årh. (omtr. 1210).

---

7. VESLØS-STENEN

Vesløs sogn, Vester Han herred, Tisted amt, Jylland

(undersøgt d. 25. Juli 1882).

Opdagelsen af denne sten skyldes professorerne C. Engelhardt og Magnus Petersen, som i Juni 1881, da de vandrede om på Vesløs kirkegård (omtr. 3 mil nordøst for Tisted), „så et orneret hjörne af en flad ligsten stikke frem i jorden ved kirkens sydvestlige hjörne“, således som det hedder i den meddelelse, som Engelhardt straks sendte mig. Da jorden, der dækkede stenen, var gravet bort, viste det sig, at der langs med fodenden var indhugget en linje med runer. Magnus Petersens smukke tegning af stenen fra den tid bevares i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv. Den følgende sommer havde jeg lejlighed til personlig at undersøge stenen, som jeg fandt henlagt på kirkegården, hvor den endnu har plads; den burde dog flyttes ind i våbenhuset.

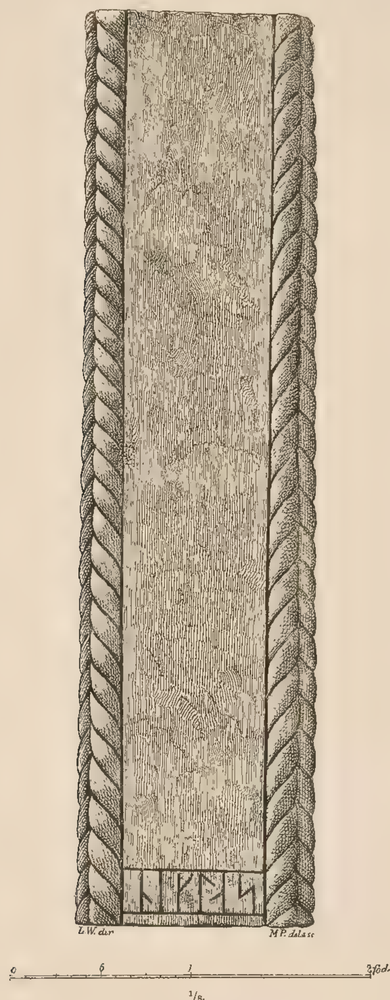
Den særdeles velbevarede sten, der består af rødlig granit, er 5′ 1″ lang og 1′ 4″ bred forneden, 1′ 3½″ foroven. Af de ensartede ornamenter (snoninger) langs med stenens to sider har det til venstre 31 riller, det til höjre kun 26. I øvrigt ligger kanten til venstre et stykke (1″) lavere end den til höjre, således som det vil ses af nedenstående tværsnit.

På det 9½″ brede stykke af stenen mellem ornamenterne er der langs med den nederste kant indhugget seks runer mellem to rammestreger. De smukt formede, 2½″ höje runer står overordenlig tydelige, så at der ikke er mindste tvivl om læsningen ᚽᛁᚴᛚᛆᛋ niklás. Jeg bemærker kun, at ᚽ har bistaven temmelig langt nede på hovedstaven. Af runerne når ᚴ, ᛚ og ᛋ ikke helt op til rammestregen. Nogle småhuller i stenen, særlig mellem ᚴᛚ, har ikke på noget sted beskadiget runerne.



Angående stenens ydre bemærker jeg endnu, at bagsiden er ganske rå og ubearbejdet, således som det vil fremgå af tværsnittet. Dette kendes jo også fra mange andre ligstene fra middelalderen (sml. f. eks. afbildningen af Bregninge-stenen nedenfor). Med hensyn til Vesløs-stenen tör jeg dog ikke med fuldkommen sikkerhed påstå, at den

er en ligsten, og at *Niklas* altså er navnet på den døde. Der er nemlig også den mulig-



1/8.

Vesløs-stenen.

hed, hvad hverken stenens form eller ornamenteringen bestemt modsiger, at den kan have været hjörnesten i en portal. I så fald vilde jeg snarest anse *Niklas* for navnet ikke på

bygmesteren, men på den helgen, til hvem kirken var indviet, ganske som det tilsvarende navn på portalen i Funder kirke (*St. Nicolaus*, kirkens skytshelgen). Ligesom på Gæssingholm-stenen vilde vi da også på Vesløs-stenen have et minde om dyrkelsen af den hellige Niels (Nicolaus). Hvorfor den smukke portalsten skulde være henlagt uænset på kirkegården, hvor den fandtes nedsunken i jorden, synes dog vanskeligt at forstå. Uagtet mine tvivl anser jeg det derfor for sandsynligst, at Vesløs-stenen virkelig er en ligsten, der ligesom Egeslevmagle-stenen og Sal-stenen I kun bærer den dødes navn.

---

8. BJOLDERUP-STENEN

Bjolderup sogn, Ris herred, Åbenrå amt, Sønderjylland

(undersøgt d. 8.—9. August 1879 og d. 14.—15. Marts 1892).

Denne anselige sten havde ifølge en gammel udateret beskrivelse og tegning i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv længe ligget som tærskel ved indgangen til Bjolderup kirke (en mil sydvest for Åbenrå). Fra dette sted, hvor den var udsat for stadigt slid, blev den udtaget 1717 og indsat i kirkegårdsdiget. Herfra flyttedes den 1825 på foranledning af kommissjonen for oldsagers opbevaring ind i våbenhuset, hvor den havde plads, indtil den 1841 blev skænket til oldsagsmusæet i Kiel.

Medens den stod i kirkegårdsdiget, blev den 1776 tegnet af S. Abildgaard, hvis i mange henseender meget uheldige tegning bevares i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv. Her findes også originalen til den tegning af M. F. Arendt (dateret 13. Jan. 1808), som nævnes af Liljegren (Run-Urkunder no. 1841) og Rafn (Antiquités de l'Orient, s. 200). Skönt Arendt vist har set stenen i dårlig belysning, da han kun har kunnet følge hovedstavene i de fem første runer og ikke har bemærket det sidste ᛁ eller punktet i ᚠ i ligir og heller ikke har fået öje på tværstangen nederst i korset, udmærker hans tegning sig ved samme nöjagtighed i gengivelsen af enkelthederne, som vi kender fra hans øvrige runestenstegninger. Efter en meddelelse om stenen og indskriften fra pastor Prehn i Bjolderup fra året 1809 havde Arendt udtalt, at indskriften indeholdt „navnet på den afdøde med tillæg ᛚᛁᚠᚱᛡᛁᚱ, det er: ligger her begraven". Et par forsøg af Prehn selv på at tegne og læse indskriften foreligger både fra 1809 og 1824. En lithografisk afbildning af stenen efter en af löjtnant Timm udført tegning offenliggjordes i Siebenter Bericht der königl. Schleswig-Holstein-Lauenburgischen Gesellschaft für die Sammlung und Erhaltung vaterländischer Alterthümer, Kiel 1842, s. 10 (sml. s. 19 f. og Zweiter Bericht, Kiel 1837, s. 3 f.). En smuk, kunstnerisk udført, men i enkeltheder langtfra nöjagtig tegning af stenen ved Heinrich Hansen fra 1858





¹/₈.

Bjolderup-stenen.

1*

(årstallet ikke anført på tegningen) bevares i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv. Denne tegning ligger til grund for afbildningen hos Thorsen, De danske Runemindesm. I, s. 271.

Stenen, der består af rødlig granit, er godt 6' lang og 2' 3" bred forneden, men aftager efterhånden lidt i bredde opad mod toppen (vistnok oprindelig fodenden). Forsiden, der bærer et stort kors og derunder en linje med runer, er glatsleben og let buet, således som længdesnittet, der på min afbildning er stillet ved siden af indskriftfladen, viser.

Både kors og runer er i ophöjet arbejde og på flere steder meget udslidte, hvad der særlig gælder den del af korset, som mulig har været anbragt midt på stenen, men hvoraf der i så fald ikke mere findes sikre spor (sml. nedenfor). Nogenlunde klart træder derimod den øverste og nederste del af korset samt störste delen af indskriftlinjen frem. Dog er tværstykket i korset meget utydeligt, især til venstre. På aftrykket viser både kors og indskrift sig imidlertid langt tydeligere end på stenen selv, når denne ikke tilfældig kan ses i den allerheldigste belysning, således som det ved min undersøgelse 1879 var tilfældet en enkelt tid på dagen, da så vel korset som runetegnene trådte overordenlig klart frem.

Korset, som forneden har form af et sværd og foroven ender i en stor knap eller kugle, hvorfra to øksebladsformede ornamenter løber ud til siderne og tre stråler til toppen, er i flere henseender urigtig gengivet på afbildningen hos Thorsen, der oftere må siges at stå tilbage for den ældre afbildning i Bericht der Schlesw.-Holst.-Lauenb. Gesellschaft, som af Thorsen med urette stemples som „den dårlige Kielske afbildning“ (De danske Runemindesm. I, s. 273). Den afbildning, der ledsager min tekst, er tidligere i halv störrelse gengivet i min afhandling „Sønderjyllands runemindesmærker“ i „Haandbog i det nordslesvigske Spörgsmaals Historie“, Kbh. 1901, s. 55. Som jeg allerede har bemærket der, må det henstilles som tvivlsomt, om ikke ornamenterne øverst på stenen har været uafhængige af korset (sværdet) og mulig forestiller et våben. En tydelig forbindelse mellem disse ornamenter og det sværdformede kors kan i hvert fald ikke spores, så at det er usikkert, om korset har nåt helt op til knappen.

Indskriften, der er anbragt i en vandret linje under korset nederst på stenen, står mærkværdig skarp på aftrykket, så at formen af hvert enkelt tegn er fuldkommen sikker. Flere af dem er dog urigtig opfattede på de tidligere afbildninger. Af de 17 runer, der er mellem $5^3/_4$" og $5^1/_2$" höje, står de fem sidste af hensyn til pladsen tættere sammen end de foregående. Bistaven i det første ᚠ løber sammen med toppen af den følgende rune. Øverste halvdel af denne rune så vel som bistaven i ᚠ er mere udslidte end nogen af de øvrige stave i indskriften; men deres hele form er dog endnu fuldkommen kendelig. Den efter ᚠ følgende rette stav har lidt neden for midten en regelmæssig udvidelse, der viser, at den på dette sted har været bredere end i den øvrige del, og der kan ikke være tvivl om, at vi her har sikker lævning af punktet i ᛂ, hvilket tidligere er overset. Den tredje rune er et tydeligt ᚿ med stærkt hældende bistav, ikke ᛏ som på Heinrich Hansens tegning og Thorsens afbildning. Af en bistav på höjre side findes intet som helst spor, og afstanden mellem ᚿ og det foregående ᛂ er derfor også större end mellem ᚿ og det følgende ᛁ. Den femte rune er ᛚ med en forholdsvis meget lang bistav, der løber sammen

med den følgende rune, som er et ᚢ, hvis to stave næsten løber ganske parallelt; kun ved toppen krummer bistaven en ubetydelig smule ind mod hovedstaven; men de to stave er her ikke forbundne, idet kun stenens kant tjæner som forbindelseslinje mellem dem. Herefter følger et ᚱ, i hvilket øverste del af bistaven tydelig er forbunden med hovedstaven i modsætning til det foregående ᚢ, og derpå et meget klart og utvivlsomt ᚿ, ikke ᛅ som på Heinrich Hansens tegning og Thorsens afbildning. Den lille, stærkt hældende bistav på höjre side står meget skarpt, men af en forlængelse af bistaven på venstre side af hovedstaven findes intet som helst spor; hovedstaven, der har en temmelig stærk krumning, står også så nær ved det foregående ᚱ, at en bistav til venstre ikke kunde anbringes her. Derimod er den følgende rune ᛅ med bistav på bægge sider af hovedstaven. At de to følgende runer skal læses ᛚᛁ, fremgår klart af sammenhængen; men i ᛚ hænger bistaven ikke sammen med hovedstaven, men løber derimod sammen med det følgende ᛁ (på samme måde som ᚴ og ᛚ i den foregående del af indskriften løber sammen med ᛂ og ᚢ), så at runerne i virkeligheden har formen ᛁᛋ. Den følgende rune er ᚵ, ikke ᚴ, som man tidligere har læst. Det store punkt er temmelig udslidt, dog ikke mere end bistaven i selve runen, og særlig på aftrykket viser bægge sig endnu meget tydelig, så at der ikke kan være mindste tvivl om punktet. Rummet mellem hoved- og bistaven vilde sikkert også på dette sted have været mindre, hvis ikke et punkt skulde anbringes her. Bistaven i ᚵ løber sammen med det følgende ᛁ, ligesom tilfældet er med ᚴᛂ i indskriftens begyndelse. Om de fire sidste runer ᚱᚼᛁᚱ er der ingen tvivl; det første ᚱ er meget smalt i øverste halvdel og stærkt rundet og indad böjet i nederste, som nærmer sig meget til B-formen; i ᚼ løber bistavene sammen både med det foregående ᚱ og med det følgende ᛁ.

Da tegnene for t og n i indskriften har formerne ᛏ og ᚿ, må ᛅ være tegn for æ, ikke for a, som Thorsen læser, og hele indskriften lyder altså:

ketil urnæ ligir hir

„Ketel (Kæld) Urne ligger her".

Urnæ forekommer i det 13. årh. som navn på en landstrækning i Bjolderup og det tilgrænsende Uge sogn, hvorefter *Urnehoved*, Sønderjyllands bekendte tingsted, har fået navn. At *Urnæ* også tidlig er bleven brugt som personnavn, viser Bjolderup-stenens indskrift. Senere spillede som bekendt flere medlemmer af den gamle danske adelsslægt *Urne* en fremragende rolle i fædrelandets historie.

ligir skrives på Galtrup-stenen likr, på Bregninge-stenen ligær. Det sidste i i Bjolderup-stenens ligir skyldes vel det foregående g (sml. skrivemåden þigin på Langå-stenen IV; se II, s. 253).

hir] ᛁ-runen står så klar og skarp, at der ikke kan være nogen som helst tvivl om læsningen. Af en bistav, der kunde göre runen til ᛅ, findes ikke mindste spor; heller ikke har der i ᛁ været et punkt, som gjorde runen til ᛂ. Enten har ᛁ altså betydning *æ* som almindelig i de gamle runeindskrifter (sml. Års-stenens hirsi ɔ: *hérsi*; se I, s. 115 f.), eller hir må opfattes som unöjagtig skrivemåde (mulig fremkaldt af det foregående ligir)

for hær, der bruges i Flensborg stadsret og stemmer med Galtrup-stenens hær, Tisted-stenens hæræ og Bregninge-stenens hæ.

Ifølge sin hele karakter må Bjolderup-stenen henføres til første halvdel af det 13. årh.; men det må henstilles som tvivlsomt, om den nærmest tilhører begyndelsen eller slutningen af dette tidsrum. Nogen væsenlig fejl vil i hvert fald ikke begås ved at sætte den til år 1225.

---

9. FØVLING-STENEN

Føvling sogn, Malt herred, Ribe amt, Jylland

(undersøgt d. 22. Juli 1878 og d. 6. Juli 1882).

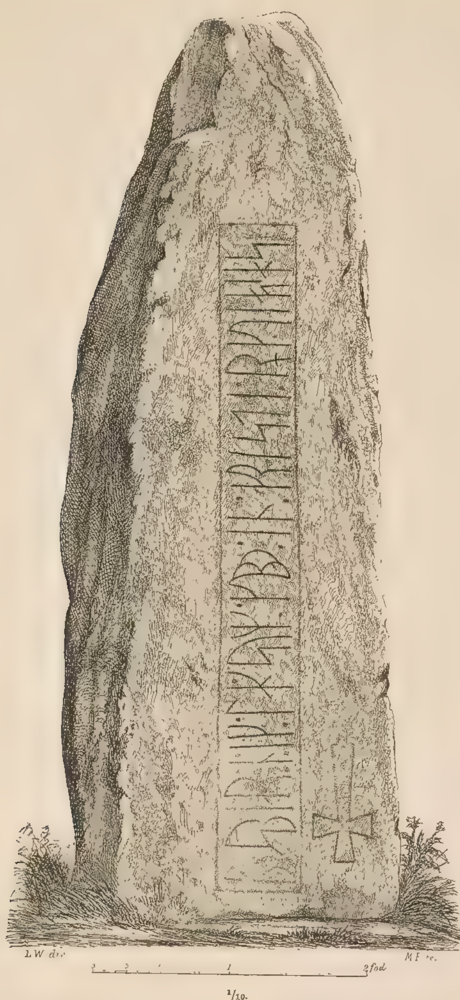
I den indberetning, som sognepræsten til Føvling Peder Mortensen Liem 1638 skrev til Ole Worm, hedder det: „Paa Føvling kierckegaard findis en steen ohngefehr saa stor som en liigkiste, liggendis paa en graff, huorpaa staar nogle faa Runebogstaffuer langs ad steenen". På Worms anmodning til præsten om nöjagtigere oplysninger om runestenen svarer denne i et brev af 12. Maj 1642: „...... Huad steenen er anlangendis da haffuer ieg ladit den opskure; den haffuer ligget først paa en adelsmandz graff oc siden er bleffuen lagdt paa en bondis graff. Bogstaffuene, saa viitt som ieg kunde kiende dem, vaare lige som huos liggende papir giffuer tilkiende, videre kunde ieg dem icke kiende"[1]. Den gengivelse af indskriften, hvortil præsten henviser, er også bevaret og er i flere henseender nöjagtigere, end man kunde vente. Det er dog ikke denne gengivelse, som Worm senere lagde til grund for afbildningen i Monumenta Danica s. 442, men en tegning, der var udført af Laurids Bording, og som må kaldes usædvanlig god for den tid (Monum. Dan. s. 439 og sml. I, s. 121 not. 1, II, s. 38 og s. 279). En ny afbildning af stenen ved Magnus Petersen offenliggjorde Thorsen i De danske Runemindesm. II, 1 no. 18.

Den smukke, i det hele vel bevarede sten lå i Worms tid på den nordlige del af Føvling kirkegård (Monum. Dan. s. 442), og her havde den plads i mere end 200 år efter udgivelsen af Monum. Dan. (sml. Danske Atlas V, 1769, s. 692 not. c); men da den efterhånden var bleven dækket af jord og overgrot med mos og græs, blev den 1857 opstillet ved kirkens nordre mur, hvor jeg fandt den ved mine undersøgelser. Nu er den flyttet ind i våbenhuset.

Den består af grå, rødkornet granit, er godt 6′ 6″ höj og godt 1′ 2″ tyk; indskriftsiden er omtrent 2′ på det bredeste. Formen ses af omstående tværsnit, der er taget over ᚠ i kubaþ.

[1] Håndskrift i rigsarkivet, tidligere e donat. var. no. 45 4to i universitetsbiblioteket; sml. O. Nielsen, „Ribe Stifts Beskrivelse 1638", Kbh. 1875, s. 112 f. (særtryk af „Danske Samlinger" 2. Række IV).

Skönt Føvling-stenen, som indskriften viser, er en ligsten fra første halvdel af det



1/10.

Føvling-stenen.

13. årh., er den gamle runestensform endnu fuldstændig bevaret; stenen har endogså en ualmindelig smuk bavtastensform, der særlig minder om den skånske Nöbbelöf-sten i

Fjälie. Den side, på hvilken indskriften er anbragt, er afglattet, således som vi også af og til træffer det på de gamle runestene. Ligesom det er tilfældet med Egeslevmagle-stenen, viser Føvling-stenens form bestemt, at den har været rejst, skönt man efter tiden, til hvilken den hører, snarere skulde vente, at den som de fleste andre samtidige ligstene med og uden runer havde ligget ned. Selv om det imidlertid omkring år 1200 må anses for regel, at ligstenene lå på gravene, kan det dog ikke vække forundring, at de af og til er blevne rejste, således som det tidligere var almindelig skik med de runestene, der indeholder et kristeligt ønske (og ligesom endnu den dag i dag liggende og rejste ligstene bruges i flæng). En anden med Føvling-stenen omtrent samtidig runesten, der har fuldstændig bavtastens-form, er Åsum-stenen i Skåne (I, s. 159 ff.), der er rejst til minde om kirkens opførelse.



Indskriften er anbragt midt på stenens glatte flade i en enkelt linje, der løber nedenfra opad og omsluttes af en ramme, som er 4′ 10″ lang, $7^1/_2$″ bred ved begyndelsen, 7″ ved slutningen af indskriften. Runerne, der hverken foroven eller forneden når ud til rammestregerne, er mellem 5 og 6″ höje.

Begyndelsen af indskriften (den første fod fra rammens begyndelse) er på flere steder noget udslidt og træder temmelig svagt frem; men der kan dog ikke på noget sted være virkelig tvivl om læsningen. Fra det tydelige ᛁᚠ står alle runer med en enkelt undtagelse overordenlig klare og bestemte.

Den første rune er et ᛒ, hvis hovedstav står lidt skråt i forhold til den linje, der forbinder rammestregerne. Hele runen kan endnu sikkert følges i alle sine omrids, skönt særlig nederste del af den øverste bistav og punktet mellem denne bistav og hovedstaven er noget udviskede. Derimod står det nederste punkt endnu så klart og bestemt, at det må vække forundring, at det hidtil er blevet helt overset. Det samme gælder det øverste skilletegn (punktet) efter ᛒ, der endnu træder meget tydelig frem, hvorimod det nederste er meget udslidt og svagt fremtrædende, men dog umiskendeligt (lige ud for enden af den følgende ᛆ-rune og i flugt med det nederste skilletegn efter ᛁᚠ). Her så vel som i det følgende er det øverste skilletegn anbragt temmelig höjt oppe, det nederste temmelig langt nede. Det følgende tegn er en binderune for ᛆᚼᛒ, hvor stavene i ᚼ-runen tillige er benyttede som hovedstave for ᛆ og ᛒ. At den første rune kun kan læses ᛆ og ikke ᛅ, som man kunde vente i lighed med Åsum-stenens æsbiorn, fremgår tydelig af stavens stilling i forhold til ᚼ-runens midtstav. Spor af en stav oven for den her nævnte, der er anbragt lige ved enden af ᚼ-runens venstre stav, findes ikke, så at der heller ikke kan have ståæt ᚨ. Efter binderunen følger et tydeligt, på midten til höjre lidt udfliset ᛁ. Flisningen strækker sig ikke hen på venstre side af runen, og denne kan derfor ikke læses ᛂ. Efter dette ᛁ følger et ᚱ, hvis hovedstav tillige tjæner som hovedstav for ᛆ; medens hovedstaven står meget klar og tydelig, træder ᛆ-staven, der er overset hos Worm, temmelig svagt frem, hvad der ligeledes gælder mellemste del af bistaven i ᚱ; men bægge kan dog sikkert følges i deres hele form (ᛆ-staven ligger $3^1/_4$″ fra ᚱ-stavens top, $2^1/_4$″ fra dens fod). En lille udflisning ved enden af ᛆ-staven på höjre side af ᚱ-runens hovedstav træder så svagt frem, at den

umulig kan anses for fortsættelse af staven i ᛆ, som derfor ikke kan læses ᛅ som på afbildningen hos Thorsen. Oven over den sikre ᛆ-stav findes ikke det ringeste spor til en anden stav, så at her ikke, som man ellers kunde formode, kan have stået ᛆᚱ. Den næste rune er ᚿ, ikke ᚾ som hos Worm og Thorsen; en af de mange udflisninger, der jævnlig findes særlig i begyndelsen af indskriften, og som utvivlsomt er fremkomne ved slid af fodtrin, medens stenen lå på kirkegården, giver også tilsyneladende bistaven i ᚿ udseende af at være forlænget til venstre; men en nöjagtig undersøgelse viser klart, at der ingen virkelig forbindelse er mellem bistaven til höjre og udflisningerne på venstre side. Disse udflisninger kan i øvrigt ikke blot give runen udseende af ᚾ, men endogså af ᚼ, hvad der, skönt i ringere grad, også er tilfældet med det foregående ᛆ; men i bægge tilfælde adskiller de huggede stave i ᛆ og ᚿ sig bestemt fra udflisningerne. Udflisninger af lignende art som de omtalte har frembragt forskellige huller i den nu behandlede del af indskriften, der ligeledes ved flygtig betragtning kunde opfattes som punkter, men som har en ganske anden karakter end det øverste punkt efter det første ᛒ og de skarpt fremtrædende punkter i den følgende del af indskriften. Sådanne tilsyneladende punkter findes f. eks. på bægge sider af det første ᛁ og efter ᚱ. Derimod er det höjst sandsynligt, at der mellem ᚿ og det følgende ᛁᚴ oprindelig har stået et par nu næsten fuldstændig udviskede punkter. I flugt med de to skarpe punkter efter ᛁᚴ ligger nemlig et par småfordybninger, der endnu har punkternes form, og af hvilke særlig den nederste både ved mine undersøgelser af stenen og ved betragtning af aftrykket har gjort det bestemte indtryk på mig, at den måtte opfattes som sikker lævning af et punkt. Dette må imidlertid henstilles som tvivlsomt. Et lille uregelmæssigt hul mellem de to klare punkter efter ᛁᚴ (ud for nederste del af bistaven i ᚴ) er tydelig fremkommet ved udflisning. På grund af ᚴ-runens form står de to punkter herefter skråt for hinanden.

Overordenlig klart står det efter ᛁᚴ følgende ord, som også er rigtig gengivet hos Worm, hvorimod punktet i ᚴ mærkelig nok er overset på afbildningen hos Thorsen. Den efter ᛚ følgende stav tjæner som hovedstav for de tre runer ᛆ, ᚴ og ᚿ, og ligeledes er det følgende ᛋ og ᚢ skrevne sammen. At ordet skal læses langsum og ikke, som man kunde tro (og som Worm har læst), lagnsum, viser sammenhængen, idet langsum er et oftere forekommende navn (se nedenfor), hvorimod en skrivemåde lagnsum ikke kendes. Skulde ᛆᚿᚴ (ang) samles på en fælles stav, kunde det heller ikke ske på anden måde end her (sml. ᛚᛆ ɔ: la, ikke al i Funder-indskriften), medens forbindelsen ᛆᚴᚿ (agn) måske snarere var bleven udtrykt ved ᛆᚴ. De tydelige punkter efter langsum, der af hensyn til ᛘ-runens form står skråt for hinanden, ligesom tilfældet er efter det foregående ᚴ, er oversete hos Worm.

Lige så skarpt som langsum står det følgende ord, i hvilket alle runer er sammenskrevne, idet ᚴ-runen er sammensmæltet med ᚢ, ᚢ-runens bistav tillige er benyttet som hovedstav for ᛒ, ᛒ-runens nederste bistav som hovedstav for ᛆ og endelig ᚦ sammenslynget med ᛒ. Både hos Worm og Thorsen er imidlertid den klare ᛆ-stav overset, hvad der har givet anledning til meget urigtige læsninger af det sikre kubaþ. I det følgende ᛁᚿ har

ᚼ-runen en temmelig lang og krum bistav. Dette ord så vel som de foregående og efterfølgende punkter står meget skarpt, hvad der ligeledes gælder de følgende runer ᚠRIᛋᛏ, hvor ᚠ og R er skrevne sammen; t-runen har formen ᛏ som hos Worm, og stenen selv giver ingen anledning til at læse ↑, som man kunde formode efter Thorsens afbildning. Den efter ᛏ følgende rune er både hos Worm og Thorsen læst som I; men der er ingen tvivl om, at her har stået ᚾ. Den nederste bistav er endnu fuldkommen tydelig ($3^1/_4$" fra hovedstavens top, $2^1/_4$" fra dens fod); staven har ganske samme form som i det sidste ᚾ i asbiarn. Den øverste bistav er derimod stærkt udvisket; men den har dog efterladt så sikre og umiskendelige spor, at den kan følges i sin hele længde ($1^1/_4$" fra toppen af hovedstaven). De følgende punkter står tydelige, og det sidste ord, der må læses rekuiæscæns, giver ikke anledning til nogen tvivl. Den første rune er et R, som er forholdsvis bredt foroven. Midt over bistavens nederste del løber en lille tværstav, der i modsætning til de følgende ᚼ-runer både er temmelig lille og næsten vandret, hvad der dog hverken er iagttaget på Worms eller på Thorsens afbildning. Det er imidlertid klart, at runeristeren forsætlig har gjort forskel mellem denne rune og ᚼ, idet den første er tegn for e, den sidste for æ således som også andetsteds (sml. Tisted- og Bregninge-stenen), hvad der ganske stemmer med runehåndskriftet af skånske lov. Det følgende ᚠᚢ er sammensmæltet ligesom foran i kubaþ og ligesom ᚠR i kristo. Et lille hul mellem nederste del af ᚠ-runens hovedstav og ᚢ-staven (nærmest ved den første) er ikke hugget, men tydelig af samme art som de på mange andre steder, særlig i indskriftens begyndelse, ved udflisning fremkomne huller, hvad jeg udtrykkelig fremhæver, da ᚱ jo netop på dette sted kunde tænkes brugt som tegn for w ligesom på Gæssingholm-stenen (se nedenfor s. 43). I den første ᚼ-rune tjæner øverste del af hovedstaven tillige som stav i det smalle ᛋ (her skrives ᚼᛋ, ikke ᚼᛋ, medens $\widehat{as}$ i asbiarn har formen ᛋ), og hovedstaven i den følgende ᚼ-rune er tillige brugt som hovedstav for ᚼ. Den i det sidste ord forekommende rune ˈ (3" lang uden klump forneden) er tegn for latinsk c, hvorimod latinsk q udtrykkes ved ᚠ ligesom i runehåndskriftet, der også skriver ᚠ for latinsk c. Andetsteds bruges ˈ eller (senere) ˌ for det sædvanlige ᛋ; men i den yngste runeskrift er det i reglen tegn for latinsk z (således i runehåndskriftet, hvor det som undertiden ellers har formen ᛍ; sml. Die runenschrift s. 256).

Langs med det sidste ᛋ i indskriften findes en række fordybninger (småudflisninger), af hvilke ingen kan forveksles med huggede skilletegn (hos Thorsen er nogle af disse fordybninger dog opfattede som et langagtigt skilletegn efter ᛋ). Derimod gör et par tydelige, tidligere oversete småfordybninger i selve rammelinjen efter ᛋ, omtrent i flugt med de foregående skilletegn, bestemt indtryk af at være et par forsætlig anbragte punkter.

Det fortjæner at fremhæves, at runerne i hele indskriften gennemgående er sammenskrevne som binderuner næsten overalt, hvor det lod sig göre, uden at der kunde fremkomme misforståelse (at binderunen for ang i langsum kunde give anledning hertil, har runeristeren næppe tænkt sig). Det eneste sted, hvor en sådan sammenskrivning mærkelig nok ikke findes, er slutningen af ordet asbiarn, idet R-runens nederste bistav her meget godt tillige kunde have tjænt som stav for det følgende ᚼ. Denne vidtdrevne sammen-

skrivning af runerne, der især er påfaldende i ordet kubaþ, er enestående i denne indskrift, skönt vi også i andre sene indskrifter (f. eks. på døbefonten i Selde og på enkelte af de fynske røgelsekar) jævnlig finder binderuner.

På höjre side af indskriftbåndet er anbragt et kors, 10″ langt, 5″ bredt, som træder meget tydelig frem i den nederste del, hvorimod den øverste arm er noget svagere, men dog fuldkommen sikker i alle omrids, hvad der også gælder den øverste forbindelseslinje, som er åben i midten. Et par svage småforlængelser opad fra de indvendige ender af denne linje har kun skullet tjæne til at antyde en lignende korsform som den, vi finder på Suldrup-stenen II og på Sal-stenen I. At den ved de nævnte forlængelser antydede korsstav på Føvling-stenen ganske undtagelsesvis vender opad, har vi allerede bemærket ved behandlingen af Suldrup-stenen foran s. 19.

De her meddelte bemærkninger om indskriftens læsning var nedskrevne og den foranstående afbildning af stenen udført i henhold til mine iagttagelser ved undersøgelsen 1878. En undersøgelse, som jeg havde lejlighed til på ny at anstille 1882, og under hvilken jeg i den allerheldigste belysning kunde sammenligne mit manuskript og den tilhørende afbildning med originalen, bekræftede i enhver henseende de tidligere iagttagelser.

Jeg læser altså indskriften således:

p : asbiarn (:?) ik : langsum : kubaþ : in : kristo : rekuiæscæns :

Føvling-stenen er en af de få latinske gravskrifter med runer, som kendes fra Danmark. Men vi finder her den samme formel, som vi træffer i flere runeindskrifter på Dansk: „Her ligger (hviler) N. N. o. s. v.“.

Både asbiarn og langsum er bekendte navne. Det sidste, der navnlig oftere forekommer i Jylland i egnen om Ribe (se registret til 'Ribe oldemoder'), står her som tilnavn til asbiarn (sml. æsbiorn muli på Åsum-stenen). Bægge navne er brugte i deres danske form som almindelig i latinske skrifter fra denne tid. Medens Åsum-stenen har den yngre form *Æsbiorn*, finder vi på Føvling-stenen det sjældnere *Asbiarn*, som også kendes fra ældre indskrifter (Fosie-stenen i Skåne) ved siden af det hyppigere ą s- (as-)biurn.

Da det til de danske indskrifters „her“ svarende latinske ord ikke godt kan tænkes udeladt i den formel, der bruges i indskriften, må det selvfølgelig, hvad også Liljegren har set (Run-Urkunder no. 1839; sml. Run-Lära s. 153), søges i ik, der er det latinske *hic*, idet h som oftere er udeladt i ordets begyndelse. Også skrivemåden kubaþ (med þ, ikke t) er almindelig i lignende former (sml. skrivemåden feciþ ved siden af fecit på de fynske røgelsekar, ᚼᚦ æþ for latinsk *et* på klokken fra Hæstrup o. s. v.). I den latinske indskrift med runer på den gamle, senere omstøbte kirkeklokke i Hardeberga i Skåne stod ligesom på Føvling-stenen både ok — lat. *hoc* og fgiaþ lat. *fugiat* (se nedenfor under Hæstrup-klokken).

Kun betydningen af det p :, hvormed indskriften begynder, volder altså vanskelighed. Den forkortelse, som udtrykkes ved denne rune, kan nemlig tænkes udfyldt på mange forskellige måder. Snarest betegner den den dødes stilling, f. eks. presbyter, præ-

positus eller lign.; men muligt er det også, at en sön, som har rejst stenen, ved p : har villet udtrykke pater. Derimod indeholder dette bogstav næppe et tillægsord (f. eks. pius). At det første ord er skrevet forkortet, har sikkert en bestemt grund, idet den egenlige indskrift, der med sædvanlig latinsk retskrivning vilde lyde:

Asbiarn (h)ic Langsum cubat in Christo requiescens,
„Her ligger Asbjörn (Esbern) Langsum hvilende i Kristus“,

danner et regelmæssigt heksameter. Dette forklarer også den noget uregelmæssige ordstilling af *(h)ic* mellem *Asbiarn* og *Langsum*, medens det i prosa vilde stå lige foran *cubat*. Den ved p : udtrykte forkortelse er altså stillet uden for verset.

Den her meddelte læsning og tolkning af indskriften på Føvling-stenen afviger i mange enkeltheder så meget fra den, der er offenliggjort af P. G. Thorsen i De danske Runemindesm. II, 2, s. 45 ff., at jeg et öjeblik må dvæle ved denne, så meget mere som den giver et godt begreb om behandlingen af runemindesmærkerne i det hele taget i dette værk.

Thorsen begynder med at fremhæve den mærkelighed, at indskriften er på Latin, hvilket ellers kun kendes fra et par „kirkelige småting“, nemlig døbefonten i Brøndum kirke og söjlefoden i Funder kirke. Af disse er imidlertid den overordenlig simple og letforståelige indskrift på den sidste aldeles ikke på Latin, og på den første kan man kun ved den vilkårligste og urigtigste læsning få det latinske ord, som Thorsen har. Foruden Føvlingstenen bærer derimod både enkelte andre danske runeligstene og forskellige kirkelige genstande latinske indskrifter, som det vil fremgå af det følgende.

Dernæst berøres det spörsmål, „om stenen oprindelig har stået eller ligget“, og svaret lyder: „det sidste synes at ligge nærmest, da manden, som den er over, omtales som liggende, og altså måtte stenen vel snarest være lagt som ligsten“ (!). Denne slutning, som for øvrigt gentages s. 194 under Galtrup-stenen, behøver næppe at karakteriseres nærmere. Jeg skal blot anføre, at den större Gunderup-sten i Jylland omtaler mand og hustru „som liggende“ („de ligger bægge i denne höj“), og at Valleberga-stenen i Skåne nævner mænd „som liggende“ i London; men at bægge disse stene har været rejste, vil ingen kunne drage i tvivl.

Efter at dernæst stenens störrelse er angivet således: „den har en höjde af $3^1/_2$ alen 6 tommer (!), den er 1 alen 2 t. bred forneden, og over 4 tommer tyk“ (!), fortsættes: „Læsningen som sådan af indskriften er let, da alt er godt udsondret og tydeligt — den bliver:

ą̣sbiærnig[1] : langsum : cubo : in : kristi : rekuiescens.“

[1] ą̣ (ɔ: óss-runen i den ældre betydning af nasaleret a) er hos Thorsen som sædvanlig gengivet ved A. Uden nogen bemærkning læser han både her og i det følgende langsum ᚴ på sin afbildning som g (sml. foran s. 23 not. 1).

De oplysninger, der tjæner til nærmere forklaring af denne læsning, er følgende: „ąsbiærnig, det første ord, er med sikkerhed blevet ført frem.“ Hvorledes dette ord „er blevet ført frem“, omtales imidlertid ikke med en stavelse, uden for så vidt der med hensyn til slutningen göres opmærksom på, at det hele må læses som ét ord, da ordadskillelse mangler foran ig (dette er vistnok urigtigt; men i hvert fald haves der jo utallige eksempler herpå), og „at ąsbiarni med klart a inde i ordet er for „primitivt“ her med hensyn til tiden så langt hen; derfor må man ty til formen ąsbiærni“ (!). Det antages dernæst, at der „til asbiærni i slutningen på grund vel af udtalen er kommet et lille tillæg, hvorved navnet ligesom udstrækkes lidt“ (!), og der tilföjes: „hermed kan jævnføres den almindelige udtale af *þau* på Island som *þaug*“ (!). Således blev altså navnets slutning (-biærnig) „ført frem“. Dets begyndelse (ąs-), om hvis „fremførelse“ Thorsen ikke udtaler sig med et ord, skyldes den utroligste vilkårlighed eller mangel på ævne til at opfatte tegnene i en indskrift, som han dog efter sine egne ytringer oftere har haft lejlighed til at undersøge, da den findes i nærheden af hans hjemstavn. I steden for det første ᛒ har Thorsen nemlig læst ᚱ, idet nederste del af bægge bistave så vel som punkterne mellem dem og hovedstaven er oversete; ligeledes er punkterne efter ᛒ og den tydelige ᛆ-stav på ᚼ-runen oversete. I steden for indskriftens ᛒ : ᚼ har Thorsen altså fået ᚱᚼ, som han gengiver ąs uden med et ord at omtale den aldeles enestående mærkelige form og den lige så enestående mærkelige betydning af óss-runen på denne tid.

Efter langsum, der tidligere er læst rigtig af andre (O. Nielsen, Historiske Efterretninger om Malt Herred, Kbh. 1870, s. 104 f.; J. P. Trap, Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark VI², s. 503), læser Thorsen cubo, „jeg ligger“, hvilken læsning støttes med følgende vægtige grund: „ti der kan ikke være tvivl om, at det sidste bogstav jo er o“. Hvorledes vi her skal få et o „fremført“, hvilken form dette o skal antages at have, om det er et latinsk bogstav eller en rune, alle disse spörsmål overlades det læseren selv at besvare.

De to næste ord læses in kristi med følgende oplysning: „Kristi er mærkværdigt inde i det latinske, da derved „in Christo“ er opgivet (!), og det hjemlige „Kristr“ således ligefrem er beholdt, böjet og styret af lat. „in““ (!).

Endelig gengives det sidste ord rekuiescens, idet forskellen mellem e-runen i re- og æ-runerne i -kuiæscæns er overset, og idet ᚾ her gennemgående omskrives med e, men i ąsbiærnig med æ!

Da Thorsens afbildning også mangler punktet i ᚴ-runen i langsum, findes der i hans gengivelse og tolkning af indskriften i virkeligheden kun ét eneste rigtigt ord, nemlig in.

10. GÆSSINGHOLM-STENEN

Gæssing sogn, Sønderhald herred, Randers amt, Jylland

(i nationalmusæet; undersøgt i September 1877 og oftere).

Denne smukke ligsten fandtes i Worms tid uden for kapeldören på det gamle herresæde Gæssingholm (senere Løvenholm) tillige med to andre lignende, nu forsvundne gamle ligstene, af hvilke den ene hverken havde indskrift eller billedlige fremstillinger, den anden derimod ligesom vor sten bar billedet af en biskop og et hornet lam med korset, men ingen indskrift (Monumenta Danica s. 285 ff.). Alle tre stene var efter beboernes sigende flyttede fra Gæssingholm kirkegård til pladsen foran kapellet, hvad der, som også Worm bemærker, ikke er nogen grund til at drage i tvivl. Efter det sted, hvor mindesmærket fandtes, gav Worm det derfor med rette navnet „Giesingholmense", et navn, som det også senere har bevaret[1]. Kommissjonen for oldsagers opbevaring, som allerede 1807 havde fået løfte om at erholde stenen[2], modtog den endelig 1821 som gave af Løvenholms

[1] I sin höjst urigtige tolkning af indskriften lader Worm denne begynde med de tre sidste bogstaver på kanten ved hovedenden, som han forbinder med det første ord i linjen på venstre side til navnet *Rusduad.* Derimod læser han de tre første bogstaver på kanten ved hovedenden, der på hans afbildning gengives ᚼᚼᚮᚱ, sammen med sit ᚴᚼᚼᚺᚢ (for ᚠᚼᛏᛁ!) i slutningen af linjen på höjre side *Kaesunor*, og han formoder, at *Nicolaus Kasonius* er navnet på den mand, der har hugget runeindskriften. De to mellemste bogstaver i indskriften ved hovedenden opfatter han som et ornament. Imod denne tolkning udtalte St. Stephanius sig i et brev til Worm af 30. Novbr. 1642 (Olai Wormii et ad eum doctorum virorum epistolæ I, s. 240). Stephanius antager, at indskriften ikke er rigtig gengivet, og at der i steden for Worms *Nicolaus Kaesunor* skal læses *Nicolaus Knudsunor i Arrus.* Han formoder derfor, at stenen oprindelig har dækket den grav, hvori den hellige Nicolaus, som ifølge Huitfeldt „bleff begraffuen udi den Trækirke til Aarhus ved Stranden paa Bierget", hvilede. Da trækirken blev nedreven, førtes ligstenen fra Århus til kapellet på Gæssingholm. Skönt Worm i sit svar få dage efter (d. 5. Decbr.) med de vægtigste grunde imødegik Stephanius (smst. s. 242), blev hele dennes fremstilling uden Worms modbemærkninger optrykt af Pontoppidan i Marmora Danica II (1741), s. 130. På grundlag heraf har C. V. Hertel i „Forsøg til en antiqvarisk-historisk Beskrivelse over Aarhuus Dom- og Cathedral-Kirke", Anden Afdelings andet Hefte, Aalborg 1810, s. XXVIII ff. givet en udførlig skildring af stenens historie og dens flytning fra St. Olufs kirkegård i Århus til Gæssingholm omtrent 1548. Jeg skulde ikke have dvælet ved disse fantasier, hvis ikke Thorsen i De danske Runemindesm. II, 2, s. 159 havde sluttet sig til Hertel og som en sikker kendsgerning anført, at stenen „fra først af ikke har noget at göre med Gæssingholm; den er nemlig omtr. 1548 flyttet (med flere stene) dertil fra (den nedbrudte) St. Olufs kirke i Århus".

[2] På en antikvarisk rejse, som R. Nyerup 1807 foretog i Jylland, tilbød amtmand, kammerherre Fønss til Løvenholm ham at skænke stenen til det nyoprettede oldsagsmusæum i København, og det blev lovet, at den straks skulde blive indpakket og sendt til København med allerførste skibslejlighed, så at den kunde være der för Nyerups hjemkomst (se „Rasmus Nyerups og Søren Abildgaards antiqvariske Rejser i Aarhus Stift i Aarene 1771 og 1807", Kbh. 1808, s. 41 ff.). På grund af krigen blev denne plan dog ikke bragt til udførelse.



¹/₈.

Gæssingholm-stenen.

daværende ejer, kancelliråd Rasmussen, der på egen bekostning lod den føre til København, hvor den det følgende år blev opstillet i Trinitatis kirke i gangen, som fører til sakristiet (Antiqvariske Annaler IV, s. 205). Her stod den, indtil den 1867 sammen med de øvrige runestene, der havde plads i Rundetårn og på Trinitatis kirkegård, flyttedes til det oldnordiske musæum.

Stenen, der består af grå granit (kvarts), er omtr. 5′ 3″ lang, 1′ $6^1/_2$″ bred foroven, 1′ $4^3/_4$″ forneden og mellem 4″ og $9^1/_2$″ tyk. Et stykke neden for midten er den brudt i to dele, der nu er stillede løst sammen.

På forsiden bærer stenen i ophöjet arbejde billedet af en biskop med staven i den venstre hånd og med den höjre løftet til velsignelse (?). Under bispen ses et lam med horn, som med venstre forben løfter et kors — den kendte fremstilling af „agnus dei“, som det med runer var udtrykt om den lignende fremstilling på den første af de to hos Worm afbildede, senere forsvundne runestene i Vamdrup (Monum. Dan. s. 444).

Foruden de nævnte billedlige fremstillinger er der på hver af de to sideflader indhugget en runeindskrift og på kanten over hovedet en indskrift med latinske bogstaver (og runer). Derimod har der aldrig været anbragt nogen indskrift på kanten ved fodenden.

Medens de billedlige fremstillinger, den latinske indskrift ved hovedenden og runeindskriften på venstre side endnu er velbevarede, har runerne på höjre side lidt stor skade, idet deres nederste del er afslået i indskriftens hele længde. Dette må være sket i nyere tid og vistnok samtidig med stenens kløvning i de to store stykker. I Worms tid var den nemlig hel og runerne til höjre fuldstændig bevarede, hvorfor hans i øvrigt meget mangelfulde afbildning endnu har nogen betydning. Vigtigere er dog en i det hele taget ret nöjagtig tegning, som S. Abildgaard 1769 tog af stenen, og som bevares i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv. Tegningen viser, at stenen også den gang var hel med undtagelse af et lille stykke, der var bortslået under det andet ord i linjen på höjre side, hvad dog ikke i nogen nævneværdig grad havde beskadiget runerne. Des værre er beskadigelsen på dette sted senere bleven langt betydeligere. Abildgaard bemærker, at stenen „ligger henlagt i Gaarden paa Lövenholm, forhen kaldet Giesingholm“, og han tilföjer: „den blev funden der forrige Aar i et Arnested af en gammel Skorsteen, som blev nedbrudt“.

Da flere af de ødelagte runer kun kan bestemmes ved hjælp af Worms og Abildgaards afbildninger, gengiver jeg dem bægge omstående.

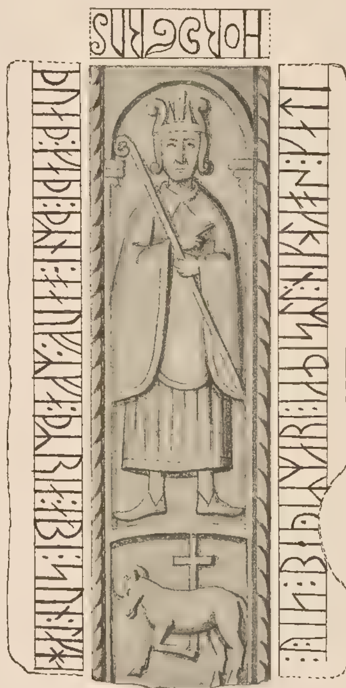
Den første, som efter Worm gjorde et nyt forsøg på at tolke indskriften, var G. Stephens i den lille afhandling „Rune-Gravstenen over Thore, Biskop i Ribe 1114—1134“ i Illustreret Tidende no. 414 (1. Septbr. 1867), s. 397 f. med en afbildning af stenen ved Magnus Petersen (på ny gengivet i „Runehallen i det danske oldnordiske Museum“, Kbh. 1868, s. 14 f.). En senere afbildning ved Magnus Petersen offenliggjordes af P. G. Thorsen i De danske Runemindesm. II, 1 no. 58.

Der kan ingen tvivl være om, at runeindskriften begynder i linjen til venstre, hvor alle de $5^1/_4$″ til $5^1/_2$″ höje, smukt formede runer endnu er overordenlig tydelige og derfor kun giver anledning til få bemærkninger. Efter det første klare ᚦᚢᚾᚦ bruges tre langagtige

punkter som skilletegn. I det følgende ᚠ har punktet form af en lang skrå streg, der næsten når fra hovedstaven til bistaven. Bistaven i ᚾ er omtrent dobbelt så lang på venstre side af hovedstaven som på höjre side, hvad der også til dels er tilfældet i det følgende (derimod ikke i ᚦᚢᚾᚦ). Omvendt er ᛆ-staven længst på höjre side. Efter det meget klare ᚼᚾᚢᚠ findes kun to punkter, åbenbart af hensyn til pladsen, som ligeledes har bevirket, at de står meget skråt for hinanden. På grund af bruddet i stenen mangler venstre bistav og et



Gæssingholm-stenen efter Worms Monum. s. 286.



Gæssingholm-stenen efter Abildgaards tegning.

stykke af hovedstaven i ᛦ samt den allerøverste top af hovedstaven i det følgende ᚠ. Efter ᛦᚠᚾ og det næstsidste ord i linjen ᛋᚢᚾ står af hensyn til pladsen kun to punkter. I ᚦᛦᚱᛁᚾ når bistaven i ᚦ næsten til foden af hovedstaven. I ᚾᛒᛁ er ᛒ forholdsvis bredt, og bistavene når ikke helt ind til midten af hovedstaven. Det sidste ord i linjen begynder med ᛚ, i hvilket bistaven næsten støder sammen med det følgende tegns hovedstav; dette tegn er en binderune for ᛆᚠ. Så følger ᚼ og endelig en ret stav med en lille, men meget klar bistav til venstre; staven er dog forlænget et stykke ud over hovedstaven også til höjre, så at her sikkert må læses ᚾ (af den i indskriften almindelig brugte form), ikke ᛆ.

På kanten til höjre er nederste del af alle runer bortslået. Runerne har her dog ikke været slet så höje som på kanten til venstre, i gennemsnit omtr. kun 5", og af de fleste er den øverste $^2/_3$ endnu bevaret, så at både hoved- og bistave i reglen sikkert kan følges. Foran den første rune findes to klare punkter, det nederste langagtigt som punktet i den følgende rune. Her har ligesom på de andre steder i denne linje oprindelig stået tre punkter som på Abildgaards tegning, af hvilke det nederste er forsvundet. Den første rune er et ᚢ med et stærkt fremtrædende punkt i form af en temmelig lang lodret streg. Medens Worms afbildning har ᚤ, har Abildgaard et ᚢ med to punkter, idet han åbenbart har opfattet stregen, der er smallest i midten, som et dobbelt punkt. Efter det punkterede ᚢ følger øverste del af de to runer ᛁᚼ og derpå to kraftige runde punkter. At s-runen som på Abildgaards tegning har haft formen ᚼ, viser stenen endnu. Som ved linjens begyndelse mangler det nederste af de tre punkter, der findes både hos Worm og på Abildgaards tegning. Efter punkterne ses et ᛒ af samme form som i linjen til venstre med hele den øverste og et lille stykke af den nederste bistav bevaret. Den næste rune er et ᛂ, hvis hovedstav neden for punktet er bortslået. Derpå følger et ᚦ med störste delen af bistaven; mellem hoved- og bistaven findes en uregelmæssig naturlig fordybning, der ikke kan forveksles med et hugget punkt, således som det er sket på Abildgaards tegning. Efter ᚦ ses øverste del af to rette stave ($2^1/_4$" og 2" höje), den første så nær ved ᚦ, at den ikke har haft bistav til venstre, hvad derimod uden tvivl har været tilfældet med den anden. Herefter følger øverste del af et ᛘ med bistavene for störste delen bevarede. De to tegn, der ifølge de gamle afbildninger har fulgt umiddelbart efter ᛘ, er derimod helt forsvundne; men derpå ses atter øverste del ($1^3/_4$") af en ret stav, efterfulgt af et tydeligt punkt. Punktet står så langt nede, at man kunde antage, at der her kun havde været anbragt to punkter. Da imidlertid både Worm og Abildgaard har tre punkter, er dette uden tvivl rigtigt. Hvorledes de ødelagte tegn skal udfyldes, kan næppe være tvivlsomt. Worm har ᛒᛂᚦᛅᚱ ⁝ ᛘᛅᚱᛁ ⁝, men Abildgaard ᛒᛂᚦᛁᛦᛘᛅᚱᛁ ⁝, således at nederste del af ᛂᚦᛁ og af venstre bistav i ᛦ er bortslået, uden at nogen af disse runer dog derved er bleven ukendelig. ᛒᛂᚦᛁ tör anses for fuldkommen sikre, og at der herefter ikke har fulgt ᚱ som hos Worm, viser stenen endnu; muligt er derimod Abildgaards ᛦ. At der mellem dette ᛦ og det følgende ᛘ ikke har stået punkter som hos Worm, tör ligeledes anses for sikkert. Det med ᛘ begyndende ord gengives både hos Worm og af Abildgaard ᛘᛅᚱᛁ ⁝ (kun med lidt afvigelse i formen af den anden rune), og der er ingen grund til at tvivle om rigtigheden heraf.

Af den følgende rette stav er $2^1/_4$" bevaret. Abildgaard har her et ᛁ, men Worm ᚿ, og at det sidste er rigtigt, fremgår deraf, at et stort stykke af ᚿ-runens bistav endnu tydelig følges i bruddets kant. Efter ᚿ følger störste delen af et ᛅ, der vist har haft formen ᛅ som hos Worm og Abildgaard. Ganske vilkårlig forbinder Stephens Abildgaards urigtige ᛁᛅ til ét tegn, som han anser for latinsk N! Det efter ᛅ følgende tegn gengives hos Worm som ᛯ, af Abildgaard som ᛅᚦ, medens Stephens' og Thorsens afbildninger har ᛦ. Den bevarede del af tegnet sætter det uden for al tvivl, at Abildgaard har det rette, at her altså har stået en binderune for aþ; ᛅ-staven ender nemlig bestemt oven for bruddet, og ᚦ har

haft formen ᛕ med en bred bistav (som i ᛒ-runerne), der udgår omtrent fra midten af hovedstaven og har nåt til dennes fod. En uregelmæssig fordybning i stenen oven for ᛌ-staven og i flugt med ᛕ-staven forklarer formen af tegnet hos Worm. Af den følgende rette stav er et så stort stykke (godt $3^1/_4$") lævnet, at den ikke kan have haft bistav. Den efter ᛁ følgende rune har, som den bevarede del viser, haft formen ᚺ ligesom i det første ord i linjen. Det næste tegn er et ᛚ med temmelig lille bistav, der næsten støder sammen med den følgende runes hovedstav; men desuden findes ved foden tydelige lævninger af et par huggede linjer, der, således som det også fremgår både af Worms og Abildgaards afbildning, har dannet et ᛦ med forholdsvis små bistave. Vi har altså her en binderune for ᛦᛚ eller ᛚᛦ. Utvivlsomt er det følgende ᛚ med meget lang bistav og efterfølgende to små punkter. Særdeles klare er de næste tre runer ᚽᛁᚠ; ᚽ-formen med bistav kun på höjre side af hovedstaven er aldeles utvivlsom. Efter ᚠ følger et ᛚ, fra hvis nederste bevarede del der udgår en linje opad til venstre, som bestemt gör indtryk af at være hugget. Tegnet har derfor nu formen ᛚ; men oprindelig udgik staven på venstre side altså fra hovedstaven et stykke neden for midten, således som det også fremgår af Abildgaards tegning, på hvilken den noget finere stav, der findes neden for den nævnte og løber sammen med den, sikkert skyldes en naturlig fordybning i stenen ligesom den fordybning, der i den foregående binderune for aþ løber sammen med ᛌ-staven. Jeg formoder, at det i sig selv meningsløse tegn ᛚ, såfremt den nederste stav, således som det synes, virkelig er hugget, er fremkommet derved, at runeristeren skulde hugge en binderune for al (ᛆ); men i steden for ᛌ huggede han urigtig ᛌ, og da han ikke senere kunde ændre denne fejl, tilföjede han et fuldstændigt ᛌ efter ᛚ. Dette ᛌ har vistnok haft formen ᛅ som på Abildgaards tegning. I det følgende ᚯ er hele den øverste bistav og af den nederste stykket til höjre fuldstændig bevaret. Den næste rune er et s, der her har formen ᚺ med et meget stort, stærkt fremtrædende punkt ud for toppen. Det mellemste punkt træder svagere frem lige oven for bruddet. Det sidste ord er ᚵᛆᛐᛁ, hvor det lille, men meget regelmæssige punkt i ᚵ er temmelig svagt, men efter min mening fuldstændig sikkert og ikke kan opfattes som en naturlig fordybning i stenen.

Hele indskriften på de to kanter gengiver jeg da:

ᚦᚢᛆᚦ : ᚵᛆᚦᛁ : ᚦᛦᚿᛁ : ᚯᛆᚢᚠ : ᛦᚠᛆ : ᚦᛦᚱᛁᛆ : ᛆᛒᛁ : ᛋᚢᚿ : ᛚᛦᚼᛆ

ᛁᛦ ᛅᚱᛁ ᛕ
[:] ᚢᛁᚺ [:] ᛒᛂᚦᛁᛘ××ᛁ [:] ᚽᛅᛦᛁᚺᛦᛚ [:] ᚽᛁᚠᛚᛅᚯᚺ [:] ᚵᛆᛐᛁ

At ᚯ er tegn for o (ikke for ø), viser det næstsidste ord klart. ᛦ betyder y, ᛆ æ, ᛌ og ᛅ a; for n bruges to gange ᚿ og to gange ᚽ; s skrives en gang ᛋ, to gange ᚺ og en gang ᚺ. Den første rune i anden linje, det klare stungne ᚢ, kan kun være tegn for w.

Omskreven med latinske bogstaver lyder indskriften altså:

þuæþ : gæþi : þyni : oæuf : yfæ : þyriæ : æbi : sun : la͡khæ

y ar
[:] wis [:] beþi×m××i [:] naa͡þisy͡ll [:] niklaos [:] gæti

Medens runeformerne i indskriften gennemgående er smukt udførte, synes retskrivningen på flere steder at være overordenlig ubehjælpsom. Tolkningen frembyder derfor jævnlig store vanskeligheder, som jeg kun er i stand til at løse ved den antagelse, at runeristeren har begået forskellige fejl ved gengivelsen af sin forskrift.

Fuldt klare er ved første öjekast kun ordene yfæ þyriæ æbi sun, „over Tyre Ebbesön“, i første linje og de to sidste ord niklaos gæti, „Nikolaus vogte (skærme)“, i anden linje. For Gæssingholm-stenens yfæ finder vi det oprindelige yfær, men i øvrigt skrevet ᛦᚠᛅᚱ ganske som her, på Vejerslev-stenen (se foran s. 9). Med yfæ for yfær kan jævnføres *yui* og *æfti* i Eriks sællandske lov I, 2 o. s. v. og det usædvanlige hæ unde — hær under på Bregninge-stenen.

þyriæ er afhængighedsform af mandsnavnet þyri, der ofte forekommer i det 13., 14. og 15. årh. (skrevet *Thyri* og undertiden *Thøri*, *Thyrie*). Noget uklart er forholdet mellem *Thyri* og det gamle *þórir* (runestenenes þurir), der langt ned i tiden optræder i formen *Thori*, *Thuri* (sml. ligeledes forholdet mellem kvindenavnet *Thyri* og runestenenes þurui). Meget almindeligt er i ældre tid det endnu brugelige *Æbbi*, *Ebbi* (*Æbbæ*, *Ebbæ*). Det efter sun følgende la͡khæ må uden tvivl læses *lágæ* (*lághæ*), „den lave af (vækst)“, som tilnavn til þyriæ. I oldsproget bruges *lágr* (*lági*) oftere som tilnavn. Spiranten *g* (*gh*) er altså her udtrykt ved sammenstilling af ᚴ, der i ældre tid alene betegnede denne lyd, og ᚼ, som på runeskriftens yngste trin var det almindelige tegn for *gh*. På Gæssingholm-stenen er punktet i ᚴ dog måske udeladt ved en forglemmelse af runeristeren. Med Stephens (og Thorsen) at forstå la͡khæ som *langæ*, „den lange“, strider bestemt mod skrivemåden på denne tid.

niklaos finder vi også på Vesløs-stenen og på Funder kirkes portal, bægge steder skrevet niklas. Gæssingholm-stenens niklaos står nærmere ved det latinske *Nicolaus*.

gæti er forestillende nutid af *gǽtæ* oldsprogets *gæta*, vogte, skærme, der også forekommer i Eriks sæll. lov I, 2: hun giæte oc gømæ mæth hennæ weriænde bo.

Medens betydningen af de her omtalte ord tör anses for sikker, volder den øvrige del af indskriften mange vanskeligheder. De sædvanlige indskriftformler viser os dog, hvorledes de fire første ord i første linje skal forstås: gæþi må her være — gærþi, ligesom vi på den större Bække-sten og på Horne-stenen finder kaþu og kaþi for karþu, karþi (II, s. 36), og þuæþ indeholder følgelig navnet på den, der udførte det ved ordene þyni oæuf betegnede mindesmærke „over Tyre Ebbesön“. I Run-Lära s. 147 not. 5 (sml. Run-Urkunder no. 1837) læser Liljegren på grundlag af Worms afbildning det fjærde ord i linjen (hos ham det tredje, da Worm udelader det foregående þyni) oalf, hvilket han forklarer „hwalf“. Stiltiende har Liljegren altså ændret ᚢ til ᛚ, og han gengiver urigtig ᛆ med a i steden for æ; men der er ingen tvivl om, at han, hvad også Stephens antager, rigtig har udfundet betydningen af ordet ᚯᛆᚢᚠ oæuf. Dette kan nemlig kun være et forsøg på ved en i höj grad ubehjælpsom lydbetegnelse at gengive den jyske udtale af *hwælf*, hvor *l* mulig har lydt svagt ligesom *r* i det foregående gæþi og derfor kunde tænkes udeladt. Höjst mærkelig måtte dog skrivemåden oæuf kaldes. Langt sandsynligere forekommer det mig derfor, at runeristeren har misforstået sin fortegning, der i steden for ᚢ har haft ᛚ med en lang og tem-

melig krum bistav (ᚴ), så at Liljegren altså med rette har gengivet denne rune som l. Skrivemåden oælf i betydning *hwælf* vilde i så fald ingen særlig vanskelighed volde. Det er nemlig ikke ualmindeligt, at lyden *w* i runeindskrifter betegnes med o, således som Bugge har påvist i sin afhandling „Om Runeindskrifterne på Rök-Stenen i Östergötland og paa Fonnaas-Spænden fra Rendalen i Norge“ i Kongl. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademiens Handlingar XXXI, Stockh. 1893, s. 74 f. I Gæssingholm-stenens oælf er o altså tegn for lydforbindelsen *hw*. Ordet *hwælf*, „hvælving“, bruges her om den graven dækkende sten, der nærmest havde form af låget på en ligkiste og derfor med rette kunde betegnes med dette ord. I samme betydning forekommer hualf på ligstene af tilsvarende form i Vestergötland (Liljegren, Run-Lära s. 148; Run-Urkunder no. 1636, 1638—40. Af disse findes no. 1639 nu hos Karl Torin, Vestergötlands Runinskrifter, Fjärde samlingen, Stockh. 1893, s. 12 f. no. 112). Indskrifterne på disse stene stemmer både i indhold og i bogstavformer nöje med indskriften på Gæssingholm-stenen. Eksempelvis anfører jeg Liljegrens no. 1639, Torins no. 112, som på höjre side bærer følgende runeindskrift i to linjer:

ᛒᚮᛏᛁᛚᛑᛆᚱ : ᛚᛆᛏ : ᚵᛆᚱᛅ : ᚼᚢᛅ(ᛚ)ᚠ : ᚦᛆᚿᚿᛅ : ᛁᚠᛁᚱ : ᛋᚢᛂ
ᚿ : ᛏᛦᚱᛘᚮᛋᚮᚿ : ᚼᛅᚱᛅᛚᛑᛆᚱ : ᛋᛏᛂᚿᛘᛆᛋᛏᛅᚱᛁ : ᚵᛆᚱᚦᛁ :

ɔ: Botildær læt gæra hualf þænna ifir Suen Dyrmoson. Haraldær stenmæstari gærþi.

På stenens venstre side står to linjer med latinske majuskler, i hvilke først hovedindskriften ordret gentages, og som derpå i steden for stenhuggerens navn har ordene ave maria gratia.

Udtrykket let gera hualf þensa findes ligeledes på en sten hos K. Torin, Andra samlingen, Lund 1877, s. 7 ff. no. 30. Også fra Gulland kendes dette udtryk (se f. eks. Liljegren no. 1738, 1741, 1742, 1765 — Säve no. 73, 94, 96, 124).

Medens oldsprogets *hválf*[1] er intetkön, hvad der også er tilfældet i indskrifterne på de gullandske stene (þita hualf), er det i indskrifterne fra Vestergötland hankön, hvad der ligeledes gælder þyni oæuf (oælf) på Gæssingholm-stenen. I þyni synes y at måtte betegne en lyd, der har nærmet sig *ø* (*þønni* af *þænni*). Jeg er dog mest tilböjelig til at tro, at runen ᛦ, der skrives rigtig i yfæ og þyriæ med betydning y, i þyni skyldes en fejl af runeristeren, som har hugget ᛦ i steden for æ-tegnet (sml. nedenfor), så at ordet skal læses þæni. Også senere forekommer *hwalf* i Dansk som fælleskön (O. Kalkar, Ordbog til det ældre danske Sprog II, s. 308). I Svensk er det derimod i reglen intetkön, ganske undtagelsesvis hunkön (K. F. Söderwall, Ordbok öfver svenska Medeltids-språket I, s. 527). Medens intetkönsordet *hvalf* endnu er almindeligt i Svensk, er det i Dansk fortrængt af „hvælving“ (‘hvælv’ intetkön er dannet i nyere tid). I den svenske ‘Flores och Blanzeflor’ bruges ordene *graff* og *hwalff* vekselvis om „graven, gravhvælvingen“; derimod har den

[1] Dette ord bruges om gravhvælvingen, under hvilken ligkisten står, ikke om gravstenen: Var líkami hins heilaga Jóns biskups grafinn fyrir utan kirkju til austrs, nær sönghúsvegginum syðra, ok gert yfir sœmiligt hválf (Biskupa sögur I, s. 250$^{6-8}$); Síðan lét hann setja báðar kisturnar undir eitt hválf ok ekki moldu hylja (smst. s. 251$^{24-25}$).

danske tekst ombyttet *eet hwalff* v. 327, *hwalfuith* v. 369 og 453 med *ien graff* v. 339, *grawen* v. 381 og 473. Kun v. 985 har den danske tekst *al then hwalff aff then same stien* svarende til svensk *all the hualff ær af een steen* v. 980; men 'hvalv' står her i betydning 'hvælving, stenens indvendige hvælvede side'.

Tilbage står altså endnu kun det første ord, navnet þuæþ, i denne linje. At vi her har en enestående skrivemåde af et eller andet velbekendt navn, anser jeg for höjst sandsynligt; men kun med tvivl vover jeg at udtale mig om ordets oprindelse. Det kommer sikkert ikke af stedsnavnet „Tved", der f. eks. i 'Ribe oldemoder' ed. O. Nielsen, s. 72[6] skrives *Thueth*, hvad der jo stemmer nöje med runestenens þuæþ; men dette ord vilde uden tvivl i indskriften have formen þuæt, eller snarere þwæt med ᚢ w som i begyndelsen af anden linje. Heller ikke synes þuæþ at kunne svare til det navn, der i ældre tid skrives *Thother* (se f. eks. Valdemars jordebog ed. O. Nielsen, s. 84) og i Jysk senere findes i formen *Tød.* For ganske usandsynligt anser jeg det i þuæþ at søge et navn svarende til det almindelige *Thorth*, eller til *Thrudo*, der forekommer to gange i Lunde Domkapitels Gavebøger. Derimod tror jeg, at þuæþ skal læses i to stavelser (þu-æþ), og at det enten står for þruæþ eller for þuræþ (sml. gæþi for gærþi). Det er i så fald et kvindenavn, idet þruæþ vilde svare til det gamle *Þrúðr*, der endnu bruges i Norge i formen *True* (af ældre *Thrude*), medens þuræþ kunde være opstået af et oprindeligt *Þór(h)æiðr*, eller måske af *Þórfríðr*, *Þúríðr.*

Når jeg ser bort fra navnet þuæþ, er betydningen af indskriften på denne side af stenen altså klar:

„T. gjorde denne 'hvælv' over Tyre Ebbesön lave".

Langt större vanskeligheder møder os i indskriften på stenens höjre side. Allerede Worm har i sit urigtige beþar i begyndelsen af linjen villet finde 2. person flertal bydemåde af udsagnsordet 'bede', og hertil har Liljegren, som vilkårlig ændrer beþar til biþar, sluttet sig. Stephens optager Abildgaards ᛒᛂᚦᛁᛦ, hvilket han læser bedir og forstår på samme måde. Herimod kan dog rettes et par vægtige indvendinger. Da ᛦ ellers på Gæssingholm-stenen betyder y, vilde det jo være höjst mærkeligt her at finde det i betydningen r, og det stungne ᛂ vilde vise, at *i* i *bithiæ, bithæ* allerede på Gæssingholm-stenens tid var gået over til *e* (*bethæ*), hvad der i hvert fald måtte kaldes meget påfaldende. Man må derfor nære store betænkeligheder ved at anse ᛒᛂᚦᛁᛦ for 2. person flertal bydemåde af 'bede', en form, som sikkert heller ikke vil kunne passe her i sammenhængen.

Idet jeg derfor foreløbig forlader ordene ⁝ ᚢᛁᚼ ⁝ ᛒᛂᚦᛁᛦ, synes det følgende atter at kunne give god mening. Gæssingholm-stenens ᛘᛅᚱᛁ mari er vel det ældste eksempel på den senere almindelig brugte forkortelse af navnet *Maria.* Det herefter følgende na͡aþi må betegne *náði*, idet aa er tegn for det lange a. Forbindelsen *Mari náði* henleder naturlig tanken på en formel, der er velkendt særlig fra gullandske indskrifter, hvor vi f. eks. finder gesus kristus naþi hans sial og lign. (Säve no. 71, 110, 151). Det ligger da nær med na͡aþi at forbinde det følgende s͡yll og heri at søge en form af ordet 'sjæl'[1].

[1] Derimod tror jeg ikke, at det vil være muligt at forstå syll som det endnu i Jylland almindelig brugte ord *syll*, 'grundvold' o. lign.

Betydningen vilde altså blive: „Marie være sjælen (hans sjæl) nådig: Nikolaus skærme (ham eller det ɔ: mindesmærket, graven)". De to første ord står imidlertid endnu uforklarede. De må jo ligefrem gengives wis beþiy. Blandt de forskellige muligheder, som jeg har overvejet, forekommer følgende mig sandsynligst: wis betegner *wís* og er 2. person ental bydemåde af *wísæ*, der i Dansk meget tidlig böjes *wísæ*, *wísdæ*, medens oldsproget har *vísa*, *vísaði* (sml. nutid *wis* jyske lov II, 74, fortid *wisdæ* Valdemars sæll. lov II, 19). beþiy forstår jeg som to ord: beþi — *béði* eller *bǽði*, 'bægge', brugt om mand og kvinde i forening, og i y finder jeg det til ældre dansk *e* eller *æ*, 'altid', svarende ord. Höjst påfaldende er det dog, at dette ord skrives ᛦ y. Jeg tror derfor, at tegnet ᛦ skyldes en misforståelse af runeristeren. I steden for ᛦ havde hans forskrift det på den tid almindelige tegn for æ med bistaven til venstre helt ned til rammen og med bistaven til höjre kortere og lidt krummet (ᛦ). Forveksling med ᛦ-runen, som fandtes tre gange i første linje, lå da nær, og runeristeren huggede derfor ᛦ i steden for forskriftens æ-tegn, ligesom han i første linje huggede ᚢ for ᚦ i oæuf.

Hvis min forklaring af beþiy som *bǽði ǽ* er rigtig, må þuæþ i begyndelsen af indskriften altså være et kvindenavn, således som jeg også foran har formodet. Betydningen af det første ord i linjen (*wís*) gör det imidlertid klart, at ordene mari naa͡þi sy͡ll ikke kan høre sammen. Ifølge sammenhængen kan naa͡þi nemlig ikke være et udsagnsord, men er det af *wís* styrede navneord (genstandsform flertal med bortkastet -r som almindelig i ældre Jysk; se „Navneordenes böjning i ældre Dansk", s. 69 ff.). Ordene må følgelig forbindes således: *Wís bǽði ǽ, Mari! náði*, „Vis bægge i al evighed, Marie! nåde". Som vi kunde vente, er hensynsformen *báðum* altså på Gæssingholm-stenen fortrængt af *bǽði*; men den gamle intetkönsform *bǽði*, der senere viger for *báðæ* (*bathæ* i jyske lov), er endnu bevaret.

Tilbage står således kun de tre sidste ord sy͡ll niklaos gæti. Hvis syll virkelig er en form af ordet 'sjæl', må det altså være styret af gæti: „sjælen (hans sjæl) vogte Nikolaus". Ikke blot er ordstillingen dog meget stødende; men jeg anser det for ganske umuligt, at 'sjæl' kunde skrives syll. I det hele taget vil det næppe være muligt i syll at finde et forståeligt ord. Der er derfor, så vidt jeg kan se, ingen anden udvej end den antagelse, at runeristeren her ligesom i det foregående ᛦ har misforstået sin forskrift og hugget ᛦ i steden for æ-runen, så at ordet skal læses sæll. Og samme fejl har han, som foran bemærket, vistnok også begået i ordet þyni i første linje, der altså står for þæni. Hverken ordstillingen eller skrivemåden sæll tillader dog efter min mening forklaringen 'sjæl'. Jeg vover derfor at foreslå en ganske anden tolkning af dette ord, som synes mig at løse alle vanskeligheder. I sæll finder jeg nemlig et til niklaos hørende tillægsord — *sǽll*, der i oldsproget netop almindelig bruges om helgene, svarende til latinsk *beatus* (se Fritzner og sml. fyrir verþleik ok árnaþarorþ sels Alexii Gislasons Prøver s. 446^{9-10}). Betydningen er altså: „Salig (Hellig) Nikolaus skærme".

Indskriften på stenens kant ved hovedenden, i hvilken höjden af de tegn, der når helt ud til rammestregerne, vokser fra $4^{1}/_{8}$" til $4^{3}/_{4}$", kan kun læses *Horderus*. Rammestregen under **H** samt nederste del af dette bogstavs venstre stav er bortslået med et lille

stykke af stenen. Imellem de latinske bogstaver møder vi altså i dette ord runen ᚢ; men også det to gange forekommende R tilhører snarere runeskriften end det latinske alfabet og stemmer ganske med R-formen i ᚦᛅᚱᛁᛋ. Ejendommeligt er det fjærde bogstav, som ifølge sammenhængen nødvendig synes at måtte læses d. Mon ikke buen i ᚦ-runen har foresvævet stenhuggeren og øvet indflydelse på bogstavets form? d har jo nemlig her betydning ð og vilde altså i runeskrift netop være udtrykt med ᚦ. Også i den med majuskler skrevne indskrift på den foran omtalte gravsten fra Vestergötland bruges tegnet ð for at udtrykke lyden þ i det med runer skrevne þænna, hvorimod d i botilder betegnes med det sædvanlige **D**.

Ligesom Stephens anser jeg *Horderus* for en latiniseret form af gammeldansk *Horthær*, der svarer til oldnord. *Hǫrðr* og altså endnu har bevaret sit nævneformsmærke, som det var tilfældet langt ned i tiden med enkelte navne (*Starkathær* o. s. v.; se „Navneordenes böjning i ældre Dansk“, s. 19 not. 1). Indskriftens *Horderus* eller rettere *Horðerus* stemmer ganske med Saxos *Starcatherus*. *Horðerus* er uden tvivl navnet på kunstneren, der har udført mindesmærket, ligesom „stenmesteren“ har hugget sit navn på de foran nævnte ligstene fra Vestergötland. Særlig stemmer Liljegrens no. 1636 og 1638 med Gæssingholmstenen, idet de ved siden af runeindskrifterne på Svensk har kunstnerens navn på Latin og med latinske bogstaver (*Haraldus me fecit*).

Med normaliseret retskrivning vilde jeg da gengive hele indskriften således:

þ(r)úæð [þu(r)æð?] gæ(r)ði þænni hwælf yfæ þyriæ Æbbisun lághæ. Wís bǽði ǽ, Mari! náði. Sǽll Niklaos gǽti. — Horðerus.

„Trud [Tured?] gjorde dette hvælv over Tyre Ebbesön lave. Vis bægge i al evighed, Marie! nåde. Salig (Hellig) Nikolaus skærme. — Horder (gjorde mindesmærket)“.

Stephens antog, som det fremgår af titlen på hans foran nævnte afhandling, at den Tyre, til hvis minde stenen er udført, er biskop Ture af Ribe, der faldt i slaget ved Fodevig 1134. Dette strider dog bestemt mod stenens alder, idet den umulig kan sættes för år 1200, men vel et godt stykke ned i det 13. årh., uden tvivl nær ved dets midte. Denne tidsbestemmelse støttes også af de historiske forhold, da Knud V^s sön Niels (Nicolaus), den bekendte helgen for Århus og omegn, først døde 1180.

Medens Stephens fra sit standpunkt naturlig måtte opfatte fremstillingen af bispen på stenen som et billede af biskop Ture (Tyre), lader denne forklaring sig ikke fastholde, når stenen henføres til første halvdel af det 13. årh., fra hvilket århundrede der ikke kendes nogen dansk biskop af navnet Ture (Tyre); ti Turo, der ifølge Script. Rer. Dan. I, s. 285 blev biskop i Ribe 1215, er skriv- eller læsefejl for Tuvo. Og når Thorsen (De danske Runemindesm. II, 2, s. 162 not.) siger, at Ribe omtr. 1280 havde en biskop af navnet

Ture, beror denne angivelse på en forveksling med biskop „Tucho“ af Ribe (1273—88), som ikke vides nogensteds at være bleven kaldet Ture.

Jeg antager derfor, at billedet på stenen slet ikke fremstiller den mand, til hvis minde den er udført, men den helgen, hvis beskyttelse påkaldes i indskriften, den hellige Nicolaus. At der hermed menes Knuds sön Niels, anser jeg for overvejende sandsynligt.

Ganske vist kan der herimod göres den indvending, at Niels ikke var biskop således som hans bekendte broder Valdemar i Slesvig; men da den fromme kongesön efter sin død dyrkedes som helgen og blev almindelig påkaldt i det 13. årh., skönt han uagtet Århusklerkenes ivrige bestræbelser aldrig blev kanoniseret af paven, kan det ikke vække vor forundring, at han på ligstenen er fremstillet i biskoppeligt ornat.

Med afgörende grunde vilde jeg dog ikke være i stand til at modbevise den, der vilde påstå, at der med Gæssingholm-stenens *Niklaos* ikke menes den danske helgen, men hans langt ældre navne, den lykiske helgen biskop Nikolaus af Myra, efter hvem mange kirker i Danmark var opkaldte. Det samme gælder da også om *Niklas* på Funder kirkes portal, men næppe om dette navn på Vesløs-stenen.

---

11. TISTED-STENEN

Tisted, Tisted amt, Jylland

(undersøgt d. 16. og 18. August 1878 og d. 24. Juli 1882).

Denne smukke, særdeles vel bevarede sten er indsat vandret i Tisted kirkes sydlige udvendige tårnmur lige over grundstenene, således at den er meget let at undersøge. Skönt stenen må antages længe at have haft denne plads, opdagedes den dog først i sommeren 1841 af R. H. Kruse, som samtidig tegnede den („Nörrejyllands Mærkværdigheder“ II no. 4 mellem s. 31 og s. 32). Femten år senere (1856) udførte Kruse en ny tegning af stenen, der så godt som fuldstændig stemmer med den ældre („Første Tillæg til Nörrejyllands Mærkværdigheder“ tav. a mellem bl. 2 og bl. 3). Efter Kruses ældre tegning gengav C. C. Rafn indskriften med runer og med tolkning af Finn Magnusen i Antiquités de l’Orient, s. 219. Kruses sidste tegning er i kemitypi gengivet af Stephens i Old-northern Runic Monuments I, s. 355. En ny afbildning af stenen ved Magnus Petersen offenliggjorde P. G. Thorsen i De danske Runemindesm. II, 1 no. 84.

Stenen, der består af blågrå, grovkornet granit, er godt 4′ 2″ lang og 1′ 8″ bred. Midt på den er i ophöjet arbejde anbragt et stort pynteligt kors, hvilende på en halvcirkel og med „bladsirater“ mellem fligene og ved foden. Hele denne fremstilling er 3′ 10″ lang; halvcirklens tværmål er 10″; af korsets flige er den øverste 6″ bred, den til venstre $5^3/_4$″

og den til höjre $5^1/_4$"; „bladene" mellem korsets flige er mellem 4 og $4^1/_2$" lange, men de to ved foden kun 3 og $3^1/_4$" (særlig de sidste er alt for store på afbildningen hos Thorsen). På alle fire sider omsluttes korset af en smal (godt 2" bred) kant, der er ophöjet som dette.

På kanten til höjre for korset er der indhugget en indskrift med små (2" höje), men forholdsvis dybe og brede runer, der alle er meget tydelige ligesom det lille kors ved begyndelsen af indskriften, der har samme dybde og bredde som runerne, hvad der ligeledes gælder de langagtige skilletegn efter ordene (på Thorsens afbildning er skilletegnene næsten helt runde og alt for små).

Finn Magnusen læste og oversatte indskriften således: *þóra Týdis sól hvílir hærœ,* „Tora, Tylands sol, hviler her". *Týdis* forklarer han som ejeform af et af oldsprogets *þjóð* (olddansk *þiúð*) afledet intetkönsord *þýði.* Imod denne smukke poetiske tolkning, som Finn Magnusen støtter ved de bekendte islandske tilnavne *Lundasól* og *Hólmasól* og ved den bemærkning af Kruse, „at man endnu i Tyland plejer at kalde den smukkeste pige i en by byens sol", har dog allerede Stephens gjort berettigede indvendinger (Old-northern Runic Monum. I, s. 355 f.). Han fremhæver nemlig, at ᛘ ikke kan tages som tegn for y (altså være brugt i steden for ᛦ), og at *Týdis* umulig kan være en form af landskabsnavnet *Ty.* Selv begår han dog andre lige så væsenlige fejl, idet han anser Tisted-stenen for en „overgangssten", hvor ᛘ har betydningen a (den betydning, han tillægger runen ᛘ i det ældste runealfabet). Han læser da Tadis i steden for Finn Magnusens Tydis, hvilket han forklarer som et mandsnavn i ejeform (Toras fader, mand eller elsker), eller mulig et ubekendt stedsnavn. Medens Finn Magnusen læste ✱ i slutningen af det første ord som a, læser Stephens det som æ; men i øvrigt slutter han sig til Finn Magnusens tolkning, idet han oversætter: „Toræ, Tads sol, hviler her".

Imod Stephens' læsning har jeg for mange år siden udtalt mig i Aarbøger for nord. Oldk. og Hist. 1867, s. 62 og 1868, s. 67. På det sidste sted kaldte jeg Tisted-stenen „en af vore yngste runestene, om hvilken jeg nu som tidligere påstår, at den ikke indeholder én eneste ældre rune, at ᛘ altså her er tegn for m", og jeg tilföjede, at „jeg vilde gæmme min læsning til en anden gang, da jeg ikke vilde bedrøve prof. Stephens ved at lade „den skönne Toræ, Tads sol", forsvinde". Hvad jeg den gang sikkert formodede, at det andet og tredje ord i indskriften skulde læses ganske anderledes, end man måtte slutte efter Kruses tegninger og Finn Magnusens og Stephens' gengivelser, fik jeg senere fuldt ud bekræftet ved mine undersøgelser af stenen. Da de tidligere gengivelser af indskriften imidlertid også i andre henseender er urigtige, skal jeg gennemgå denne i det enkelte.

Efter det lille kors følger de to utvivlsomme runer ᚦᛋ. Det følgende tegn kan være enten R eller B. Det er nemlig væsenlig forskelligt fra de to sikre R-runer i den følgende del af indskriften; medens nederste del af bistaven i disse runer som sædvanlig böjer udad, har den tredje rune omvendt en så stærk krumning indad, at den får stor lighed med et B. For at opfatte runen som R taler dog afgjort den omstændighed, at bistaven forneden ikke løber sammen med hovedstaven, men at der tvært imod er en god afstand mellem enden af bægge. På Bjolderup-stenen har R i ligir en form, der stemmer nöje med den tredje

rune på Tisted-stenen, medens R-formerne i urnæ og hir svarer til R-runerne i de to sidste ord på Tisted-stenen. At også det tredje tegn på denne virkelig er R, fremgår sikkert af sammenhængen. Det følgende ✱ står overordenlig klart og skarpt og kan ikke give anledning til nogen som helst tvivl. Meget klare er også de langagtige skilletegn efter ✱.



0 ½ 1 2 fod

1/8.

Tisted-stenen.

I den næste rune, som man tidligere har læst 1, når bistaven, der i sammenligning med bistavene på de øvrige runer i indskriften danner en temmelig spids vinkel med hovedstaven, ikke toppen af denne, således som tilfældet er med det følgende ᛙ, med ᛚ (i det næstsidste ord), ᚢ og R (på alle tre steder); men den træffer hovedstaven i samme afstand fra toppen som øverste del af bistaven i ᚦ og øverste bistav i de to ᛆ-runer, samt som

den stav, der udgår til höjre fra den anden ᚬ-rune. Jeg læser derfor denne rune som a (ᚬ), hvad også ordets form nødvendig kræver, ikke som t (ᛏ). Ingen af de følgende runer i dette ord giver anledning til nogen tvivl; den tredje er ved den lille tværstav over bistaven betegnet som „stunget ᛏ“ ɔ: d. I det tredje ord, der hidtil er læst sol, udgår bistaven til höjre ikke som på Kruses tegning fra toppen af hovedstaven, men, som foran bemærket, fra det punkt, hvor ᚬ-runens øverste bistav træffer hovedstaven. Som jeg allerede for mange år siden, för end jeg endnu havde set stenen, formodede, må denne rune, der fuldstændig stemmer med a-runen, derfor læses n (ᚿ), ikke l (ᛚ).

I det næste ord har en udflisning beskadiget de tre mellemste runer en smule: i ᚢ-runen er nederste del af bistaven forsvunden, medens hele hovedstaven endnu kan følges; af ᛁ mangler den nederste halvdel; men den følgende rune er i det væsenlige uskadt, idet flisningen kun svagt berører den nederste del af dens hovedstav. Det kan derfor også med sikkerhed siges, at den lille opstående stav på höjre side af denne rune ikke har været forlænget til venstre, at tegnet altså har haft formen ᛔ, ikke ᛔ. Binderunen må derfor læses le, ikke læ.

I det sidste ord, der indtager en forholdsvis temmelig stor plads (8″ mellem punkterne foran og efter ordet), er alle runer tydelige; i bægge ᚼ-runer er bistaven en del længere på höjre end på venstre side af hovedstaven (det omvendte er ellers i reglen tilfældet, således på Gæssingholm-stenen).

Da ✱ på den tid, til hvilken Tisted-stenen hører, kun kan være tegn for h (som i de to sidste ord i indskriften), men ikke, således som Finn Magnusen og Stephens har antaget, kan have samme betydning som ✱ på Kallerup-stenen o. s. v., gengiver jeg altså indskriften således:

+ þorh : amdis : so͡n : huile͡r : hæræ :

þorh er det velbekendte navn *Þórð*, der med latinske bogstaver skrives *Thorth, Thordh, T(h)ord, T(h)orh* eller *T(h)or*, ligesom vi i de ældste håndskrifter af vore gamle love finder f. eks. ordet *jord* skrevet *iorth, iordh, iorh* og *ior*. Disse forskellige skrivemåder, der forekommer samtidig og i samme håndskrift, viser utvivlsomt, at *ð* var på veje til at bortfalde i forbindelsen *rð*. Skrivemåden þorh på Tisted-stenen for ældre þorþ kan således ikke vække forundring, og enhver anden forklaring af det første ord er efter min mening ganske utilstedelig. Hermed er det da tillige bevist, at den tredje rune kun kan opfattes som ᚱ, ikke som ᛒ. En form þobh anser jeg nemlig for umulig på Tisted-stenens tid. Dette ord måtte vel svare til det andetsteds fra kendte navn *Tobbi, Tubbi*, i hvilket det af *-i* opståede *-æ* kunde være bortkastet i Jysk; men skrivemåden med ✱ vilde i hvert fald være höjst påfaldende, og ᚦ for ᛏ i ordets begyndelse taler afgjort imod denne forklaring, som jeg kun nævner her for at få lejlighed til straks at imødegå den.

amdis] Man kunde mulig formode, at ✱ i slutningen af det foregående ord skulde læses dobbelt, eller at det urigtig var skrevet sammen med þor i steden for med amdis, så at vi her kunde få et til oldsprogets *Hamðir* svarende navn (med *d* for *ð* som regel-

mæssig i ældre Dansk efter *m*). En sådan antagelse forekommer mig dog ganske usandsynlig, da vi også senere finder navnet *Amdi* (*Amdy, Amdigh, Amdygh*) i denne egn. Således hed f. eks. en borger i Nykøbing på Mors (se registret til Dueholms Diplomatarium ed. O. Nielsen), og *Amdi* bruges endnu både som fornavn og som efternavn (*Amdisen*). I „Berlingske Tidende“ for Torsdag aften d. 20. Februar 1902 anføres mellem de døde, der er anmeldte for skifteretten i København, en snedkersvend *Amdi Worm*, og i „Berlingske Tidende“ for Onsdag aften d. 14. Juni 1882 nævnes en landinspektør *Amdisen* i Langå (Københavns 'Vejviser' for 1895 har også dette navn). Navnet er mulig opstået af det latinske *Amadeus*.

hæræ] Denne form forekommer også i jyske lov og i gammel Dansk, hvor vi ligeledes finder *thæræ* = *thær* og *afæ* = *af*.

Indskriften må altså oversættes:

„Tor(d) Amdissön hviler her“.

Mindesmærkets hele karakter sammen med de i indskriften brugte rune- og især sprogformer synes mig afgjort at vise, at det ikke kan sættes længere tilbage i tiden end til midten af det 13. årh. Jeg fremhæver navnet þorh, der både ved skrivemåden med * for ᚦ og ved udeladelsen af nævneformsmærket (i modsætning til Galtrup-stenens -ulfr) viser et forholdsvis ungt sprogtrin; endvidere son for Galtrup-stenens sun, hvilken sidste form også forekommer på Gæssingholm-stenen og regelmæssig bruges i de ældste håndskrifter af vore gamle love, af hvilke kun det Hadorphske ved siden af *sun* nogle gange har *son* (se „Navneordenes böjning i ældre Dansk“ § 43). Hermed stemmer også formerne huiler og hæræ.

For fuldstændigheds skyld tilföjer jeg endnu, at P. G. Thorsen 1880 i De danske Runemindesm. II, 2, s. 199 f. har meddelt sin tolkning af Tisted-stenens indskrift. Det er dog kun Finn Magnusens gamle forklaring, der uforandret er optaget; men Thorsen giver den som sin egen uden med et ord at nævne, hvem den skyldes, og uden forsøg på at imødegå de indvendinger, der for længst var gjorte mod Finn Magnusens læsning og tolkning tydis. Med hensyn til hovedpunktet nöjes han med følgende bemærkning: „den anden rune er ikke usædvanlig til at betegne ö (eller y) som f. eks. på den store Søndervissingrunesten (!), kun er denne rune her endevendt“ (!!). I det første ord tildeler han * den umulige betydning e (*Thore* = *Thora*). Mindre væsenligt er det i sammenligning hermed, at han ikke har forstået binderunen for le i huil͡er.

12. HILLERSLEV-STENEN

Hillerslev sogn, Hillerslev herred, Tisted amt, Jylland

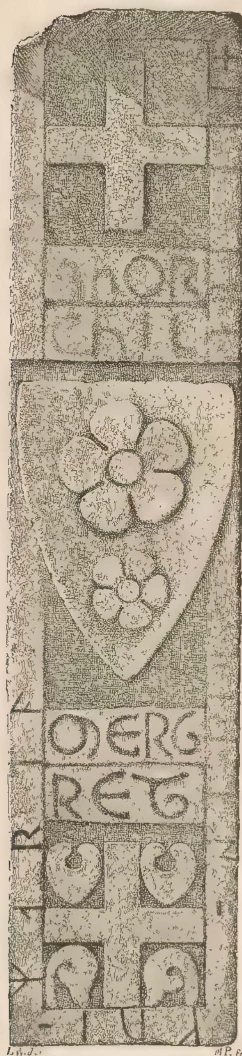
(undersøgt d. 17. August 1878 og d. 25. Juli 1882).

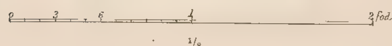
Ligesom i Worms tid findes denne sten nu indsat vandret i Hillerslev kirkes vestlige udvendige tårnmur, godt 20 fod over jorden (Monum. Dan. s. 297 f.). Denne plads vanskeliggör i höj grad undersøgelsen, og det var navnlig både besværligt og farligt at tage aftryk af indskriften, da dette måtte udføres på toppen af en brandstige, hvor det var nødvendigt ikke blot at have alle de dertil fornødne redskaber ved hånden, men også at påse, at blæsten, som altid hersker her, ikke løsnede aftrykspapiret. Jeg betragter det derfor som et særligt held, at det under disse omstændigheder lykkedes mig at tage nogenlunde gode aftryk af hele den del af stenen, som er eller tidligere har været forsynet med indskrift. Da også enhver streg på den tegning, som ligger til grund for min afbildning, er sammenlignet på det omhyggeligste med stenen selv, vil det næppe være muligt senere at bringe mere ud af indskriften, selv om stenen blev udtaget fra den nuværende plads og altså kunde undersøges under gunstigere forhold. For yderligere at overbevise mig om rigtigheden af de ved undersøgelsen 1878 vundne resultater besøgte jeg atter Hillerslev 1882.

Foruden afbildningen hos Worm kendte jeg för min første undersøgelsesrejse to andre tegninger af stenen fra nyere tid, som bægge findes i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv, nemlig R. H. Kruses fra 1841 (i „Nörrejyllands Mærkværdigheder“. II no. 2 mellem s. 29 og s. 30) og Magnus Petersens fra 1875 (udført på de af ham sammen med C. Engelhardt foretagne antikvariske undersøgelsesrejser). Den sidstnævnte smukke og omhyggelig udførte tegning stemmer i alt væsenligt med samme kunstners afbildning hos Thorsen, De danske Runemindesm. II, 1 no. 85.

Efter hvad der var meddelt Worm, havde stenen tidligere ligget i gulvet inden for kirkedören, men var ved en udbedring af tårnet bleven indsat i dette. Den på flere steder stærkt udslidte indskrift gör denne meddelelse höjst sandsynlig. Af Worms, for øvrigt i mange henseender overordenlig uheldige afbildning fremgår det, at indskriften den gang var netop lige så utydelig som nu.

Man vil næppe betænke sig på at kalde Hillerslev-stenen den pragtfuldeste og med störst kunstfærdighed udførte, om ikke just den smukkeste af alle vore bevarede rune-





1/8

Hillerslev-stenen.

ligstene. Den består af grovkornet, rødlig granit og er 5' 9" lang og 1' 3½" bred. I arbejdets udførelse minder den for øvrigt meget om Tisted-stenen, idet kors og øvrige fremstillinger er svagt ophöjede, medens de latinske bogstaver og runerne er indhuggede fordybede i de ophöjede dele af stenen. Ligheden i arbejdet og bægge stenes pyntelige udførelse gör det i det hele taget ikke usandsynligt, at de kan skrive sig fra samme mester, ligesom de tilhører samme tid og egn.

Stenen er delt i tre væsenlig lige store dele, hver omtrent 1' 11" lang (den øverste er nöjagtig 1' 11½", den mellemste 1' 10½" og den nederste 1' 11"). I den øverste del findes foroven et regelmæssigt firesidet kors, omtr. 11" langt og lige så bredt, og derunder to, 11" lange og tilsammen omtrent 8" brede, linjer med latinske bogstaver, der i gennemsnit er 2¾" höje (R 3").

Den midterste del optages af et våbenskjold, 1' 8" langt og 1' 2½" på det bredeste, i hvilket der er anbragt to femfligede rosetter eller 'roser', som de kaldes i det heraldiske sprog, en större (9" i tværsnit) foroven og en mindre (5" i tværsnit) forneden.

Den nederste del af stenen svarer temmelig nöje til den øverste, idet den først indeholder to linjer (omtr. 11" lange og tilsammen 7¼" brede til venstre, 8" til höjre) med latinske bogstaver (2¾ til 3" höje) og derunder et kors af samme art som ovenfor, 10¾" langt og lige så bredt. Til forskel fra det øverste kors har dette et hjærte i hvert af de to hjörner foroven og et ankergreb i hvert af hjörnerne forneden; det hele danner altså det gamle symbol på tro, håb og kærlighed. Ankergrebene på Hillerslev-stenen minder i øvrigt i deres form i höj grad om de to øksebladsformede sirater, hvori ornamentet på Bjolderup-stenen løber ud.

De nævnte fremstillinger på stenen (korsene og våbenskjoldet) er endnu aldeles tydelige, og det samme gælder om den del af indskriften, som findes under skjoldet, hvor intet bogstav giver anledning til mindste tvivl. Her står nemlig i to, ved en ramme adskilte linjer med de fra det 12. og 13. årh. velbekendte latinske uncialbogstaver navnet MERGRET Mergret. Medens RG i slutningen af den øverste linje er noget sammenknebne, indtager omvendt T sidst i anden linje en större plads end bægge disse bogstaver tilsammen — naturligvis for at udfylde hele rummet.

I modsætning til dette meget tydelige navn træder bogstaverne i de to linjer over skjoldet svagere frem; men de må dog i det hele betegnes som ret klare, da de næsten alle kan følges så sikkert, at jeg ikke nærer nogen som helst tvivl om læsningen. I den øverste linje står det store O endnu forholdsvis skarpt, og det samme kan til dels siges om det derefter følgende R. En smule svagere, men ligeledes utvivlsomme er de to første bogstaver i anden linje Ch. Herefter ses midt under O et I og i flugt med R et L. Bægge de sidstnævnte bogstaver er rigtignok en del udviskede og udflisede forneden; men der er ingen mulighed for at læse dem på anden måde. Svagest fremtrædende er de to første bogstaver i øverste linje; men det andet kan dog endnu sikkert følges i sin hele form, der viser et tydeligt h (af samme art som i linjen nedenunder). Endelig har det første bogstav formen T, hvor den lille forlængelse foroven på höjre side af hovedstaven træder svagest

frem. Vi har altså her et ᴛ af en lidt anden form end den, vi finder i ordet Mergret; men en sådan veksel af bogstavformer er jo velbekendt fra mange andre indskrifter.

Der er altså ingen tvivl om, at der i de to linjer over skjoldet står THORCHIL Thorchil, som dette navn regelmæssig skrives med latinske bogstaver. At stenen bar dette navn, havde jeg mange år för min undersøgelse af den formodet efter Worms afbildning, som jeg i øvrigt ikke tillagde nogen særlig betydning, da den åbenbart i mange henseender måtte være meget fejlfuld. Kun anså jeg det for så godt som sikkert, at hans

9ЂOR
CHIP

indeholdt navnet Thorchil. Jeg finder så meget mere anledning til her at fremhæve dette, som Thorsen i teksten til De danske Runemindesm. II, 2, s. 202 om Worms afbildning ytrer: „dog kan tegningen der (i Monum. Dan.) af de latinske bogstaver og runerne aldeles ikke opklare noget“. Hvad Thorsen selv „opklarer“, er imidlertid værre end „aldeles intet“, idet han bibringer læseren en fuldstændig urigtig forestilling om indskriftens hele form. Medens man af Worms afbildning dog med sandsynlighed kunde slutte, at stenen på midten havde indeholdt to navne med latinske bogstaver og langs ad kanterne en for största delen ødelagt indskrift med runer, lyder Thorsens oplysning således: „Oven over skjoldet er anbragt et kors, og omkring det en omskrift med latinske bogstaver, — til venstre, ovenover og til höjre i én linje, men under korset i to linjer; skriften er imidlertid ikke til at læse på grund af tidens indvirkning så meget længe[1].“

Thorsen har altså så ringe sans for indskriftens hele form, at han virkelig tror, at de to linjer under korset med navnet Thorchil, som han i øvrigt erklærer sig ude af stand til at læse, har hørt sammen med de smallere linjer på kanterne, og uagtet han i disse linjer ikke har kunnet se spor af et eneste tegn, henstiller han som en kendsgærning, at de har indeholdt latinske bogstaver ligesom de to under korset!

Med hensyn til denne del af indskriften forholder det sig imidlertid således:

Ligesom på Tisted-stenen omgives fremstillingerne på Hillerslev-stenen af en smal, 2 til 2½" bred kant, der ved en fordybning skilles fra den indre del (kun hvor våbenskjoldet findes, er kanten for en stor del, som afbildningen viser, også benyttet til det). Langs ad denne kant har der været anbragt en runeindskrift, af hvilken dog kun en lille del under det nederste kors og til venstre for det endnu kan læses med sikkerhed. De spor af stave, som for øvrigt kan skimtes, er med största nöjagtighed gengivne på min afbildning. Jeg bemærker med hensyn hertil følgende:

I den lavtliggende, til venstre lidt beskadigede kant over det øverste kors findes ingen som helst spor af stave, og her har sikkert aldrig været indhugget nogen rune. Dette

[1] Det er naturligvis ikke just „tidens indvirkning så meget længe“, der har gjort denne del af indskriften utydeligere end det øvrige; men det er slid af fodtrin, som altså særlig må have berørt denne del af stenen, da den lå inden for kirkedören.

bestyrkes også deraf, at de første sikre huggede linjer, der findes øverst i kanten på höjre side af korset lige ud for dets top, danner et utvivlsomt lille kors af samme art som det, vi finder ved begyndelsen af indskriften på Tisted-stenen. Følgelig har indskriften, hvad også stenens form gör sandsynligt, begyndt her. Hvad der er lævnet af den på hele denne kant, er imidlertid, som afbildningen viser, kun enkelte stave: tre temmelig tydelige findes ud for det øverste kors (de to sidste i flugt med linjerne i korsets arm), af hvilke dog ingen viser så sikre spor af bistave, at det er muligt med blot nogenlunde sandsynlighed at bestemme dens betydning. Tre andre ses ud for de to linjer med latinske bogstaver. At der imellem de her nævnte stave har ligget endnu en rune eller måske et skilletegn ud for korsets nederste arm, viser både pladsen og de lævnede spor. Af de sidstnævnte tre stave har den anden spor af en bistav, som snarest tyder på, at her har stået et ᚢ eller ᚱ, og den tredje synes at have været ᛆ eller ᛅ, idet bistaven til venstre endnu tydelig kan følges. Flere end syv runer (eller seks med skilletegn efter de tre første) foruden det lille kors ved indskriftens begyndelse har denne kant ikke indeholdt.

Af indskriften på den øvrige del af kanten til höjre findes kun meget utydelige lævninger, nemlig tre rette stave ud for de to linjer med Mergret (den første en smule oven for rammestregen) og et par svage spor foran disse, derpå et tydeligt ᚺ (af denne form) lige over for det overordenlig klare ᚱ på den modsatte kant og herefter to vandrette fordybninger, af hvilke den nederste står meget skarpt og bestemt og aldeles sikkert er hugget, hvad jeg derimod ikke tör afgöre med hensyn til den øverste, der træder svagere frem og mulig kun er et tilfældigt hul i stenen. Den nævnte fordybning eller bægge, hvis også den øverste er hugget, kan kun opfattes som et eller to skilletegn, da der ikke findes det ringeste spor af en hovedstav, som på dette sted endnu måtte være kendelig. En lille fordybning så vel som pladsen tyder på, at der på denne kant har stået endnu ét eller snarere to tegn, som dog er helt ukendelige.

På den nederste kant findes først de to tydelige runer ᚠᚢ med en afstand mellem hovedstavene på $3^{1}/_{2}$" og derefter ($3^{3}/_{4}$" fra hovedstaven i ᚢ) en lige så tydelig ret stav med udflisninger på höjre side; flisningernes form taler i höj grad for, at der her har ligget en bistav i et ᚦ. Herefter ses længst til venstre en lille vandret streg af samme art som den (de) tidligere omtalte på kanten til höjre. At det også her er et skilletegn, kan næppe være tvivlsomt; men af et andet lignende findes intet spor, hvad der også taler for, at det øverste tegn på kanten til höjre er tilfældigt, og at man bægge steder har brugt en enkelt lille vandret streg som skilletegn. Noget andet eksempel på et lignende skilletegn kender jeg ikke fra vore runeindskrifter, hvorimod en enkelt lodret streg eller to små lodrette streger jævnlig bruges sammen med eller i steden for de sædvanlige punkter (således netop på Tisted-stenen, der i mange henseender er beslægtet med Hillerslev-stenen).

Tydelige står derpå de første runer på kanten til venstre, nemlig ᛘᛆᚱ (mellem hovedstavene i ᛘᛆ er afstanden $4^{1}/_{2}$", i ᛆᚱ 4"). Den følgende rune ($5^{3}/_{4}$" fra hovedstaven i ᚱ) er ᛁ, ikke ᛐ. En fordybning ved toppen til venstre løber ikke sammen med hovedstaven og må derfor anses for tilfældig. Endelig følger et tydeligt ᚭ med øverste bistav udgående helt

oppe fra toppen og noget længere end den nederste. Denne noget usædvanlige, men ikke enestående form af óss-runen på denne tid (sml. runerækken på Åstrup-stenen) for det almindelige ᛆ er utvivlsom. Et par runde fordybninger ses endnu på denne kant omtrent ud for nederste del af den nederste roset i skjoldet. Disse fordybninger synes bægge at være huggede og må altså opfattes som et par skilletegn, der i modsætning til de tidligere omtalte vistnok har haft den sædvanlige runde form. Endelig ses på kanten oven for skjoldet et par ret tydelige runespor, der kan være lævninger af ᚢ(?)ᚽ. Foran det mulige ᚢ må der have stået endnu én rune ud for linjerne med de latinske bogstaver.

Hvad jeg altså mener at kunne læse af runeindskriften er følgende, når jeg med × betegner de tegn, af hvilke der endnu viser sig mere eller mindre tydelige spor, men hvis betydning er ganske usikker:

ᚱᛅ ?
ᚢᛆ ᚢᚽ
+ ××××××× ×××××ᛋ - ×× ᚴᚢᚦ - ᛘᛆᚱᛁᚨ : ×××

Det ligger naturligvis nær i de tydelige runer på den nederste kant og på kanten til venstre ᚴᚢᚦ ᛘᛆᚱᛁᚨ kuþ mario med skilletegn imellem at finde lævning af en af de bekendte kristelige formler („Gud, Marias sön, hjælpe dem“ eller lign.), som vi f. eks. kender fra Åsum-stenen og mange bornholmske stene, og som jeg ved det første blik på Hillerslev-stenen trode også at skulle træffe her. Denne formodning bestyrkedes også til dels af de lævnede runespor, da det som ovenfor bemærket er höjst sandsynligt, at ordet sun har fulgt efter mario. At ordet „gud“ skrives med ᚴ, ikke med ᚵ, kan jo ikke vække forundring, da den gamle skrivemåde netop i dette ord holdt sig langt ned i tiden.

Det er mig dog ikke muligt i de lævnede runer og runespor at finde en af de sædvanlige formler med „Gud hjælpe . . .“. Derimod tillader de en udfyldning, der vilde lyde:

+ and þeræ huiles - i - kuþ - mario : sun

eller synæ :, hvad pladsen og sporene snarere taler for, idet en fordybning efter det formodede ᚽ, i flugt med den øverste linje i korsets arm, i så fald måtte antages for lævning af runen ᛅ, og skilletegnet tænkes anbragt lige ud for det lille kors ved indskriftens begyndelse på den modsatte kant.

Med hensyn til den foreslåede udfyldning bemærker jeg, at det første ord i indskriften ikke kan være en form af ordet ‘sjæl’, da den første runestav sikkert ikke kan være lævning af s-runen. I huiles kan den næstsidste rune have været ᛂ (sml. huiler på Tisted-stenen); det oprindelige i kan derimod næppe antages at have været bevaret i denne form (eller i syni) lige så lidt som a for æ i þeræ, skönt o har holdt sig i mario. Jeg opfatter huiles som forestillende måde; både ‘hviles’ og ‘hviler’ bruges på denne tid i samme betydning om de døde (se R. v. Liliencron u. Ludv. Wimmer, Der Runenstein im Schleswiger Dom, Kiel 1898, s. 23). Formen kuþ i hensynsform for ældre kuþæ kan næppe vække anstød selv i forbindelse med synæ, i hvilket ord den gamle hensynsform har holdt sig langt ned i tiden („Navneordenes böjning i ældre Dansk“, s. 75 § 39). kuþ bruges her

som almindelig på denne tid i samme betydning som krist (se „Døbefonten i Åkirkeby kirke“, s. 8 not.); Hillerslev-stenens kuþ mario sun svarer altså til Åsum-stenens krist mario sun. Hele udtrykket „Deres ånd (sjæl) hvile i gud, Marias sön“ minder i øvrigt om det latinske udtryk på Føvling-stenen *cubat in Christo requiescens.*

Hvad der her er anført om den mulige ordlyd af runeindskriften på Hillerslev-stenen, hviler jo, som man let vil se, for störste delen på usikre formodninger. Når jeg alligevel ikke har villet holde disse formodninger tilbage og i steden for nöjes med blot at udtale, at de lævnede spor af runestave ikke frembyder nogen mulighed for en pålidelig læsning af indskriften, ligger det i, at de to bevarede ord kuþ - mario synes mig at give tilstrækkelig oplysning om dennes virkelige indhold.

Jeg tilföjer endnu, at de små afvigelser, som findes i et par tegn og mulig i en enkelt sprogform i indskrifterne på Tisted- og Hillerslev-stenen (Tisted-stenens ᚭ med bistavene höjt oppe på hovedstaven og ᛋ over for Hillerslev-stenens ᚨ og ᚻ; Tisted-stenens huiler i fremsættende måde over for Hillerslev-stenens huiles i forestillende måde), ikke er af den betydning, at de kan hindre os i at antage, at bægge stene skyldes samme mester, således som jeg foran har antydet. De nævnte runeformer kan jo endogså findes blandede i samme indskrift, og i det hele har tegnene på Tisted- og Hillerslev-stenen ganske samme karakter.

Navnene Thorchil og Mergret — bægge altså i deres danske form — viser, at vi her har en mindesten over to personer, uden tvivl mand og hustru. At det har været meget fornemme personer (vistnok en ridder og hans frue), kan vi slutte både af den pragtfulde sten og af våbenskjoldet, der er den ældste hidtil kendte fremstilling af et våbenskjold, som findes på et mindesmærke i Norden. Uagtet vi af indskriften selv ikke kan hente nærmere oplysninger om de nævnte personer, og uagtet bægge navne er temmelig almindelige, vil dog mulig navne og skjold i forening en gang kunne lede en historiker eller heraldiker på spor efter den familie, til hvis minde stenen er udført.

Det ligger jo nær at formode, at Torkel og hans hustru har bot på det gamle, senere ødelagte slot, hvis lævninger endnu påvises i et voldsted tæt ved Hillerslev, hvor de blev stedede til hvile, og hvor deres grav efter den længstlevendes død blev dækket af mindestenen. Ifølge våbenbøgerne førte Tyge Kalle til ‘Jernit’ (nu Frijsenborg), der levede ved år 1400, et skjold med to roser ligesom på Hillerslev-stenen (Lexicon over Adelige Familier i Danmark, Norge og Hertugdommene I, s. 276 og tav. LI no. 24); men ellers er dette smukke våben mærkelig nok ukendt i Danmark.

Om den mulige forbindelse mellem Galtrup- og Hillerslev-stenens Torkel har jeg udtalt mig foran s. 15 ved behandlingen af den førstnævnte sten.

---

13. HÄSTVEDA-STENEN

Hästveda sogn, Östra Göinge herred, Skåne

(undersøgt d. 13.—14. August 1882 og oftere).

Den første meddelelse om denne runesten modtog jeg i September 1877 fra daværende cand. (senere dr. og professor) Sven Söderberg i Lund, som sendte mig et brev fra pastor Lafvesson i Hästveda med nogle oplysninger om stenen, ledsaget af en af skolelæreren udført omhyggelig, men i flere henseender mangelfuld og urigtig tegning af indskriften i fuld störrelse. Præsten havde i sit brev bedet cand. Söderberg oplyse, „om runstenen är af någon betydelse eller icke, emedan man i förra fallet bör taga vara på densamma". Selv udtalte hr. Söderberg i sin skrivelse til mig: „Inskriften kan jag icke läsa; runorna synas vara inristade utan all ordning af någon, som ej känt deras betydelse".

Jeg så dog straks, at det var en gammel runeligsten med latinsk indskrift, der således bragte en slags erstatning for de to af Worm kendte, men senere forsvundne skånske runeligstene i Allerum (Luggude herred; Monum. Dan. s. 175 ff.) og Hoby (Ingelstad herred; smst. s. 180 f.), som jeg forgæves havde eftersøgt på min runologiske rejse i Skåne den foregående sommer. Jeg bad derfor cand. Söderberg om at drage omsorg for stenens bevarelse, en anmodning, som han også straks efterkom, så at han allerede i Januar 1878 kunde meddele mig, at stenen var ført til Lund og opstillet i musæet, hvor jeg senere har haft lejlighed til at undersøge den gentagne gange. Ved min undersøgelse i August 1882 tog jeg et fortrinligt aftryk af hele indskriften, og samtidig blev den tegning, der ligger til grund for min afbildning, udført af Magnus Petersen.

Efter pastor Lafvessons meddelelse kunde det ikke oplyses, hvor stenens oprindelige plads havde været; men den havde i længere tid ligget under et skab i præstegårdens forstue. Herfra var den senere bleven flyttet ud i haven, hvor hr. Lafvesson havde fundet den.

Den lille, meget uanselige sten består af finkornet, rødlig granit, som efter pastor Lafvessons meddelelse findes i egnen om Hästveda. Den er 2′ 2″ lang og indtil 1′ 10½″ bred; tykkelsen er foroven 3½″, forneden 3¼″.

Indskriften er anbragt i et krumböjet bånd, der løber fra venstre til höjre langs med stenens kant og ender i et mindre tværbånd. Både stenens og indskriftens form svarer ganske til den, som vi kender fra andre skånske runestene, der utvivlsomt har været

rejste, således Örsjö-stenen. I måden, hvorpå indskriften er anbragt, samt i form og stenart minder Hästveda-stenen også meget om den langt ældre jyske Hobro-sten (Die runenschrift s. 247). Da indskriften begynder så höjt oppe på stenen, og da dennes nederste del er ganske rå, hvad der ikke stemmer med det, der ellers i reglen er tilfældet med de flade, lagte runeligstene, synes det rimeligt, at Hästveda-stenen har været rejst på eller ved graven, ikke har ligget på denne, noget som jo også ifølge stenenes form nødvendigvis må antages med hensyn til Egeslevmagle- og Føvling-stenen. Hästveda-stenen kan dog også have været



$^1/_8$.

Hästveda-stenen.

anbragt på graven i skrå stilling og således, at den nederste del har været skjult af jorden, hvad der f. eks. må have været tilfældet med den danske runeligsten i London.

De på enkelte steder, særlig i tværlinjen, noget udflisede runer, der er fra 2" til $2^3/_4$" höje, må i det hele kaldes meget tydelige. Kun i begyndelsen af indskriften er de tre første så godt som helt udslidte og de to følgende samt toppen af den sjætte noget uklare. Angående læsningen bemærkes i øvrigt følgende:

De tre første næsten fuldstændig udviskede runer, der er de mindste i indskriften, har dog efterladt enkelte utvivlsomme spor, som endnu sikkert viser deres hele form. Rammestregerne både ved toppen og foden så vel som deres forbindelseslinje foran indskriftens begyndelse træder endnu temmelig klart frem. Afstanden fra rammestregernes forbindelses-

linje til det første nogenlunde tydelige ᛆ er 3″; $^3/_4$″ fra forbindelseslinjen følges en 2″ höj ret stav og $^3/_4$″ fra denne en lige så höj ret stav med meget svage spor af bistaven, som viser et ᚿ. Omtrent 1″ fra denne runes hovedstav følges hovedstaven i et ᛘ, hvis bistave endnu skimtes tydelig. I det følgende ᛆ er hovedstaven forholdsvis klar, bistaven temmelig svag. Også de følgende runer er noget udviskede, men i øvrigt ganske tydelige, og fra og med ᛋ i ᛏᚢᛆᛋ er indskriften lige til slutningen af båndet overordenlig vel bevaret. Med hensyn til enkeltheder fremhæver jeg kun, at bistaven i det en enkelt gang forekommende ᚮ har en temmelig svejet form. I ᛒ når bistavene ikke helt ind til midten af hovedstaven. Her står altså:

ᛁᚿ ᛘᛆᚿᚢᛋ ᛏᚢᛆᛋ ᛑᚮᛘᛁᚿᛂ ᚴᚮᛘᛆᚿᛑᚮ ᛋᛒᛁᚱᛁᛏᚢᛘ
in manus tuas domine komændo spiritum

Runerne i tværbåndet er alle noget udflisede, og denne del af indskriften har derved fået en karakter, der er lidt forskellig fra hovedbåndets. At dette dog er ganske tilfældigt og kun fremkaldt ved den senere udflisning, vil ingen, der er fortrolig med rune-indskrifter, nære ringeste tvivl om. Derimod frembyder selve læsningen af runerne ved første öjekast nogen vanskelighed. At der står ᛏᚢᚢᛘ, kan dog ikke være tvivl underkastet; men fra hovedstaven i det sidste ᚢ udgår foroven et par linjer, den ene til höjre, den anden til venstre side, der åbenbart er huggede ligesom selve runen. Det samme gælder et punkt neden for de nævnte linjer, temmelig langt nede på hovedstaven. Den øvrige del af indskriften er meget klar. Efter ᛘ står to tydelige punkter, derpå ordet ᛆᛋᛆ og så atter to punkter, bægge i forhold til de foregående temmelig langt nede. Kun på disse to steder bruges skilletegn i indskriften. ᛆᛋᛆ er derved betegnet som et selvstændigt led i denne i modsætning til det øvrige, der danner en sammenhængende sætning.

At asa er navnet på den døde, altså det fra ældre indskrifter kendte kvindenavn ąsa, vil næppe nogen dråge i tvivl. I indskriften, der ved skilletegn holdes ude fra navnet, genkender vi de bekendte ord, som Kristus ifølge Lucas' evangelium (XXIII, 46) udtalte på korset, för end han døde: „Pater, in manus tuas commendo spiritum meum".

Kun om ordet ᛏᚢᚢᛘ og om de tilföjelser, der findes ved det andet ᚢ i dette ord, må vi endnu göre et par bemærkninger. Den latinske sætning lyder jo ikke som her 'spiritum tuum', men 'spiritum meum', og at alene dette sidste passer i en indskrift, hvor ordene åbenbart tænkes lagte i munden på den døde selv, er jo klart. Nu har runeristeren imidlertid enten ved ᛏᚢᚢᛘ tænkt sig ordene udtalte af en af de efterlevende som et ønske for Åses salighed, eller han har snarere af ren skødesløshed hugget ᛏᚢᚢᛘ for ᛘᛂᚢᛘ på grund af det foregående -ᛏᚢᛘ (og ᛏᚢᛆᛋ). Denne forvanskede form af sætningen har dog ikke tilfredsstillet de(n) efterlevende, og runeristeren har derfor ved en rettelse måttet søge at bøde på sin fejl. At ændre ᛏᚢᚢᛘ til ᛘᛂᚢᛘ i en stenindskrift var imidlertid en vanskelig opgave, og stenhuggeren tör heller ikke siges at have løst den meget heldig; men forståeligt er det dog blevet. Idet han lod ᛏᚢ urørte, föjede han til hovedstaven i det sidste ᚢ bistavene for ᛘ, og nede på staven satte han punktet for e. I steden for det oprindelige ᚢ fik han altså en binderune for ᛘᛂᚢ. De to første runer i tværbåndet ᛏᚢ skal følgelig slet ikke læses

med, og de to sidste skal betyde meūm. Vi har således her et interessant eksempel på en rettelse i en runeindskrift, foretaget af runeristeren selv. Flere sådanne mindre rettelser i andre indskrifter kan sikkert påvises; men det er sjældent, at rettelsen lader sig eftervise så tydelig som her.

Til nærmere bestemmelse af indskriftens alder kan fremhæves, at den for t og d bruger ᛏ og ᛏ, ikke ᛁ og ᛁ, for s ᛋ, ikke ᛋ, en form, som vi dog også jævnlig finder i andre meget unge indskrifter (på røgelsekar o. s. v.), og at ᚯ betegner o ligesom på Gæssingholmstenen, ikke ø som i runehåndskriftet af skånske lov. Disse runeformer i forbindelse med indskriftens hele karakter tillader dog næppe at rykke Hästveda-stenen længere tilbage i tiden end til midten af det 13. årh.

14. BREGNINGE-STENEN

Bregninge sogn på Tåsinge, Sunds herred, Svendborg amt, Fyn

(undersøgt d. 23.—24. Juli 1879).

Runestenen i Bregninge på Tåsinge nævnes første gang i en afhandling fra 1701 (trykt i Dänische Bibliothec, IV. Stück, 1743, s. 369 ff.) af rektor ved Odense skole Th. B. Bircherod som et mindesmærke, der var undgået Ole Worms opmærksomhed (sml. De danske runemindesm. II, s. 498). I den i Antiqvariske Annaler II (1815), s. 328 ff. trykte „Fortegnelse paa de ved Professor Vedel-Simonsen for det kgl. antiqvariske Museum i Aarene 1807—14 indsamlede Oldsager" anføres s. 332 som no. 67 „Tegning over et sieldent med Figurer ziret Runemonument paa Bregninge Kirkegaard paa Thorseng, 1707". Denne tegning, der endnu bevares i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv, bærer underskriften: „Runemonumentet paa Bregninge Kirkegaard paa Thaasinge efter Præstens Tegning 1707". Dens runer stemmer i alt væsenligt med den meget mangelfulde gengivelse af indskriften på Bregninge-stenen med en höjst uheldig tolkning af Bircherod, som findes i Pontoppidans Marmora Danica I (1739), s. 259 f.[1]. Efter gengivelsen i Marm. Dan. lykkedes det dog allerede Liljegrens skarpsindighed at udfinde betydningen af hele indskriften (Run-Urkunder no. 1835). Det er den samme indskrift, hvis slutning han efter „Skandinavisk

[1] „Præsten", som havde udført tegningen fra 1707, var den daværende sognepræst til Landet og Bregninge på Tåsinge P. J. Lucoppidan, hvem Bircherod uden tvivl skyldte sit kendskab til Bregninge-stenen. At Lucoppidan tidligere havde beskæftiget sig med dette runemindesmærke, fremgår af et latinsk brev fra ham til O. Sperling, dateret d. 27. Marts 1702, som er indklæbet bag efter registret i hans håndskrevne „Collectanea varia Genealogica" i det store kgl. bibliothek (Thottske samling no. 1869 4to), og hvori han omtaler de to første ord i indskriften (sml. nedenfor).



Bregninge-stenen.

Museum" 1803, II, 2, s. 60 fejlagtig også anfører som no. 1964, idet de fire sidste ord i indskriften her er opfattede som en selvstændig indskrift på et røgelsekar.

Hen imod midten af det 18. årh. forsvandt stenen fra Bregninge kirkegård og ansås længe for tabt[1], indtil det i Januar 1875 lykkedes daværende cand. mag. (senere dr. phil. og musæumsdirektør) Henry Petersen at genfinde den som grundsten i det gravkapel for den Juelske familie, som midt i det 18. årh. blev bygget til kirken. Med stor velvilje sørgede besidderen af stamhuset Tåsinge, kammerherre baron Juel-Brockdorff for, at den atter blev udtaget og henlagt i Bregninge kirke, hvor den siden har haft plads.

Kort tid efter at stenen var bleven genfunden, blev den tegnet af J. B. Løffler. Denne smukke og omhyggelige tegning, der findes i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv og er gengivet hos Thorsen, De danske Runemindesm. II, 1 som tillæg til no. 58, lider dog af forskellige væsenlige fejl i gengivelsen af runeformerne.

Stenen, der består af grovkornet, rødlig granit, er 4' lang, indtil 1' 6" bred og lige så tyk. Den har nærmest form af en ligkiste med fladt låg, på hvis smalle, skrå sider der er indhugget en runeindskrift. 'Kistens' underste del, der er ganske rå og ubearbejdet, har naturligvis været dækket.

På stenens overflade er der indhugget en temmelig råt udført Kristusfigur i langt klædebon med korsglorie, et kors i den ene og en bog (?) i den anden hånd. Ved en fejl af stenhuggeren er de linjer, der antyder klædningen, på höjre (figurens venstre) side huggede igennem bogen.

Ved hovedenden findes i hvert hjörne et frit fremstående menneskehoved. På den venstre sideflade er der anbragt syv rundbuer, på den höjre seks lignende buer og et blad- eller blomsterornament. Hovedenden bærer et kors, fodenden et liljeornament.

Indskriften, i hvilken runerne er mellem $2\frac{1}{2}$ og 3" höje, er som sagt anbragt på de skrå sider. På min afbildning er alle fire sider udfoldede i plan, ikke gengivne i forkortning, for at runerne kunde fremstilles nöjagtig i deres virkelige störrelse og form. Indskriften må i det hele kaldes ret tydelig og velbevaret; men runerne har fra først af ikke været synderlig dybt eller kraftig indhuggede, og formerne er ikke sjælden noget rå og ubehjælpsomme, så at indskriften i det hele svarer godt til Kristusfiguren. Den begynder ved hovedenden med et lille kors, der er hugget i samme længde og dybde som runerne og ikke er væsenlig forskelligt fra de i den følgende del af indskriften forekommende e-runer. Kun sammenhængen gör det derfor sikkert, at dette tegn skal opfattes som kors, ikke som rune. Med et sådant lille kors indledes ofte indskrifter fra middelalderen både på ligstene, døbefonter og andre kirkelige genstande. Det første ord i indskriften lyder s$\widehat{ue}$n, idet ue danner en binderune. Den klare e-stav, der er hugget tværs over u-runens bistav, er mærkelig nok overset af Løffler. I det følgende ᛋᛆ når bistaven i ᛆ ikke helt ind til hovedstaven.

[1] F. C. Lund, Beskrivelse over Øen Thorseng, Odense 1823, s. 32 f. siger, at det ikke har været ham muligt at finde den, og han tilföjer: „Besynderligt er det, at ikke et eneste menneske her på Thorseng kan give mindste efterretning om denne så ofte omtalte sten".

Den første rune på kanten til venstre har formen ᛍ og må, da s udtrykkes ved det almindelige tegn ᛋ, betegne z ligesom i andre sene runeindskrifter (døbefonten i Åkirkeby kirke, den gullandske runekalender o. s. v.), svarende til ᛧ i runehåndskriftet af skånske lov (se „Døbefonten i Åkirkeby kirke“, s. 40 og s. 45). I det efter ᛍ følgende ᛆ er bistaven på höjre side af hovedstaven mindst lige så tydelig som på venstre side, og der er ingen som helst grund til med Løffler at læse ᛂ. Mellem ᚱ, som er temmelig langt i den øverste del, og ᛋ er der en noget större afstand end ellers mellem runerne, men ingen skilletegn (sml. dog også afstanden mellem ᚠᛆ i det følgende ᛚᛁᚠᛆᚱ). I ᛚᛁᚠᛆᚱ er ᛁ stærkt udfliset foroven og ᚱ temmelig langt i den øverste del ligesom det foregående ᚱ. De følgende runer ᚼᛆᚢᚽ er meget tydelige; men den næste er på grund af udflisninger ved toppen mellem hoved- og bistav bleven noget ukendelig og får let udseende af et ᛑ som på Løfflers tegning. Der er dog ingen tvivl om, at der her har stået ᛐ af væsenlig samme form som den første rune i indskriften på fodenden; kun er punktet her rundt, ikke langagtigt som på det sidstnævnte sted (sml. de to ᚠ-runer i ligær og helge). Herefter følger ᚾ med vandret tværstreg (ikke nedad böjet som på Løfflers tegning). Det næste ord er ᚼᚾᛚᚠᚾ, ikke ᚼᛁᛚᚠᚾ, som Løffler har gengivet det. Tværstregen i det første ᚾ er utvivlsom, men noget udvisket særlig til höjre. Svagt træder også bistaven i det følgende ᛚ frem.

I indskriften ved fodenden er alle runer meget klare. Den første er et ᛐ med en lille top; punktet (den lille streg) mellem hoved- og bistav træder stærkt frem. Den sjætte er et ᛆ, til hvis bistav der på höjre side er föjet bistaven af et ᚽ n; tegnet er altså en binderune for æn.

I indskriften på kanten til höjre har den fjærde rune formen ᛙ. At dette tegn er en ændring af det sædvanlige ᛘ, der forekommer to gange i den følgende del af indskriften, viser sammenhængen sikkert; men det kan måske være tvivlsomt, om formen ᛙ her er valgt med forsæt, eller om den kun skyldes en fejl af runeristeren, som altså af skødesløshed har udeladt bistaven til höjre. En naturlig ujævnhed i stenen mellem hoved- og bistav er af ganske samme art som på mange andre steder (således også i det følgende ᚠ) og adskiller sig så bestemt fra de huggede punkter, at den ikke kan forveksles med et sådant. Her står altså ᛙ, ikke ᛑ. Efter punkterne følger ordet ᛘᛆᛋᛐᛆᚱ, i hvilket t-runen ikke som på Løfflers tegning har formen T (det latinske bogstav brugt mellem runerne), men ᛐ. Det er kun naturlige fordybninger i stenen ved toppen af hovedstaven, som ved flygtig betragtning kan give runen en vis lighed med et T, hvor tværstregen dog i så tilfælde både vilde få en meget uregelmæssig form og være anbragt for langt nede. Tegnet har i virkeligheden væsenlig samme form som det foregående ᛐ i ᚱᛁᛋᛐᛆ; men ᛋᛐ står på det sidste sted nærmere ved hinanden, og bistaven i ᛐ er derfor noget kortere. Både toppen af hovedstaven og bistaven træder imidlertid temmelig svagt frem, og da bistaven forneden løber sammen med en naturlig fordybning i stenen, bliver hele runens form noget uklar. Efter det meget tydelige ᛒᛑ : følger ᚠ med en lille, meget klar streg mellem hoved- og bistav, ikke ᚠ som på Løfflers tegning, derpå ᚢ ligeledes med en tydelig, forholdsvis lang streg mellem hoved- og bistav, anbragt temmelig höjt oppe. Af de to punkter, som på Løfflers tegning findes i

denne rune, er det nederste kun en tilfældig lille ujævnhed i stenen, der har en ganske anden karakter og træder langt svagere frem end den ovenstående klare streg. Det næste tegn er en binderune for ᛆᚱ, hvor nederste del af bistaven i ᚱ træder svagt frem. Så følger et sikkert ᚦ med en lille udflisning på venstre side af hovedstaven, der af Løffler urigtig er opfattet som hugget linje, idet han her har en binderune for ᛆᚦ. Efter det sidste ᚴ findes fire punkter, åbenbart for at fylde linjen. Det samme kunde runeristeren jo i øvrigt have opnåt ved at skrive mek fuldt ud i steden for mk.

Hele indskriften lyder altså:

+ suen : sazærsuæn : ligær hæ unde : helge
diakææn : ristæ mek : mæstær : bo : gyorþæ mk : :

sazærsuæn er naturligvis — sazærsun, „Sassersön“; z er vel tegn for *ts*; æ er indskudt i suæn ganske som i det følgende diakææn -- diakæn. Allerede Bircherod har rigtig forstået det andet ord i indskriften som ‘Sadsersön’. Derimod læser han det foregående navn ‘Esven’, idet han har opfattet det lille kors ved indskriftens begyndelse som runen for e. Hertil bemærkes dog i Marmora Danica, at dette tegn snarere antyder indskriftens begyndelse, og at navnet altså lyder ‘Sven’. Således havde uden tvivl også P. J. Lucoppidan i det foran (s. 64 not. 1) nævnte brev til O. Sperling forstået de to første ord, som han med runer gengiver ᛋᚢᚾᚽ ᛋᛆᛚᚾᚱᛋᚢᚾᚽ, og af hvilke han oversætter det sidste ‘Sadsersen’. Liljegren har sikkert ment det samme med sit + Svæn : Sacær suæn.[1]

hæ unde ɔ: *hær under* med *r* bortkastet i slutningen af bægge ord (se foran s. 44).

diakææn ‘degn’ = isl. *djákn*, ældre svensk *diakn*, *diækn* (af lat. *diaconus*) betegner næppe Helges stilling, men er vel tilnavn som oftere i ældre tid.

Den svage fortid ristæ forekommer også på Tillise-stenen (II, s. 496).

gyorþæ ɔ: *giorþæ*, idet y som ofte i håndskrifter med latinske bogstaver bruges i samme betydning som i. Det er dog usikkert, om det stungne ᚢ (ᚤ) her er tegn for y, som jo på Bregninge-stenens tid i almindelighed udtrykkes ved ᛦ. Skulde ᚤ her mulig betegne w ligesom på Gæssingholm-stenen, og skulde gworþæ være en dialektform for gorþæ?

mk er naturligvis forkortet skrivemåde — mek i det foregående. Hvorfor der ikke er skrevet mek fuldt ud, da pladsen meget godt havde tilladt det, er vanskeligt at sige.

[1] P. G. Thorsen, som har den mærkeligste ævne til at hylle sine tanker i uklare udtryk for at give det udseende af, at han forstår de vanskeligheder, som han i virkeligheden er ude af stand til at løse, giver et slående bevis herpå i den korte omtale, som han har skænket denne indskrift i De danske Runemindesm. II, 2, s. 252. Som et karakteristisk eksempel på hans hele videnskabelige methode fortjæner disse ytringer at fremdrages, så meget mere som de netop forsætlig er satte således på skruer, at ikke ret mange straks vil forstå deres virkelige mening. Ved første öjekast kan nemlig hans ord: „Indskriften udsiger, at under stenen ligger en gejstlig mand Suen“ endogså synes at træffe det rette. At Suen er „en gejstlig mand“, „udsiger indskriften“ jo imidlertid aldeles ikke; men Thorsen er på følgende måde kommen til denne antagelse: på Løfflers tegning gengives det første ord urigtig +ᛋᚢᚽ. Dette har Thorsen ikke forstået, og han omtaler det slet ikke; derimod læser han det følgende sacersuen, hvilket han forstår som *sacer* (det latinske tillægsord eller mulig forkortelse af latinsk *sacerdos*) Suen ɔ: „en gejstlig mand Suen“!! Ved et mærkeligt træf er Thorsen altså her gennem forskellige urigtige læsninger og en hel urigtig forståelse kommen til et resultat, som på en usagkyndig eller overfladisk læser let endogså kan göre indtryk af at være fuldkommen rigtigt, idet navnet Suen jo virkelig står i det første, af Thorsen slet ikke forståede ord, medens det ord, han læser således, betyder sön.

Som tilfældet er i andre samtidige indskrifter (på ligstene, døbefonter, røgelsekar, klokker o. s. v.), indføres mindesmærket altså selv talende:

„Sven Sassersön ligger her under. Helge degn ristede mig. Mester Bo gjorde mig“.

Både rune- og sprogformer viser, at indskriften er forholdsvis meget ung. I skrivemåden suæn, diakææn ser jeg en stræben efter at gengive de slæbende dialektformer. Også bortkastelsen af r i hæ og unde røber dialekten, og det samme er i höj grad tilfældet med formen gworþæ, hvis der skal læses således og ikke gyorþæ.

Indskriften kan efter min mening ikke sættes længere tilbage i tiden end til midten af det 13. årh. Derimod kan den, når sprog og runer alene tages i betragtning, gærne rykkes endnu længere ned (til hen imod århundredets slutning).

---

15. HVIDBJÆRG-STENEN

Hvidbjærg sogn, Hindborg herred, Viborg amt, Jylland

(undersøgt d. 22. August 1878).

Denne sten havde længe siddet i den nordre side af kirkegårdsdiget i Hvidbjærg i Salling; men da det midt i forrige århundrede blev bekendt, at det var en runesten, blev den udtaget af diget og henlagt på kirkegården uden for våbenhuset. Her blev den 1855 tegnet af R. H. Kruse for inspektionen for de antikvariske mindesmærker. Denne tegning, der findes i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv, lider dog særlig for de over den egenlige indskrift anbragte tvivlsomme tegns vedkommende af store mangler, idet kun et eneste af dem er nöjagtig gengivet. En afbildning af stenen (ved Magnus Petersen) offenliggjordes for første gang af P. G. Thorsen, De danske Runemindesm. II, 1 no. 61. Ved min undersøgelse fandt jeg den endnu liggende på pladsen uden for våbenhuset.

Den rå, ubearbejdede granitblok af fuldstændig rullestensform består af finkornet, rødlig granit. Höjden er indtil 2′ 8″, bredden indtil 2′ 10″, tykkelsen indtil 1′ 5″.

På hovedfladen er der indhugget en i det hele vel bevaret og meget tydelig runeindskrift, som danner en lille bue, der svarer til stenens form. Runerne er i gennemsnit 4″ höje.

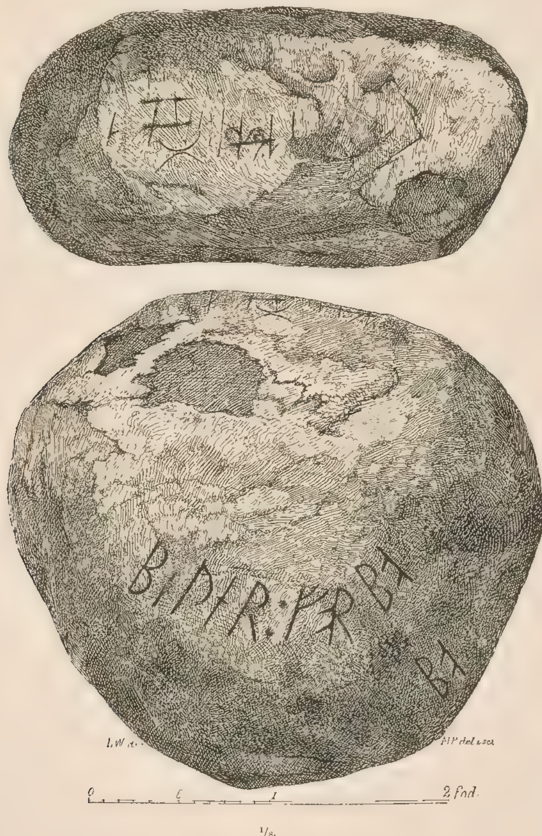
I den første rune B er den allerøverste del af bistaven bortfliset. Flisningen strækker sig hen over det følgende I, hvis top er forsvunden, hvorimod den nederste del ($2^1/_2$″) endnu er tydelig. Skönt den bevarede del af runen er noget udfliset foroven, følges den huggede linje så bestemt, at det sikkert kan siges, at her står I, ikke + som straks efter. Meget klare er de tre følgende runer Þ+R; R er lidt udfliset i midten, men de huggede linjer er utvivl-

somme og viser, at bistaven har nåt helt ind til hovedstaven. Efter R ses to store punkter. Lige så klare er de to følgende tegn, nemlig ᚠ og derpå en binderune for ᚭR, i hvilket sidste bistaven ligesom i det foregående R når helt ind til hovedstaven. Stenen er efter R meget ru og ujævn, så at det ikke med bestemthed kan siges, om der findes skilletegn efter denne rune. Et par fordybninger lige ud for toppen og foden af R har dog ganske form af punkter, og jeg er derfor mest tilböjelig til at anse dem for huggede. Derimod kan de huller og ujævnheder, der findes i stenen både foran og efter runelinjen, ikke forveksles med huggede punkter. Efter fo͡r følger det meget tydelige ord Bᚭ, i hvilket runerne er noget mindre end i den foregående del af indskriften (B 3¾", ᚭ kun 3¼" höjt).

Lidt længere nede, på den til stenens hovedflade stødende kant findes endnu to meget tydelige runer, der er noget mindre (3¼" og 3" höje) end runerne i den ovenstående linje, men i øvrigt har ganske samme karakter som disse. Kun støder bistavene i B-runen ikke sammen i hovedstaven, således som tilfældet er med de to B-runer i den længere linje; men bægge disse former af B træffes jo jævnlig ved siden af hinanden i samme indskrift. Der er derfor ingen som helst grund til ikke at anse dette Bᚭ for samtidigt med den øvrige indskrift og til ikke at antage det for hugget af samme runerister.

Ganske anderledes forholder det sig derimod med nogle tegn, som findes på den nedad vendte flade af stenen lige over hovedindskriften. Disse tegn har nemlig en helt anden karakter end runerne, og det er for nogles vedkommende endogså vanskeligt eller umuligt at afgöre, om de virkelig er huggede eller kun naturlige ridser i stenen. Først ses nederste del (1½") af en ret stav, hvis øverste del er helt forsvunden ved en udflisning. Derefter følger et 3" höjt tegn, som har påfaldende lighed med et ᚠ, i hvilket bistaven rager lidt höjere op end hovedstaven. En fordybning i stenen, som til venstre løber sammen med toppen af hovedstaven, kan også få påfaldende lighed med en hugget linje og give denne del af tegnet form af et ᛙ. Jeg er dog overbevist om, at denne linje ikke er hugget, men at den er fremkommen på samme måde som den fure i stenen, der løber fra ᚠ hen over den følgende huggede stav og böjer sig ned til enden af dens bistav. Denne 2¾" höje rune (?) læser jeg nemlig ᛐ. Derimod anser jeg ingen af de øvrige fordybninger mellem ᚠ og ᛐ for huggede linjer. Efter det formodede ᛐ følger en godt 3" lang svagere ret stav, som dog gör indtryk af at være hugget. Det samme gælder to ligeledes svagt fremtrædende, men tydelige langagtige fordybninger efter denne stav, der kan opfattes som skilletegn. Det følgende tegn er höjst besynderligt: under to mod hinanden vendte halvbuer, der træder meget klart og bestemt frem og sikkert er huggede, ses et tegn, der har en påfaldende lighed med et ᚢ, i hvilket den kortere, svagt fremtrædende hovedstav når lidt op over den særlig i nederste del klarere bistav. Hovedstaven har dog ganske samme karakter som en fin linje, der udgår fra den ovenstående halvbues venstre ende. Herefter ses en noget stærkere ret stav med en svagere bistav, der i forening vilde danne et ᚴ. En lille fordybning mellem hoved- og bistav kan også give tegnet udseende af ᚠ. En dyb, men sikkert ikke hugget fure i stenen løber hen over det foregående tilsyneladende ᚢ og lidt ud over det formodede ᚴ. I forbindelse med denne fure står en anden mindre, som ligeledes løber

ud over ᚴ parallelt med dets bistav, hvorved ᚴ let får udseende af et ᚠ. Også den stærke fordybning ved foden af ᚺ-runens bistav (til venstre) og en lignende under ᚴ (til höjre for hovedstaven) anser jeg for naturlige furer i stenen. Efter ᚴ følger nogle uregelmæssige huller



1/8.

Hvidbjærg-stenen.

og derpå atter en klar stav med bistav til venstre så langt neden for toppen af hovedstaven, at vi, hvis det virkelig er en rune, må læse den som ⊣, ikke som 1.

Jeg skal her ikke dvæle nærmere ved de ganske usikre formodninger, som jeg kunde fremsætte angående disse tegns oprindelse og betydning. De kan imidlertid, som

det vil fremgå af min indledning, ingenlunde kaldes enestående, og jeg har netop derfor beskrevet dem så nöjagtig for at give et enkelt sikkert eksempel også på den art 'runer'.

Når vi altså ser bort fra denne del af indskriften, må de øvrige klare runer gengives således:

biþer : for (:?) bo
bo

Biðer for Bó! — Bó.
„Beder for Bo! — Bo".

Hvidbjærg-stenen frembyder det eneste hidtil kendte eksempel på, at en ganske rå, utildannet rullesten er bleven benyttet til gravsten. Nederst på den mod beskueren vendte side af stenen har man indhugget den dødes navn (*Bó*), der altså for så vidt danner den egenlige hovedindskrift. Oven over navnet er der i den buede linje, som følger stenens form, tilföjet ønsket: „Beder for Bo". Det er altså den samme formel, som vi også kender fra andre gravstene, der enten bærer den dødes navn alene, eller dette efterfulgt af et eller andet kristeligt ønske. Almindelig er jo netop på gullandske og andre yngre ligstene formlen: „Beder for N. N.s sjæl".

Med hensyn til indskriftens tid er formen biþer af vigtighed, idet bevarelsen af *i* viser, at vi næppe tör gå længere ned i tiden end til slutningen af det 13. årh. I biþer har vi i øvrigt det ældste kendte eksempel i Dansk på endelsen *-er* i bydemådens 2. person flertal (sml. Arkiv för nordisk Filologi XVI, s. 331 f.). Medens *i* i *biðer* er af vigtighed for bestemmelse af indskriftens tid, har ordene *for* og *Bó* samme form som i det nuværende sprog; men både *for* og *Bó* (af ældre *Bói, Bóa*) optræder tidlig i Dansk. Sprog- og runeformer taler snarest for at henføre Hvidbjærg-stenen til tiden noget efter midten af det 13. årh.

Medens vi i Føvling-stenen har en ligsten, der i modsætning til det större antal af de smukt tildannede flade runeligstene endnu har bevaret den gamle rune- og bavtastensform og altså har stået oprejst på eller ved graven, giver Hvidbjærg-stenen os et eksempel på benyttelsen af en rå rullesten med indskriften anbragt på en måde, som hverken kendes fra de rejste runestene eller fra de flade, lagte ligstene, men som ganske naturlig har rettet sig efter stenens ejendommelige form. I det 13. årh. optræder runeligstenene altså samtidig i de tre former som rejste bavtastene, flade ligstene og utildannede rullestene; men medens de to første former prydede fornemme eller ansete personers grave, må den tredje form anses for væsenlig at have været den simplere mands mindesten. At rullestene oftere er blevne anvendte på denne måde, kan vi, efter hvad Hvidbjærg-stenen viser, næppe drage i tvivl; men selvfølgelig var så lidet anselige stene som disse lettest udsatte for at forsvinde ved at bruges i stendiger o. s. v. Den pietet, som man dog mulig følte over for en smuk bavtasten eller en kunstfærdig udført ligsten, kunde man naturligvis ikke vente over for den simple rullesten. Mellem vore bevarede runeligstene frembyder den ligeledes utildannede, uanselige lille sten i Egeslevmagle den nærmeste ydre lighed med Hvidbjærg-stenen; men den første har dog den gamle runestensform.

16. SAL-STENEN II

(DEN STÖRRE SAL-STEN)

Sal sogn, Hovlbjærg herred, Viborg amt, Jylland

(undersøgt d. 25. August 1877, d. 11. Juli 1882 og d. 7—8. Juli 1892).

Denne sten havde længe ligget som tærskel i Sal kirkes kordör, hvorved både indskriften og de billedlige fremstillinger er blevne i höj grad udslidte og utydelige. Fra denne plads blev den udtaget 1836 og hensat i kirken. Samtidig sendte skolelærer J. Christensen i Sal en af ham udført tegning af stenen til det oldnordiske musæum i København. Efter denne tegning, som på grund af runernes utydelighed var meget mangelfuld, har Finn Magnusen gengivet indskriften i „Runamo og Runerne", s. 550 med et höjst uheldigt forsøg på en tolkning.

Senere blev stenen indsat i den udvendige søndre side af kirkegårdsdiget øst for indgangsporten. På denne plads, hvor jeg fandt den ved min undersøgelse 1877, blev den 1856 tegnet af R. H. Kruse („Første Tillæg til Nörrejyllands Mærkværdigheder" tav. m mellem bl. 17 og bl. 18). Kruse siger: „Af stenens form og udseende erkendte jeg straks, at den ikke var nogen runesten, men en gravsten fra den katholske tidsalder, formodenlig henlagt over en af stedets fordums præster". Som man kunde vente efter denne udtalelse, er så vel indskriften som de billedlige fremstillinger gengivne aldeles forvirrede på hans tegning, der står langt tilbage for Christensens, som dog rigtig havde set, både at tegnene var runer, og at disse var ophöjede.

Fra Sal flyttedes stenen 1882 med kirkeejerens, etatsråd Mads Pagh Bruuns tilladelse og med billigelse af direktionen for de antikvariske mindesmærkers bevaring (J. J. A. Worsaae) til musæet i Århus. Her undersøgte jeg den på ny samme år, medens den henlå på pladsen uden for musæet. Nu er den opstillet i dettes runestenssal, hvor jeg for sidste gang underkastede den en omhyggelig undersøgelse i sommeren 1892 og tog nye aftryk af de to indskriftlinjer. Hvor utydelig indskriften er, fremgår deraf, at den tavle i musæet, som 1892 angav stenens navn og indskriftens indhold, oplyste, at den bar navnet Ingerth — altså en forveksling med den anden, foran som no. 6 behandlede runeligsten i Sal!

Stenen, der består af lysegrå granit med røde og sorte korn, er 3′ 9½″ lang, 1′ 5½″ bred foroven, 1′ 3½″ forneden og mellem 5½″ og 3¼″ tyk. Dens form ses af nedenstående tværsnit, der er taget over tværarmen i korset.

Af fremstillingerne på stenen, der alle er i ophöjet arbejde, viser korset med den tilhørende stang sig endnu fuldkommen klart og tydeligt, så at dets hele form er sikker.



Også figuren i rummet til venstre ved korsets top træder nogenlunde tydelig frem. Den forestiller en örn med udbredte vinger, altså det sædvanlige symbol for evangelisten Johannes. Derimod er figuren på höjre side overordenlig udvisket; men af dens nederste del er dog så meget bevaret, at der ingen tvivl kan være om, at vi her har den sædvanlige fremstilling af en engel (evangelisten Matthæus' symbol). For at forebygge misforståelse bemærker jeg, at særlig englefiguren på Magnus Petersens afbildning hos J. B. Løffler („Danske Gravstene fra Middelalderen" tav. XI fig. 59), der støtter sig til den ved mine to første undersøgelser udførte tegning, i alt for höj grad er udfyldt ved hjælp af kunstnerens fantasi og derfor ikke giver et nöjagtigt billede af de på stenen lævnede utydelige træk. På afbildningen hos Thorsen, De danske Runemindesm. II, 1 no. 77 er det hele omvendt alt for ubestemt, og indskriften er her gengivet, som om den var indhugget fordybet, ikke ophöjet. Det er da intet under, at alle tegn på denne afbildning er opfattede ganske urigtig.

Også figurerne ved korsets fod er meget udslidte, særlig i den øverste del. Man skelner dog öjeblikkelig to mod hinanden vendte dyr, og af dyret til venstre følges hele formen endnu så tydelig, at det med sikkerhed kan siges at forestille en løve (Marcus' symbol). Derimod er dyret til höjre næsten fuldstændig ødelagt i den øverste del; men den nogenlunde velbevarede mellemste og nederste del gör det i forbindelse med de tre andre fremstillinger utvivlsomt, at vi her har billedet af en okse (Lucas' symbol).

Alle ornamenter og billedlige fremstillinger er som sagt i ophöjet arbejde, og det samme gælder indskriften, som i to linjer er anbragt langs med korsets nederste arm og den dertil föjede stang, der når ned til dyrefremstillingerne ved foden.

Uagtet skriften i sin helhed vistnok må siges at være mere udslidt, end det er tilfældet på noget andet af vore runemindesmærker, kan dog både bogstavernes störrelse og hvert enkelt tegns sted endnu overalt følges ganske sikkert; men flere af tegnene er så udviskede og derfor så ubestemte i deres hele form, at læsningen jævnlig vækker tvivl, så at jeg til forskellige tider både ved undersøgelse af stenen selv og ved betragtning af aftrykkene har måttet anvende mange timer på at løse de gåder, der fremstillede sig for mig. Efterhånden lykkedes det mig dog ikke blot at læse så mange ord, at indskriftens sprog og indhold var fuldt klare, men også at fastslå formen og betydningen af alle dens tegn. Dette resultat havde jeg fra først af ingenlunde turdet vente lige over for en indskrift, hvis utydelighed er så stor, at man endogså længe har været i tvivl om, hvorvidt den indeholdt runer eller latinske bogstaver, og hvorvidt skrifttegnene var ophöjede eller fordybede. I De danske Runemindesm. II, 2, s. 182 nöjes Thorsen derfor med følgende udtalelse: „Ved den store Sal-runesten kan man kun komme så vidt, at indskriften kan siges at være med

runer, skönt der er en temmelig lang linje langs med hver side af korsfiguren, — al gisning om noget læseligt navn derpå, eller andet, er således utilstedelig".

At de i indskriften brugte tegn udelukkende er runer, er, således som det vil fremgå af det følgende, hævet over al tvivl; kun i et enkelt tegn har bistaven på grund af slid og udflisning fået en form, der giver den stor lighed med et latinsk bogstav.



1/8.

Sal-stenen II.

Af alle tegn i indskriften træder intet så klart frem som stjærnen med de seks stråler i linjen til höjre. Skönt de to stråler på venstre side næsten er forsvundne, har de dog efterladt meget tydelige spor, og hele den øvrige del af tegnet står endnu så skarp og klar, at der ingen tvivl kan være om dets form. Strålerne adskiller sig så bestemt fra bogstavernes linjer, at det ikke kan tilstedes her at læse et ∗, hvad der jo ellers vilde ligge

nær, og således som også Christensen har forstået dette tegn. Straks ved min første undersøgelse 1877 opfattede jeg derfor stjærnen som et slags skilletegn, foran hvilket jeg tænkte mig enten den dødes navn eller et kristeligt ønske, medens jeg antog, at en ny selvstændig sætning (den egenlige indskrift) begyndte efter stjærnen. Det stod også den gang klart for mig, at indskriftens to linjer bægge løb fra venstre til höjre (fra toppen nedad), og at den begyndte med linjen til höjre; men af alle tegnene var det mig ikke muligt med sikkerhed at bestemme andre end de fem runer ᛋᛂᛚᛋᚢ hen imod slutningen af den første linje, hvad der jo hverken gav mig oplysning om indskriftens sprog eller indhold. En yderligere vanskelighed ved læsningen opstår derved, at der, når vi ser bort fra den nævnte stjærne og fra et lille kors efter det andet tegn i anden linje, hvis betydning dog først langt senere blev mig klar, ikke bruges skilletegn mellem de enkelte ord.

Ved hjælp af de fortrinlige aftryk, som det under de allerheldigste forhold var lykkedes mig at tage af stenen ved undersøgelsen 1877, og ved den fornyede undersøgelse 1882 blev jeg dog i stand til efterhånden med sikkerhed at læse den störste del af indskriften. Nogle tvivl vedrørende et par tegn i dens begyndelse blev fuldstændig løste ved min sidste undersøgelse af mindesmærket 1892. Derimod voldte nogle af tegnene i begyndelsen af anden linje mig stadig store vanskeligheder.

Angående de enkelte tegn, hvis höjde i begyndelsen af indskriften foran stjærnen er $2^1/_4$", senere i gennemsnit $2^1/_8$", bemærkes:

För undersøgelsen 1892 havde jeg nedskrevet følgende om indskriftens begyndelse: „Linjen til höjre har begyndt med to temmelig brede tegn, der dog er så udviskede, at jeg ikke med fuld sikkerhed kan bestemme deres betydning. De lævnede spor synes mig snarest at tale for ᛒᚢ; men jeg tör ikke nægte muligheden af andre læsninger, særlig af det andet tegn, som måske snarere er ᛚ". Undersøgelsen 1892 satte det uden for al tvivl, at disse to runer kun kan læses ᛒᛚ. Af ᛒ fulgte jeg tydelig hele formen både på stenen og på det nye aftryk, og ᛚ stod også ganske klart i den øverste del. Det tredje tegn er et forholdsvis tydeligt ᛆ. Af det fjærde ses meget klart et större stykke af en ret stav, der ikke når så langt ned som de foregående og følgende runer; fra dens nederste del synes en stav at løbe opad hen til den følgende rune, fra hvilken den dog er bestemt skilt. Jeg kan dog ikke sikkert afgöre, om den tilsyneladende bistav virkelig er hugget, eller kun skyldes en ujævnhed i stenen, og er derfor i tvivl, om her skal læses ᛙ, hvad jeg anser for sandsynligst, eller blot ᛌ. Den følgende rune får på grund af den nævnte stav eller ujævnhed ved flygtig betragtning en påfaldende lighed med ᛆ, og en lille tilfældig ujævnhed på höjre side kan endogså forlede til at læse ᚼ; men den tilsyneladende bistav på venstre og höjre side når ikke ind til hovedstaven og hører åbenbart ikke til runen, så at her utvivlsomt kun står ᛁ. Afstanden mellem ᛁ og det foregående tegn taler bestemt for, at dette har haft formen ᛙ, ikke ᛌ. Det sjætte tegn får let udseende af ᛚ, men er sikkert ᚦ, i hvilket nederste del af bistaven er meget udslidt. Den syvende rune er en i øverste og nederste del temmelig udslidt ret stav med en tydelig udvidelse på midten, som gör den til ᛂ. Herefter følger den foran omtalte, meget klare stjærne.

De syv runer foran stjærnen må følgelig læses ᛒᛚᛆᛦᛁᚦᛂ (næppe ᛒᛚᛆᛁᛁᚦᛂ) p l a z i þ e, hvor latinsk c i forbindelsen ci altså er gengivet ved den rune, som ellers betegner z, hvad vi også træffer andetsteds (se „Døbefonten i Åkirkeby kirke“, s. 45), og latinsk d efter selvlyd ved ᚦ som oftere.

Umiddelbart efter stjærnen følges en tydelig hovedstav med noget svagere, men sikre spor af bistave til höjre, som gör læsningen ᛒ utvivlsom. Det næste tegn har ved første öjekast et temmelig forvirret udseende, der kan friste til forskellige læsninger; men ved nærmere undersøgelse finder man en binderune ᛆᚢ, i hvilken øverste del af ᚢ-runens bistav er stærkt udslidt. Allerede för undersøgelsen 1892 havde jeg læst runerne lige efter stjærnen som ᛒᛆᚢ; den nye undersøgelse satte denne læsning uden for al tvivl. Fuldkommen sikkert er det følgende ᛋ, og også de to næste runer (ᛂᛏ) må kaldes forholdsvis meget klare, hvad der ligeledes gælder de to herefter følgende ᛋᚢ. Betydningen af disse fem runer fandt jeg, som foran bemærket, også allerede ved min første undersøgelse. Først 1882 blev derimod betydningen af de to tegn lige efter stjærnen mig klar, og samtidig viste det sig, at også runen efter ᚢ var fuldkommen sikker og kun tilstedede læsningen ᛒ. Efter ᛒ ses endnu et temmelig tydeligt tegn, der ikke tillader anden læsning end ᛏ.

For fuldkommen sikre anser jeg altså alle de i denne linje efter stjærnen følgende runer ᛒᛆᚢᛋᛂᛏᛋᚢᛒᛏ. Det er således utvivlsomt, at vi her har de latinske ord *pauset sub*, „han (hun) hvile under“ — altså en fra andre gravindskrifter velkendt formel. Hermed passer jo også fortræffelig ordet *placide*, „i ro, i fred“, foran stjærnen. Derimod må den efter *sub* følgende t-rune naturligvis henføres til den næste linje.

Denne begynder med et tegn, hvis lævnede øverste del har formen ᛌ; da nederste del er bortslået, har her oprindelig stået ᛂ. Derefter følger en velbevaret ret stav med tydelig bistav på venstre side, så langt nede på hovedstaven, at der kun kan læses ᛆ, ikke ᛏ. Herefter ses et tegn, der nærmest ligner et latinsk L, som er stærkt udfliset i den nederste del, og som midt på hovedstaven har en udvidelse, der synes at tale for, at runeristeren har forsynet den med et punkt og således har tænkt på ᛂ-runen. Dette tegn, der altså omtrent kan gengives som Ŀ, ledede mig længe på vildspor med hensyn til læsningen, og det var næppe lykkedes mig at løse vanskelighederne, hvis ikke min ven og kollega professor Gertz med vanlig skarpsindighed havde påvist, at det eneste ord, som vilde passe her i det heksameter, hvori indskriften efter min læsning måtte være affattet, var *terra*, og at vi i de bevarede linjer vistnok havde lævninger af dette ord. En fornyet undersøgelse af indskriften overbeviste mig om, at denne formodning var fuldstændig rigtig. Efter ᛏ i slutningen af første linje og ᛌ (ɔ: ᛂ) i begyndelsen af anden linje følger tilsyneladende to tegn, af hvilke det første sikkert er ᛆ og det andet som ovenfor bemærket nærmest ser ud som Ŀ. Oprindelig har disse to tegn imidlertid dannet binderunen ᛆᚱ, idet den stærkt udflisede nederste del af det tilsyneladende latinske L og punktet midt i hovedstaven er lævninger af ᚱ-runens bistav. Den øverste del af denne bistav, som har forbundet ᚱ med det foregående ᛆ, er næsten forsvunden, men følges dog endnu i tydelige spor. Jeg nærer således ikke mindste tvivl om, at det sidste tegn i første linje sammen med de to første tegn i anden

linje har dannet ordet ᛏᛂᚱ, der må læses tera ɔ: *terra*, idet den dobbelte medlyd som sædvanlig i runeskriften udtrykkes ved et enkelt tegn. At ᚱ her er brugt som binderune for ra, ikke som i reglen for ar, stemmer ganske med, at ᛚ på portalen i Funder kirke har betydningen la, ikke al (sml. ligeledes binderunen for ang på Føvling-stenen).

Læsningen tera løste også de tvivl, som jeg længe havde næret med hensyn til betydningen af det tredje tegn i anden linje, der følger umiddelbart efter binderunen. Dette meget ødelagte tegn er åbenbart lævning af et lille kors, der har haft formen +, men af hvilket kun den nederste arm og största delen af armen til höjre er bevaret; derimod er den øverste arm og armen til venstre så godt som helt forsvundne, ligesom det er tilfældet med den venstre side af stjærnen i første linje.

Efter korset ses en ualmindelig tyk hovedstav med en stor klump på midten, der til höjre strækker sig et godt stykke uden for hovedstaven. Formen af denne stærkt udflisede rune taler bestemt for, at der her har stået et ᚽ. Af det følgende (femte) tegn er nederste del helt bortfliset; men dets øverste del (hele bistaven og halvdelen af hovedstaven) er så fuldstændig bevaret, at der ikke kan være tvivl om læsningen ᛆ eller ᛏ med hovedstaven ragende et stykke op over bistaven. Af det sjætte tegn viser största delen af hovedstaven og den øverste runde del af bistaven sig endnu så tydelig, at udfyldningen til ᚱ må kaldes fuldkommen sikker. Herefter følger et især i nederste del stærkt udslidt tegn, hvis øverste del løber sammen i en stor klump, hvori jeg endnu tydelig skelner bægge bistave i et ᚠ. Her har ikke stået ᚴ, som jeg fra først af også havde tænkt på. Det ottende tegn gör et temmelig forvirret indtryk og kan ved første öjekast let få udseende af at være lævning af et ᚱ, i hvilket øverste og nederste del af bistaven er bortfliset; men en nöjere undersøgelse viser, at de bevarede temmelig klare linjer sikkert er lævninger af et ᚦ, hvis øverste bistav næsten er helt forsvunden. Herefter følger et fuldstændig regelmæssigt og i det hele velbevaret ᛋ. Den næste stav er temmelig udfliset, men følges dog i sin helhed, og en tydelig udvidelse på midten viser, at vi her har et ᛂ. De fem følgende tegn (det ellevte til det femtende) er overordenlig udslidte, og jeg nærede længe intet håb om med sikkerhed at læse noget af dem; men da jeg en dag i meget heldig belysning undersøgte aftrykket, viste det fjortende og femtende tegn sig tydelig for mig som ᛏᚢ, og nogen tid efter stod betydningen af alle tegn i linjens slutning fra ᛋ mig klar, idet jeg kunde følge alle træk i sepultu. Hermed var tillige betydningen af det sidste tegn, der har efterladt meget sikre spor, men i sin helhed gör et höjst forvirret indtryk, givet, idet der kun kan stå ᛋ. Hvad der fra først af vanskeliggjorde læsningen af denne rune, var, at staven til venstre næsten er helt udvisket, og at midtstaven syntes forlænget til höjre, så at hele tegnet fik en vis lighed med et temmelig uregelmæssigt ᛆ. Den tilsyneladende bistav til höjre hører dog slet ikke med til runen, men er den venstre tværarm i et kors, der står ved indskriftens slutning, og hvis hovedstav når op over runerne. Læsningen sepultus med efterfølgende kors bekræftedes fuldstændig ved undersøgelsen 1892 og de nye aftryk. Af ᛒ er hovedstaven og tydelige lævninger af bægge bistave bevarede, ganske som i pauset i første linje. ᚢ og ᛚ følges næsten i deres hele form. Derimod viste det følgende ᛏ, som det dog ved hjælp af de ældre aftryk var lykkedes

mig at læse för nogen af de foregående runer, sig kun rigtig klart i nederste del af hovedstaven. Jeg formoder derfor, at denne rune er bleven en smule beskadiget ved stenens flytning fra Sal til Århus. Det sidste ᚢ kan endnu følges i sin hele form, skönt hovedstaven træder meget svagt frem.

Hele indskriften gengiver jeg da således:

(ᛁ)
ᛒᛚᛅᛍᛁᚦᛂ * ᛒᛆᚢᛋᛂᛏᛋᚢᛒᛏ
ᛏ
ᛂᚱ + ᚿᛆᚱᚠᚮᛋᛂᛒᚢᛚᛏᚢᛋ †

plaziþe * pa͡uset sub t
t
er͡a + narfo sepultus †

Sammenhængen sætter det jo uden for al tvivl, at det femte tegn i anden linje (det andet efter korset) kun kan være ᛆ, ikke ᛏ, hvad også sammenligningen med de to ᛏ-runer i første linje, i hvilke bistaven når lige op til toppen af hovedstaven, i sig selv gör sandsynligt. *Narfo* er den regelrette latiniserede form af det nordiske *Narfi*, Narve, der var et almindeligt navn i middelalderen, som kendes både fra Island, Norge, hvor det endnu bruges, Sverig og Danmark.

Med sædvanlig latinsk retskrivning lyder indskriften altså:

Placide pauset sub terra Narfo sepultus.

„I fred hvile Narve i sin grav under jorden“.

Ligesom indskriften på Føvling-stenen er Sal-stenens indskrift altså affattet i et regelmæssigt heksameter, når undtages, at de to første stavelser i *placide* urigtig må udtales som lange. Vi tör dog næppe antage, at indskriftens forfatter har begået denne fejl. Han har uden tvivl foran *placide* skrevet *hic*, som netop hører hjemme i de almindelige gravskriftformler, og hvorved hele verset vilde blive fuldstændig nöjagtigt. Af dette *ᛁᚴ, som også kunde skrives ᛁᚴ (således netop på Føvling-stenen), findes der dog intet som helst spor på stenen. Har runeristeren da udeladt det af hensyn til pladsen eller af skødesløshed? eller har han ment, at det ᛒ, hvormed indskriften begynder, skal opfattes som binderune for ᛁᚴᛒ, hvad der ikke tör kaldes umuligt. I hvert fald har indskriften sikkert skullet begynde med *Hic placide*, ikke med *Placide*: „I fred hvile Narve i sin grav her under jorden“.

Efter sin hele karakter må Sal-stenen henføres til sidste halvdel af det 13. årh. og nærmere til slutningen end til begyndelsen af dette tidsrum.

17. BÅRSE-STENEN

Bårse sogn, Bårse herred, Præstø amt, Sælland

(i nationalmusæet; undersøgt i Oktober 1877 og oftere).

Dette lille runestensbrudstykke fandtes 1822 af pastor Hensemann i Bårse i et stengærde, som han havde ladet opsætte af stene, der var tagne fra en nedlagt gammel vej i byen. Så snart hr. Hensemann opdagede runerne på stenen, lod han den udtage af gærdet og anstillede nöjagtige undersøgelser for mulig at komme på spor efter de manglende stykker af stenen, hvad der dog ikke lykkedes. Samtidig tilstillede han kommissjonen for oldsagers opbevaring meddelelse om sit fund, og efter dennes anmodning sendte han kort tid efter stenen til København, hvor den blev opstillet i en niche i opgangen til Rundetårn. Herfra flyttedes den 1867 til runehallen i det oldnordiske musæum.

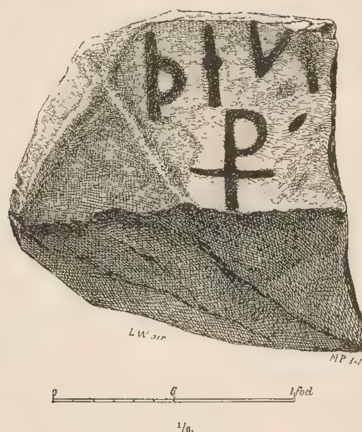
Brudstykket, der består af mørkegrå granit, er 1′ 6″ höjt og godt 1′ 7″ bredt. Den ubeskadigede del af stenen er indtil 9″ tyk.

Af runeindskriften er kun de tre meget tydelige runer ᚦᚾᛋ bevarede, af hvilke ᚦ er $4^1/_4$″, ᚾ $3^3/_4$″ og ᛋ $3^1/_2$″ höjt. Alle tre runer har usædvanlig brede og dybe linjer. I ᛋ er øverste del af den mellemste stav og af staven til höjre bortslået, så at forbindelsen mellem disse to stave er ødelagt.

Midt under ᚦᚾᛋ findes et stærkt fremtrædende, 5″ höjt tegn af form som et latinsk P med en stor, 4″ lang tværstav neden for bistaven. Tegnet har samme dybde og bredde som runerne. Ud for toppen af dette tegn ses desuden under det ovenfor stående ᛋ to större huller, af hvilke det øverste, der træder svagest frem, dog er meget uregelmæssigt og urent i kanterne, så at det uden tvivl er fremkommet ved udflisning, medens det nederste, der har form af et langagtigt punkt eller en lille skråtliggende streg, sikkert er hugget og vistnok er et slags skilletegn efter ⳩. Et lignende, der dog er helt bortfliset ligesom den øverste del af ᛋ-runens höjre stav, må da vel antages at have stået ud for tegnets nederste del.

Det nævnte tegn blev straks ved stenens fremkomst anset for et af de bekendte monogrammer for Kristus (Antiqvariske Annaler IV, s. 233). Derimod har Stephens forklaret det som en binderune for ᚼP, der efter ham skal betyde hw og være en forkortelse for *H . . .* (runeristerens navn) *wrait* („Runehallen i det danske oldnordiske Museum“,

Kbh. 1868, s. 12; Old-northern Runic Monuments II, s. 862 f.). Denne forklaring, som Stephens støtter ved henvisning til Vordingborg-stenen, på hvilken han ligeledes har trot at finde en binderune for hw (se De danske runemindesm. II, s. 410), må naturligvis forkastes; men det tör heller ikke bestemt påstås, at tegnet virkelig er Kristi monogram, da det til tegnet svarende monogram, der opkom i det 4. årh., almindelig antages at være gået af brug allerede i det 5. årh. sammen med det ældre ☧ (L. Müller i Oversigt over det kgl. Danske Vidensk. Selsk. Forhandl. 1866, s. 256 f.). I England forekommer det sidstnævnte monogram dog endnu ved år 700 (J. Romilly Allen, Early Christian Symbolism in Great Britain and Ireland, London 1887, s. 93 f.), og der er i og for sig intet til hinder for, at de bægge langt senere af og til kan være brugte i Norden.



1/6.

Bårse-stenen.

Betydningen af de lævnede tegn på Bårse-stenen må dog betegnes som ganske usikker, og det er heller ikke muligt at afgöre, om det bevarede stykke af stenen har hørt til dens øverste eller nederste del. Derimod viser indskriftens hele karakter, at den må være meget ung, hvad der også bekræftes ikke blot af det stungne ᛂ, men især af tegnet ⳨, som vi genfinder på den herefter behandlede ligsten i Torsager, efterfulgt af et par skilletegn, der har nöjagtig samme form som den lille streg ud for toppen af tegnet på Bårsestenen, hvad der yderligere taler for også på denne sten at opfatte stregen som et skilletegn, der har svaret til et andet lignende, som er ødelagt ved stenens kløvning. Man fristes til at antage, at der på Bårse-stenen ligesom på Torsager-stenen har fulgt endnu ét, til den sidstes † svarende tegn efter skilletegnene. Jeg henstiller derfor som en mulighed, at brudstykket fra Bårse er en del af en ligsten, der har haft de samme tegn som Torsagerstenen og oven over dem mindst én linje med runer.

18. TORSAGER-STENEN

Torsager sogn, Øster Lisbjærg herred, Randers amt, Jylland

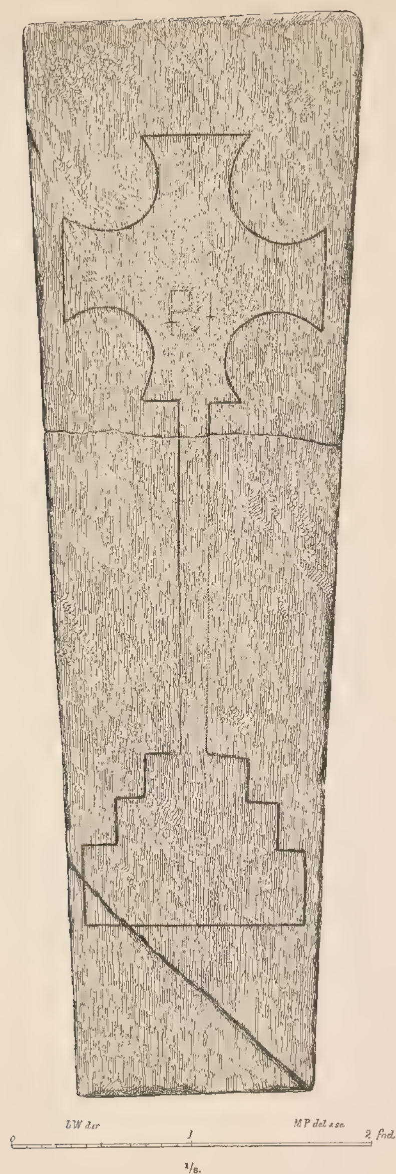
(undersøgt d. 25. August 1878 og d. 13. Juli 1882).

Denne smukke gamle ligsten lå tidligere i indgangen til våbenhuset i Torsager kirke, hvorfor særlig korsets stang og de fine tegn i korset er temmelig udslidte. Ved kirkens restauration 1878 blev den indmuret udvendig i den nordvestlige side af rundbygningen. På to steder (noget oven for midten og forneden) er den, som afbildningen viser, brudt over; men de tre stykker er atter meget godt sammenföjede med cement.

Stenen består af grå granit med store røde pletter. Dens længde er på höjre side 6′ 1/4″, på venstre 5′ 11 1/2″. Denne uregelmæssighed giver den en lidt skrå retning, der især er iöjnefaldende ved toppen, men som dog træder for stærkt frem på afbildningen hos J. B. Løffler, „Danske Gravstene fra Middelalderen“ tav. III fig. 16. Bredden er ved toppen 1′ 10 1/2″, ved foden 1′ 3 3/4″.

På forsiden er indhugget et kors af velkendt form, hvis stang hviler på en trappeformet forhöjning (sml. korset på Vester Velling-stenen foran s. 17). Det egenlige kors er 1′ 6″ höjt og 1′ 5 1/2″ bredt. Hver af de tre øverste arme er 7 1/4″ på det bredeste, men den nederste kun 6 1/2″.

I korset er der lige over den nederste arm anbragt to tegn, som man har anset for runer og læst på forskellig måde. Tegnene, der er 3″ höje, er temmelig svagt indridsede og noget udslidte; men deres hele form kan endnu tydelig følges både på stenen og aftrykkene. Det første har form af et foroven temmelig bredt og noget fladtrykt latinsk P med en lille tværstreg over hovedstaven neden for bistaven. Herefter ses to punkter af form som to små skråtliggende streger og derpå en ret stav med en lille tværstreg på midten omtrent som på det første tegns hovedstav, men noget mindre. På Løfflers afbildning gengives det sidste tegn urigtig som ᚼ, idet det øverste af de foregående punkter er forbundet med toppen af den følgende stav; men af en forbindelseslinje findes intet spor, og punktet kunde, hvis det tænktes forlænget, umulig træffe den følgende stavs top. Medens Løffler altså har opfattet det øverste punkt som en del af det følgende tegn, har



¹/₈.

Torsager-stenen.

han helt overset det nederste lige så klare punkt. Der kan nemlig ingen tvivl være om, at indskriften må gengives

ᚡ : ᛭

Det sidste tegn kan selvfølgelig være runen ᚽ, i hvilken en lille vandret tværstreg er trådt i steden for punktet, således som det er almindeligt på runeskriftens yngste trin (sml. indskrifterne på ligstenene i Bregninge og Hvidbjærg). I det første tegn vil man derimod hverken kunne finde en enkelt rune eller en binderune. Nöjagtig det samme tegn — kun langt större og kraftigere og med tværstaven betydelig længere — møder vi på runestensbrudstykket fra Bårse, og det forekommer mig overvejende sandsynligt, at vi bægge steder har et af de bekendte monogrammer af Kristi navn, skönt der ikke kan føres et afgörende bevis herfor, således som jeg har fremhævet foran under behandlingen af Bårsestenen (s. 81). Om der er nogen forbindelse mellem tegnene på stenene fra Bårse og Torsager og tegnet ᚡ på en bavtasten i Øster Marie på Bornholm, som jeg har optaget mellem de bornholmske runestene (Øster Marie-stenen V), lader jeg derfor også henstå. Tegnet på den bornholmske sten er snarest et bomærke; men således kan tegnene på de to andre stene sikkert ikke opfattes.

Da betydningen af det første tegn på Torsager-stenen altså er så usikker, tror jeg, at der heller ikke om det andet tör siges mere, end at det kan være en rune, nemlig det stungne ᛁ i den yngste form med en lille vandret streg tværs over hovedstaven i steden for et punkt i denne. Hvor varsom man må være med at tillægge sådanne enestående tegn en bestemt betydning, viser en anden gammel, med Torsager-stenen omtrent samtidig ligsten, på hvilken man ligeledes har trot at finde runer, og som jeg derfor også optager her for sammenligningens skyld, nemlig stenen i Nimtofte.

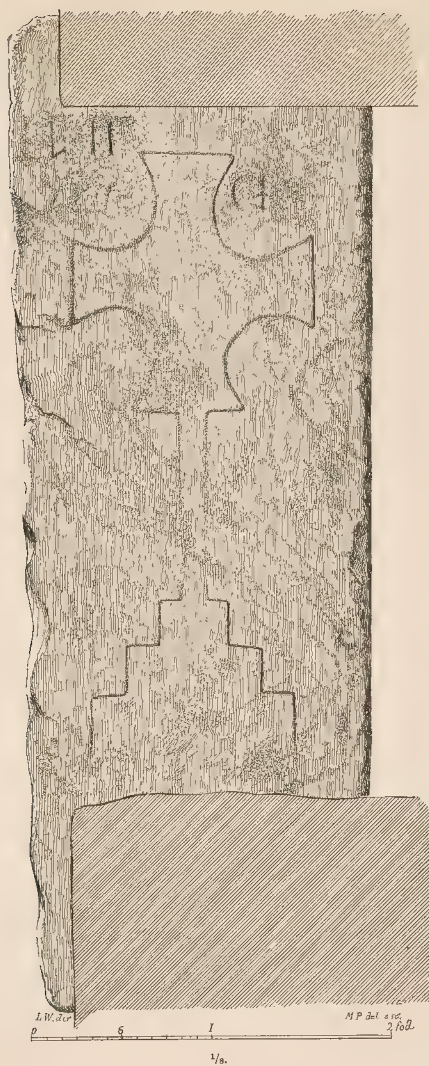
19. NIMTOFTE-STENEN

Nimtofte sogn, Nörre herred, Randers amt, Jylland

(undersøgt d. 25. August 1878).

Denne sten ligger som dörtrin uden for indgangen til Nimtofte kirke, således at et större stykke af dens øverste og nederste del er skjult af våbenhusets mur, som det fremgår af afbildningen. På denne plads er den naturligvis udsat for stadigt slid.

Stenen, der består af finkornet, rødlig granit, er 5′ 7″ lang, godt 2′ bred foroven og omtr. 1′ 9″ forneden (hverken ved toppen eller foden kan bredden angives ganske nöjagtig). I øvrigt minder Nimtofte-stenen i höj grad om stenen i Torsager, idet den bærer et



1/8.

Nimtofte-stenen.

kors af ganske samme form som denne. På Nimtofte-stenen er korsstangen, der kun er omtrent halv så lang som stangen på Torsager-stenen, dog endnu mere udslidt end på denne.

Medens Torsager-stenen i selve korset har to tegn af uvis betydning, er der på Nimtofte-stenen anbragt nogle tegn uden for korset, nemlig tre til venstre for og i flugt med den øverste linje i korsets øverste arm og to i buen, som forbinder den øverste arm med armen til höjre. De tre førstnævnte tegn, der er $2^1/_2$" höje, har formen ᛚ ll med temmelig stor afstand ($2^1/_2$") mellem det første og andet tegns hovedstave. De to sidstnævnte tegn er $2^1/_4$" höje og har formen Cl. At ᛚ har samme form som det tegn, der i den yngste runeskrift bruges i betydning z, må vistnok anses for rent tilfældigt, ligesom at de to herefter følgende tegn stemmer med l-runen. Da C nemlig på Nimtofte-stenens tid ikke har noget med runeskriften at göre, tror jeg, at det hele snarere skal forestille latinske bogstaver, hvis betydning det dog næppe nogen sinde vil lykkes at udfinde. At der på de dele af stenen, som nu er skjulte, skulde findes skrifttegn, som mulig kunde lede til forståelse af de fem synlige tegn, må vistnok betegnes som höjst usandsynligt; men med sikkerhed lader det sig naturligvis ikke afgöre, för end stenen en gang bliver udtaget fra den nuværende uheldige plads, hvad der under alle omstændigheder burde ske snarest muligt.

Jeg forudser, at en eller anden kunde fristes til at udtale den formodning, at Nimtofte-stenen fra først af kun har båret et kors, og at de fem tegn er indhuggede i langt senere tid. Skönt det næppe vil være muligt ligefrem at modbevise en sådan antagelse, som jo i øvrigt ikke vilde hjælpe til bedre forståelse af tegnenes betydning, forekommer den mig ganske usandsynlig. Alle fem tegn stemmer nemlig nöje med linjerne i korset og er indhuggede på samme måde som disse. Også den karakter, som tegnene har fået ved den senere udflisning, svarer fuldkommen til den, som korset fremviser. Der er således ikke nogen som helst rimelig grund til ikke at anse kors og tegn for samtidige.

Hverken Torsager- eller Nimtofte-stenen bærer efter min mening virkelige runer, men tegn, hvis betydning er ganske usikker, og af hvilke flere tilfældig har större eller mindre lighed med runer. Bægge stene tilhører i øvrigt samme tid som vore runeligstene, idet de må henføres til begyndelsen af det 13. årh. (1200—1220).

VII

MINDESMÆRKER KNYTTEDE TIL KIRKER

A. KIRKELIGE GENSTANDE MED RUNER

Samtidig med runeligstenene (fra omkring midten af det 12. til hen imod slutningen af det 13. årh.) møder vi en del runemindesmærker af forskellig art, som på en eller anden måde er knyttede til kirkerne. Hertil hører døbefonter, røgelsekar, klokker, relikviegæmmer o. s. v. og et ikke ringe antal i eller ved kirkerne anbragte stene, af hvilke nogle har bevaret navnet på kirkens bygherre eller bygmester eller på den helgen, til hvem den var indviet, medens andre, der ofte kun synes at skyldes et stenhuggerlune, har været indsatte på forskellige steder i kirkerne til pryd, til belæring for menigheden, eller af andre grunde — undertiden er deres egenlige bestemmelse uklar.

Ligesom runeligstenene samler også disse mindesmærker sig med et rundt tal omkring år 1200. Kun et enkelt (den skånske sten fra Lund) er betydelig ældre, idet det må henføres til midten af det 11. årh.

Som det er tilfældet med runeligstenene, skriver også den störste del af disse mindesmærker sig fra **Jylland.** Når vi ser bort fra de for Fyn ejendommelige, af en fynsk mester støbte røgelsekar med runer, af hvilke ikke færre end 10 er bevarede, hører nemlig af de øvrige for tiden kendte 14 kirkelige genstande med runer de 8 hjemme i Jylland (deraf en i Sønderjylland), medens der fra Sælland kun kendes en enkelt, hvad der ligeledes gælder Låland. I Skåne findes derimod fire døbefonter med runer, der imidlertid alle er udførte af samme mester.

Af de 20 stene med runeindskrift, der på forskellig måde er knyttede til kirker, skriver 12 sig fra Jylland, medens kun fire hører hjemme på Sælland (derimellem tre teglstene med indskrifter, hvis betydning er tvivlsom eller ganske usikker), en på Fyn, en på Bornholm og to i Skåne, af hvilke den ene (Åsum-stenen) som et mærkeligt historisk mindesmærke er optaget i første bind af dette værk.

Først behandler jeg de egenlige kirkelige genstande med runer (forskellige døbefonter og røgelsekar, en klokke, en relikvieæske, en kirkekiste og et jærnbeslag på en dör), dernæst de indskrifter af meget forskellig art, der er anbragte på stene, som har været opstillede ved eller indmurede i kirker.

a. DØBEFONTER

1. DØBEFONTEN I SKYUM

Skyum sogn, Hassing herred, Tisted amt, Jylland

(undersøgt d. 18. August 1878).

Denne særdeles vel bevarede døbefont af mørkegrå granit med røde korn, som for første gang er omtalt og afbildet i min afhandling „Døbefonten i Åkirkeby kirke“, Kbh. 1887, s. 14 f. med tilhørende tavle, er 2′ 11½″ höj og 2′ 4¾″ i ydre tværmål foroven.

At fonten på sin øverste rand bærer et par runer, blev først almindelig bekendt i året 1877 ved de af C. Engelhardt foretagne undersøgelsesrejser; den nævnes dog ikke af P. G. Thorsen i De danske Runemindesm. II mellem runemindesmærkerne i Jylland. Indskriften består af de tre meget tydelige tegn ᚴᛁᚱ med et kors foran. Af flere runer findes der intet som helst spor, og kir med korset foran må altså antages at indeholde begyndelsesbogstaverne af en eller anden formular (på Dansk eller vel snarere på Latin), eller at være forkortelse af et enkelt ord. Man kunde jo f. eks. tænke på *K(ristum) i(nvocate) r(egem)*, næppe *K(ristus) I(udæorum) r(ex)*; men der er selvfølgelig mange andre muligheder. Helt usandsynligt forekommer det mig, hvad man måske kunde falde på, i kir at søge en forkortelse af ordet ‘kirke’ og at antage, at disse tre runer i forbindelse med det foranstillede kors skulde betegne ‘viet, helliget til kirken’ (om fonten).

Runerne er omtrent 2¼″ höje, det foran stående kors en smule lavere (2⅛″), men hugget i samme dybde og bredde som runerne. Lidt svagere træder de to andre kors, der er anbragte på randen, frem. Ligesom runerne dannes disse kors af ganske simple linjer, hvorimod korset på fodstykkets øverste del lige under korset foran indskriften er lidt pynteligere og bredere i linjerne, svarende til korsene på fonten i Brøndum og andetsteds.

2. DØBEFONTEN I BRØNDUM

Brøndum sogn, Skads herred, Ribe amt, Jylland

(undersøgt d. 28. August 1878).

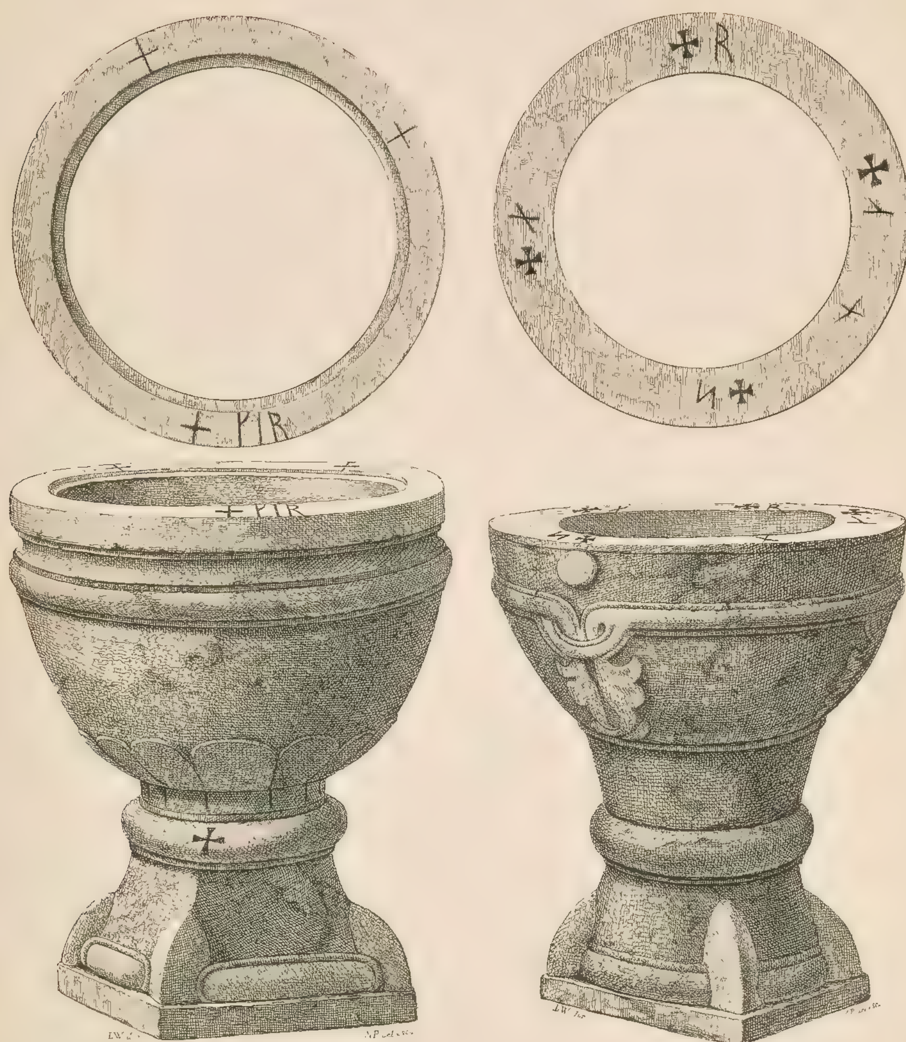
Denne smukke, velbevarede font af grå granit, af hvilken jeg tidligere har meddelt en afbildning i „Døbefonten i Akirkeby kirke" på den til s. 14 f. hørende tavle, er 2′ 10½″ höj og 2′ 3½″ i ydre tværmål foroven, altså lidt mindre end fonten i Skyum. Ligesom denne bærer den på sin øverste rand nogle få runer, som man tidligere har læst sakra, hvilket man har forstået som latinsk *sacra* og oversat „helligdom" eller — med underforståelse af aqua — opfattet som betegnelse for dåbsvandet (O. Nielsen, Historiske Efterretninger om Skadst Herred, Kbh. 1862, s. 232; J. P. Trap, Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark VI², 1879, s. 484; P. G. Thorsen, De danske Runemindesm. II, 2, s. 49). Som jeg har påvist i „Døbefonten i Akirkeby kirke", s. 15 not., viser et blik på tegnene dog, at fonten slet ikke bærer denne höjst mærkelige, for ikke at sige umulige indskrift, idet læsningen sakra er lige så urigtig som de forklaringer, man har givet deraf. Den forudsætter nemlig, ikke blot at R er vendt til den modsatte side af de andre runer, men også, at det uregelmæssige tegn mellem ᛋ og den rune, som man har opfattet som ᚴ, er en a-rune, skönt det er helt forskelligt fra den sidste rune, som man ligeledes har læst som a. Hvis det nævnte tegn er en rune, kan det naturligvis kun være et ᚾ n (svarende til ᛅ a). At det må have en ganske anden betydning end de fire utvivlsomme runer, fremgår dog ikke blot deraf, at det ved sin uregelmæssige form afviger betydelig fra dem, men også og især deraf, at det mangler det lille kors, der findes ved runerne. Formen af den mellem dette tegn og R stående rune taler også bestemt imod at opfatte den som ᚴ, idet bistaven i så fald utvivlsomt vilde have været længere og mere rundet. Ligeledes vilde ᛅ på fontens tid være höjst påfaldende som tegn for a.

I forbindelse med R-runen viser korsets stilling jo tydelig, at det som sædvanlig er anbragt foran runerne, og det uregelmæssige tegn uden kors tjæner sikkert kun til at antyde indskriftens begyndelse og slutning. Den eneste naturlige og methodiske læsning, der også støttes ved afstanden mellem de fire utvivlsomme runer, er altså:

+ᛋ +ᛅ +R +ᛆ

det er runetegnene for **s**, **æ**, **r** og **a**.

12*

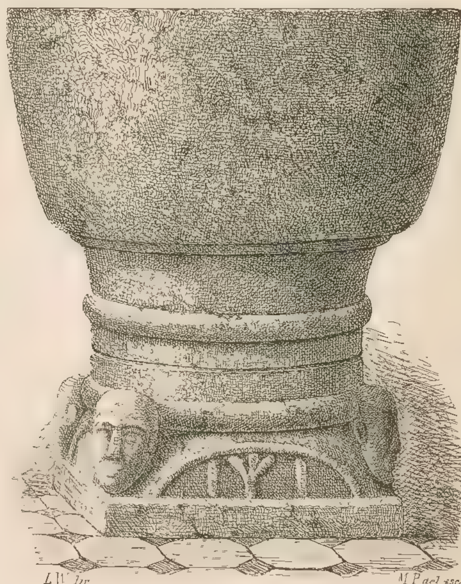


Døbefonten i Skyum. Døbefonten i Brøndum.

Af de fire runer er ᛋ og ᛆ næppe 2″ höje, ᛅ 2″ (bistaven $2^1/_4$″ lang), ᚱ $2^1/_2$″. Også störrelsen af korsene foran runerne er noget forskellig, idet det störste (foran ᛆ) er 2″ höjt, det mindste (foran ᛋ) $1^1/_2$″.

Det må vel anses for utvivlsomt, at hver rune er begyndelsesbogstav til et ord, og at det hele indeholder en sætning, der hentyder til dåbens betydning; men om denne





$^1/_8$.

Døbefonten i Hanbjærg. **Døbefonten i Hoptrup.**

sætning har været udtrykt på Dansk eller på Latin, vil naturligvis aldrig kunne afgöres. Blandt de mange muligheder, som efterhånden har fremstillet sig for mig, anfører jeg den danske sætning: *syndæ ær rénsæn allræ*, „det (vandet i fonten) er renselse for alle synder" (på lignende måde kaldes dåbsvandet i Barlaams ok Josaphats saga *reinsanar vatn*), og den latinske: *sanctificationis æð* (ɔ: *et* som f. eks. på klokken fra Hæstrup) *regenerationis (reconciliationis) aqua* (om dåbsvandet), „helliggörelsens og genfødelsens (forsoningens) vand" (sml. *aqua sanctificationis et reconciliationis* hos Du Cange under aqua og udtrykket *lavacrum regenerationis*, „genfødelsens bad", i Paulus' brev til Titus III, 5).

3. DØBEFONTEN I HANBJÆRG

Hanbjærg sogn, Hjærm herred, Ringkøbing amt, Jylland

(undersøgt d. 26. August 1878).

Ligesom de to foran beskrevne fonter er også den gamle font af lysegrå, rødlig granit i Hanbjærg kirke særdeles vel bevaret. Den er 2′ 8½″ höj og 2′ 6″ i ydre tværmål foroven, altså lidt lavere end fonterne i Skyum og Brøndum, men lidt större i tværmål. Så vidt jeg ved, omtales denne font første gang af R. H. Kruse i „Nörrejyllands Mærkværdigheder“ II, s. 54, hvor også en ret nöjagtig tegning af den er indsat som no. 25.

Midt på kummen findes fire små (1¾″ höje), men meget tydelige runer ᛂᛋᛚᛁ, der naturligvis ligesom runerne på fonterne i Skyum og Brøndum indeholder forkortelser. I modsætning til tegnene på disse fonter er runerne på Hanbjærg-fonten ophöjede, hvad der ligeledes gælder de tre på fod hvilende kors, der er anbragte på kummen, og som sikkert har samme betydning som de små kors, der på de to andre fonter findes umiddelbart foran runerne. Korset foran indskriften er fra enden af foden til toppen 7½″ höjt, tværarmen 3¾″ lang. I indskriften er afstanden mellem det sidste ᛁ og det foregående ᛚ lidt större end mellem de tre første runer (ᛂᛋᛚ), hvad der kunde synes tilfældigt, hvis det samme ikke ligeledes var tilfældet med det sidste ᛁ på den herefter følgende font i Hoptrup kirke. Under denne vil vi derfor også omtale indskriften på Hanbjærg-fonten.

---

4. DØBEFONTEN I HOPTRUP

Hoptrup sogn, Haderslev herred, Haderslev amt, Sønderjylland

(undersøgt d. 25. August 1900).

Den velbevarede gamle døbefont af lysegrå granit i Hoptrup kirke (en mil syd for Haderslev) er omtrent 3′ höj og 2′ 6″ i ydre tværmål foroven, altså en del höjere end fonten i Hanbjærg, hvorimod kummen har nöjagtig samme tværmål som på denne

I hvert af fodstykkets fire hjörner er der udhugget et fremspringende, skægløst hoved, og i dets ene felt står i ophöjet arbejde under en bue de tre (2½ til 3″ höje) runer ᛂᛘᛁ.

Runerne, der opdagedes af musæumsassistent dr. M. Mackeprang ved et besøg i Hoptrup kirke i sommeren 1900, men ikke er bemærkede af R. Haupt (Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Schleswig-Holstein, I, Kiel 1887, s. 366), er meget brede i linjerne og temmelig plumpe, og afstanden mellem den anden og tredje rune er större end mellem de to første. At dette ikke skyldes en tilfældighed, synes at fremgå deraf, at af de fire runer på Hanbjærg-fonten, der ligesom runerne på Hoptrup-fonten er ophöjede, de to sidste står i större afstand fra hinanden end de tre første. Da ᛁ er det sidste tegn i indskrifterne på bægge fonter, ligger det nær at formode, at denne rune i bægge tilfælde forsætlig er skilt fra de foregående tegn. Ligesom på Skyum- og Brøndum-fonten indeholder runerne på Hanbjærg- og Hoptrup-fonten sikkert forkortede danske eller latinske ord. Som jeg har udtalt i min afhandling „Sønderjyllands Runemindesmærker“ i „Haandbog i det nordslesvigske Spörgsmaals Historie“, Kbh. 1901, s. 56, hvor den her meddelte afbildning af Hoptrup-fonten også er gengivet i halv störrelse, kunde Hanbjærg-fontens ᛁᛋᛚᛁ jo f. eks. — i lighed med hvad jeg foran har formodet om betydningen af Skyum-fontens ᛚᛁᚱ — betegne *I(esus) s(a)l(vator) i(nvocantium)*, *I(esum) s(a)l(vatorem) i(nvocate)* eller lign., og Hoptrup-fontens ᛁᛘᛁ kunde på samme måde udtrykke *I(esu)m i(nvocate)*. Da de tre første runer på Hanbjærg-fonten og de to første på Hoptrup-fonten ifølge denne tolkning hører nöje sammen, giver den os tillige en rimelig grund til, at der på bægge fonter er en noget större afstand mellem det sidste ᛁ og de foregående tegn. Alligevel er jeg nu mere tilböjelig til at antage, at hver rune på disse to fonter ligesom på fonterne i Skyum og Brøndum indeholder begyndelsesbogstavet til et selvstændigt ord, og jeg formoder derfor, at Hanbjærg-fontens ᛁᛋᛚᛁ snarere betegner f. eks. *I(esus) s(alvator) l(ibera) i(nvocantes)* og Hoptrup-fontens ᛁᛘᛁ på lignende måde *I(esus) m(iserere) i(nvocantium)*. Men jeg behøver sikkert ikke at fremhæve, at der kan tænkes mange andre udfyldninger. Således kan i indskriften på Hanbjærg-fonten ᛁᛋ naturligvis lige så godt være forkortelse af *I(esu)s* alene som af *I(esus) s(alvator)*. For ganske usandsynligt anser jeg det derimod i Hoptrup-fontens ᛁᛘᛁ at søge den kendte forkortelse for *Iesus, Maria, Ioseph.*

5. DØBEFONTEN I SELDE

Selde sogn, Nörre herred i Salling, Viborg amt, Jylland

(undersøgt d. 20. August 1878).

At den smukke, særdeles vel bevarede døbefont af lysegrå granit i Selde kirke i Salling bar en runeindskrift, blev først almindelig bekendt i året 1861, da skolelærer og kirkesanger H. C. Strandgaard i Selde meddelte det kgl. nordiske oldskriftselskab, at han på fontens fod havde opdaget en række runer, som tidligere havde været helt skjulte af kalk. Efter tegninger af fonten og et gnidebillede af indskriften, som han samtidig sendte selskabet, blev en afbildning af fodstykket med en tolkning af indskriften „efter arkivar Jón Sigurðssons gisning“ offenliggjort i Antiquarisk Tidsskrift 1861—63, s. 6 f.[1] Gengivelsen af indskriften indeholder imidlertid flere væsenlige fejl, og Jón Sigurðssons læsning og tolkning må i det hele betegnes som urigtig og vilkårlig. En ny og i det væsenlige nöjagtig afbildning ved Magnus Petersen offenliggjordes af P. G. Thorsen, De danske Runemindesm. II, 1 no. 62. Derimod lader afbildningen i „Kirkerne i Nørre Herred i Salling (Sallinglands Kirker, Anden Afdeling)“ ved H. Storck og V. Koch, Kbh. 1893, tav. 26 (sml. s. 15) meget tilbage at ønske i gengivelsen af runerne.

Fonten er omtr. 3′ höj og 2′ 7″ i ydre tværmål foroven. På det firkantede fodstykke er der øverst i hvert hjörne udhugget et fremspringende, skægløst hoved (sml. Hoptrupfonten), og siderne er prydede med forskellige ornamenter i ophöjet arbejde. De to bærer et enkelt större blad- eller blomsterornament, den tredje to mindre med en stjærneformet figur med 14 flige (en stjærneformet blomst?) i midten. På den fjærde findes runeindskriften, over hvilken en smuk rundbue hvælver sig.

Indskriften er anbragt i en linje nederst på fodstykkets ene side og når både til venstre og höjre lige ud til kanten. Linjens hele længde er 1′ 4½″. De fine, smukt og skarpt indristede runer har under buen en höjde af godt 3″, uden for buen af 3½″. De står alle overordenlig tydelig, og intet tegn kan efter min mening give anledning til mindste tvivl; men da læsningen alligevel frembyder store vanskeligheder, giver jeg i det følgende en nöjagtig beskrivelse af de enkelte tegn.

[1] Når det her angives, at fodstykket er fremstillet i 1/5 störrelse, er dette fejl for 1/10.

Lige foran den egenlige indskrift findes et lille simpelt kors, hvis linjer er huggede i samme dybde og bredde som runerne. Tværarmen når til venstre lige ud til stenens kant, til höjre løber den sammen med det kraftige punkt, der er anbragt midt på den



Døbefonten i Selde.

følgende runes hovedstav. Denne rune har ganske form af et ᚠ, hvis hovedstav dog rager omtrent ½" op over bistaven. At det klare, regelmæssige punkt på hovedstaven skyldes runeristeren, er utvivlsomt. Derimod er et svagt lille hul mellem hoved- og bistaven af

samme art som lignende småhuller mangfoldige andre steder i stenen og kan ikke forveksles med et hugget punkt, skönt det er sket på afbildningen i Antiquarisk Tidsskrift, hvor punktet midt på hovedstaven derimod er overset. Ligesom i ᚴ rager også i det følgende ᚢ hovedstaven et godt stykke op over bistaven; dens øverste del træder dog temmelig svagt frem, men følges tydelig, særlig på aftrykket, i samme höjde som hovedstaven i ᚴ. Et par större huller mellem ᚢ-runens hoved- og bistav har samme karakter som hullerne mellem toppene af de to følgende runer ᚦᛚ og lader sig ikke forveksle med huggede punkter, således som det er sket hos Thorsen (De danske Runemindesm. II, 1 no. 62 og teksten II, 2, s. 169).

Runerne under rundbuen når alle op lige til stenens kant. Med hensyn til de fire første ᚦᛚᛁᚠ bemærker jeg kun, at ᛚ-runens forholdsvis lange bistav ikke hænger helt sammen med hovedstaven. Mellem hovedstaven og den øverste bistav i ᚠ findes nogle ved udflisning fremkomne småhuller. Efter ᚠ står et tydeligt, stærkt fremtrædende punkt. Herefter følger ᚴ med et meget regelmæssigt punkt mellem hoved- og bistaven. Skönt dette punkt er mindre end punktet efter det foregående ᚠ, træder det næsten lige så stærkt frem som dette. Den næste rune er et ᚱ, i hvilket hovedstaven rager et lille stykke op over bistaven. Midt på hovedstaven er der lige under toppen af bistavens nederste linje anbragt et tydeligt, stærkt fremtrædende punkt (af ganske samme form og störrelse som punktet efter ᚠ). De to følgende runer ᛆᛁ giver ikke anledning til tvivl; et par uregelmæssige småhuller ved toppen af ᛁ både på venstre og höjre side har ganske udflisningernes karakter og kan ikke forveksles med huggede punkter, skönt hullet øverst på höjre side kan få en vis lighed dermed. Derimod findes et klart og stærkt fremtrædende hugget punkt af samme art som i den foregående del af indskriften efter det følgende tegn, der danner en binderune for ᚠ og ᛆ eller ᛆ og ᚠ. Herefter ses et ᚱ, i hvilket bistavens nederste del i sin form afviger noget fra det foregående ᚱ. Desuden er bistavens nederste del tydelig skilt fra den øverste. Jeg antager, at dette kan være gjort forsætlig for at betegne, at ᚱ her tillige indeholder et ᚢ. Et punkt er anbragt midt på runens hovedstav nöjagtig som i det foregående ᚱ; men det er ikke hugget slet så dybt og træder derfor en smule svagere frem. Den følgende rune er et ᛚ, i hvilket bistaven hænger lidt løs på hovedstaven, idet den til venstre løber et lille stykke ud over denne, åbenbart for at nå helt ind til rundbuens kant. Mulig skal denne noget ejendommelige stilling af bistaven dog tillige antyde, at runen skal læses som binderune for ᛁᛚ (eller ᛚᛁ). De to sidste stave i linjen står frit af buen og har derfor samme höjde som de to hovedstave i begyndelsen af indskriften.

Angående de to sidste tegn bemærkes følgende: det første har på venstre side to bistave, der kunde danne et ᚭ. Dog er den øverste af disse stave betydelig længere end den nederste, idet den løber helt ind i hovedstaven af det foregående ᛚ. Om forskellen i stavenes störrelse er tilfældig eller forsætlig, lader sig vanskelig afgöre. I sidste tilfælde kunde man antage, at den øverste lange stav skulde læses dobbelt, så at runeristeren først havde brugt den som tegn for ᛆ a og dernæst sammen med den nederste kortere stav som tegn for ᚭ o. De to stave på höjre side er jo tydelig bistavene til et ᚠ. Et lille svagt fremtrædende hul mellem hovedstaven og den øverste bistav har nöjagtig samme karakter som

det foran omtalte lille hul mellem hoved- og bistaven i det første ᚠ og kan lige så lidt som dette opfattes som et hugget punkt. Den sidste stav i linjen har på venstre side en bistav, der ved første öjekast synes at måtte opfattes som staven i et ᚼ a. Dog er staven anbragt så höjt oppe, at betydningen a straks må henstilles som tvivlsom. Neden for denne bistav er på hovedstaven anbragt et klart og sikkert punkt, der ikke kan give anledning til nogen som helst tvivl, skönt det ikke er fuldt så dybt hugget eller så stort som de foregående punkter; det svarer nærmest til punktet i ᚠ. Endelig ses neden for punktet midt på hovedstaven en klar bistav til höjre, der løber helt ud til kanten og tydelig er bistaven til et ᚾ n. Lige over denne binderune findes endnu en meget klar rune, der nødvendig synes at måtte læses ᛏ t, ikke ᚼ a, skönt hovedstaven rager et lille stykke op over bistaven; men dette gælder jo også flere af runerne i det foregående. Hvis runeristeren havde ment et ᚼ a, vilde han sikkert have anbragt bistaven et godt stykke længere nede på hovedstaven.

Efter således at have gjort rede for de enkelte tegn i indskriften vender vi os til deres læsning.

At de seks runer i begyndelsen af indskriften foran det første punkt skal læses sammen som ét ord (guþlif), anser jeg for utvivlsomt. Jón Sigurðsson, der læser den første rune ᚠ i steden for ᚵ, gengiver også ordet som Guþlif, hvilket han forstår som et mandsnavn = isl. *Guðleifr*, hvad P. G. Thorsen anser for sikkert (De danske Runemindesm. II, 2, s. 169). Den eneste betænkelighed, der kan rejses mod læsningen guþlif, er formen af g-runen, idet punktet er anbragt midt på hovedstaven, medens vi lige efter finder det sædvanlige ᚠ. Det er dog ikke enestående, at g i samme indskrift skrives både ᚵ og ᚠ; dette er således også tilfældet på Øster Brønderslev-stenen. Hvis ᚵ og ᚠ på Selde-fonten skulde have forskellig betydning, kunde det første (ᚵ) opfattes som binderune for ᚼᚠ eller ᚠᚼ, og herfor kunde den omstændighed tale, at hovedstaven i ᚠ rager et godt stykke op over bistaven. Dette er dog også tilfældet med det følgende ᚢ, som da snarest ligeledes måtte opfattes som binderune for ᛁᚢ; men hverken læsningen ek (i)uþlif eller andre kombinationer, som jeg har kunnet tænke mig, giver, så vidt jeg kan se, nogen mening. I hovedstavenes forlængelse ud over bistavene i ᚵ og ᚢ ligger der derfor næppe en dybere betydning, især da det samme gentager sig flere gange i det følgende (se både de to ᚱ-runer og navnlig det sidste ᛏ). Medens jeg altså ingen tvivl nærer om læsningen guþlif, vover jeg ikke at afgöre, om dette ord med Jón Sigurðsson skal opfattes som et — ellers næppe i Dansk og Svensk forekommende — mandsnavn, der i al fald ikke vilde svare til isl. *Guðleifr*[1], men vilde forudsætte et ældre *Guðlífʀ* (sml. omvendt dansk *Æilæifʀ* på Rönninge-stenen og isl. *Eilífr*), eller om det ikke snarere er et fællesnavn 'gudliv', 'livet i gud'. Kun betydningen af den følgende del af indskriften vil kunne afgöre dette spörsmål; men vi står her des værre over for så store vanskeligheder, at en sikker løsning næppe er mulig.

De følgende fem runer til det næste punkt gengives på afbildningen i Antiquarisk Tidsskrift ᚠᚱᚼᛁᚠᚦ, hvilket Jón Sigurðsson læser greifi, 'greve'. Dette er dog vistnok trykfejl

[1] Et hertil svarende *Gudhlef* forekommer oftere i Svensk (M. F. Lundgren, Personnamn från medeltiden, s. 74).

for greife, idet han altså har taget bægge de tydelige ⊦-runer i betydning ᚿ. Da det klare punkt i ᚱ-staven desuden er helt overset eller forsætlig udeladt uden nogen bemærkning, må læsningen af disse runer naturligvis stemples som ganske urigtig. ᚱ med punktet i hovedstaven er en binderune enten for ᚿᚱ eller for ᚱᚿ, og da de to ⊦-er kun kan være tegn for n, må runerne altså gengives enten ge͡rnif͡n eller gr͡enif͡n.

I slutningen af indskriften findes ingen skilletegn, men flere binderuner, hvis opløsning er tvivlsom og derfor i höj grad vanskeliggör læsningen. Først står et ᚱ med punkteret hovedstav, der altså ligesom foran må betegne enten e͡r eller r͡e; men den her brugte ᚱ-form kan desuden, således som jeg tidligere har fremhævet, indeholde et ᚢ. Efter dette tegn, der altså kan opløses til ᚿᚱ, ᚱᚿ eller ᚿᚱᚢ, følger et ᛚ, hvis bistav måske forsætlig løber lidt ud over hovedstaven til venstre, til tegn på, at runen skal læses ᛁᛚ eller ᛚᛁ. Selv om ᛚ-formen her er rent tilfældig, vil læsningen ᛁᛚ eller ᛚᛁ, såfremt sammenhængen skulde kræve det, naturligvis være lige så berettiget som ᛚ alene, da enhver runes hovedstav kan indeholde et ᛁ. I den efter ᛚ følgende binderune har den øverste stav på venstre side en så påfaldende længde i sammenligning med den nederste, at det som foran bemærket mulig er tilsigtet af runeristeren, idet han derved har villet betegne, at disse bistave ikke blot indeholder et ᚭ o, men både ⊣ a og ᚭ o.

Hvorledes den sidste binderune skal opløses, er også tvivlsomt. Som allerede fremhævet kan bistaven til venstre naturligvis opfattes som tegn for ⊣; men staven vilde rigtignok i så fald være anbragt påfaldende höjt oppe på hovedstaven i sammenligning med ⊦-staven på höjre side. Jeg nærer derfor ingen tvivl om, at der menes ᛏ t, og heri bestyrkes jeg ved det ovenfor skrevne tegn, der åbenbart er et ᛏ t, i hvilket hovedstaven ligesom i flere af de andre runer rager lidt op over bistaven, ikke et ⊣ a. At ᛏ her er skrevet over binderunen, er uden tvivl sket for tydeligheds skyld for at tilkendegive, at den indeholder et ᛏ, idet dens ᛐ er tegn for ᛏ͡ᚿ te, ikke for det sædvanlige stungne ᛏ ɔ: d. Den klare lille stav på höjre side er selvfølgelig tegn for ⊦. Jón Sigurðsson, på hvis afbildning punkterne mangler både i ᚱ og i den sidste binderune, læser denne del af indskriften rit (reit) á fat; han tager altså ᛚ i betydning ᛏ og læser rt som rit, hvilket sidste er fuldt berettiget. Da der står punkt i ᚱ, vilde han jo endogså kunne få den nöjagtige form ret. Men dels er det vilkårligt uden videre at tage ᛚ som fejl for ᛏ (skönt denne fejl af og til forekommer i senere tid), og dels tör det anses for sikkert, at ordet *ríta* på døbefontens tid for længst har været uddød i Danmark og erstattet af *rísta* (*rista*). Den efter ᛚ følgende rune opløser han ᚭᚠ. Den sidste rune, i hvilken han udelader både punktet og bistaven til höjre (denne sidste findes dog på afbildningen), læser han ⊣, og derpå tager han det ovenfor stående ᛏ, altså ᚭᚠ⊣ᛏ, hvilket han gengiver á fat. Uagtet alle de indvendinger, der må göres herimod ikke blot på grund af læsningens hele vilkårlighed, men også fra ordenes og formernes side (rit, fat om ‘døbefonten’, o i betydning á), følger Thorsen dog ganske i dette spor (De danske Runemindesm. II, 2, s. 169 f.); men da den sidste binderune er rigtig gengivet på hans afbildning, læser han fate for fat, hvortil han föjer den for ham karakteristiske bemærkning: „Men dog kan det ikke vides, hvad der menes med den sidst i indskriften satte

lille tværstav“ ɔ: staven for n-runen. Denne stav er jo imidlertid tilstrækkelig til at vise uholdbarheden af hele den foreslåede læsning og tolkning.

At de to sidste binderuner og det ovenfor stående ᛏ ikke med Jón Sigurðsson (og Thorsen) kan opløses o fat (fate) i betydning ‘på fadet (fonten)’, er altså klart (ᚭ for á tilhører jo en langt ældre tid, da dette ord endnu havde sin nasale udtale, og fat må vel kaldes en på indskriftens tid umulig benævnelse for ‘fonten’). Derimod mener jeg i henhold til det foran udviklede, at de efter ᛚ følgende tegn kan opløses enten ᛁᚠᛆᚾᛏᛂ í fonte, ‘i fonten’, eller ᛆᚠᛆᚾᛏᛂ á fonte, ‘på fonten’. I første tilfælde ligger ᛁ tillige i ᚠ-runens hovedstav; i andet tilfælde læser jeg den øverste bistav til venstre først som a og dernæst sammen med den nederste som ᛆ. At det sidste tegn virkelig er en binderune for ᚾᛏᛂ, og at ᚾ skal læses først, synes mig sikkert at fremgå deraf, at ᚾ-runens bistav er anbragt midt på hovedstaven. Hvis staven til venstre var tegn for ᛆ, var den uden tvivl anbragt på samme sted af hovedstaven (lige så langt nede) som n-staven. Dog vilde en misforståelse let være mulig, eftersom ᛑ var det almindelige tegn for d, ikke for ᛏᛂ te. For at forebygge denne misforståelse er ᛏ-runen derfor som foran bemærket anbragt over binderunen.

Indskriftens sidste del efter det andet punkt lader sig dog også opløse således: ᛂᚱ ᛚᛆᛁᚠᛆᚾᛏᛂ er lá í fonte, ‘som lå i fonten’. Hvilken læsning der er den rette afhænger af, hvorledes den efter guþlif følgende del af indskriften skal forstås.

Medens det således vel tör anses for så godt som sikkert, at det første ord i indskriften er guþlif og det sidste fonte, frembyder læsningen og tolkningen af den øvrige del flere muligheder, mellem hvilke jeg ikke vover at træffe et bestemt valg. Kun til nærmere overvejelse henstiller jeg derfor følgende forslag, over for hvilke jeg selv nærer betænkeligheder af forskellig art.

Indskriften kan læses:

ᚴᚢᚦᛚᛁᚠ · ᚠ ᚱᛂᚾᛁ ᚠᛁᚾ · ᛂᚱ ᛚᛆ ᛁ ᚠᛆᚾᛏᛂ

Guðlíf g[ærðe]. Réni finn, er lá í fonte.

ɔ: „Gudliv gjorde (fonten). Find den renhed (renselse for synd), som lå i fonten (i dåbsvandet under dåbshandlingen)“.

Jeg er dog meget betænkelig ved at antage tilværelsen af ordet *réni* (svarende til et næppe forekommende *hreini* i oldsproget), ‘renhed, renselse for synden’, på denne tid.

Men indskriften kan også i henhold til de foregående bemærkninger læses således:

ᚴᚢᚦᛚᛁᚠ · ᚠᚱᛂᚾᛁ ᚠᛁᚾᚱ · ᛂᚱ ᚢᛁᛚ ᛁ ᚠᛆᚾᛏᛂ

I finr læses altså det følgende ᚱ sammen med binderunen for ᚠᚾ (fn), og punktet er vel netop sat efter fn for at betegne, at ᚱ atter skal læses som bestanddel af det følgende ord er, der er udtrykt ved den på hovedstaven punkterede ᚱ-rune. Da ᚱ imidlertid tillige indeslutter ᚢ, der hører til det følgende ord (ᚢᛁᛚ), er der intet skilletegn anbragt efter ᚱ. At der heller ikke står skilletegn efter uil, kan enten være begrundet i pladsen, eller viser

måske, at runeristeren har taget ł-runen foran fonte ikke fra hovedstaven i ᚠ-runen, men fra hovedstaven i ᛚ-runen, som han altså to gange bruger som ᛁ (ᛁᛚᛁ).

Herefter vilde indskriften lyde:

Guðlíf-gréni finnr, er will, í fonte,

hvor *gréni* er genstandsform flertal (— oldnord. *greinir*; sml. *náði* foran s. 47) af ordet *grén* (oldnord. *grein*); *guðlíf-gréni* forstår jeg som „de forskellige egenskaber ved eller ytringsformer af livet i gud“. I første led ventede vi måske snarere formen *guðlífs-*; men *guðlíf-* støder dog næppe i sammensætningen med *gréni*. Betydningen af indskriften vilde altså være: „De forskellige egenskaber ved livet i gud (i frelseren, idet *guð* som ofte har betydningen Kristus) finder den, der vil (enhver troende), i fonten (i dåben)“.

Det følger af sig selv, at det sidste forslag også kunde forbindes med det første, og at man altså kunde få: „Gudliv gjorde (denne font). Renhed (renselse for synd) finder den, der vil (enhver troende), i fonten (i dåben)“.

---

6. DØBEFONTEN I BÅRSE

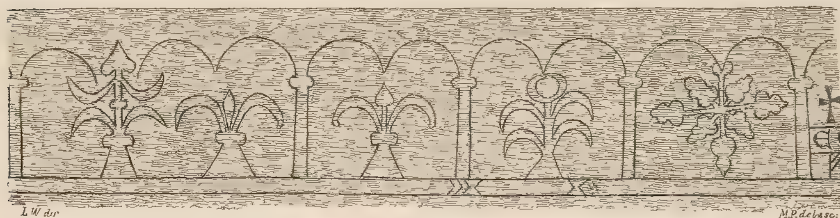
Bårse sogn, Bårse herred, Præstø amt, Sælland

(undersøgt d. 28. September 1901).

At der i kirken i Bårse (midt imellem Lundby og Præstø, tre fjærdingvej øst for Lundby station) fandtes en gammel granitfont med en mærkelig indskrift med latinske bogstaver og runer, blev først almindelig bekendt 1843 gennem en af en tegning ledsaget meddelelse fra magister K. F. Wiborg til oldskriftselskabet (Det kgl. nordiske Oldskrift-Selskabs Aarsberetning 1843 i Antiquarisk Tidsskrift 1843—45, s. 50). Senere offenliggjorde Wiborg en nöjagtig beskrivelse af fonten og et forsøg på at tolke indskriften i Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie 1846, s. 283—88, hvortil Finn Magnusen knyttede nogle „Tillægsbemærkninger“ s. 289—95. Wiborgs og Finn Magnusens afhandlinger ledsagedes af en i det hele taget særdeles nöjagtig afbildning af fonten efter en tegning af kunstmaler Zeuthen (tav. 2). Denne afbildning er senere atter gengivet af G. Stephens i Old-northern Runic Monuments II, s. 655. En ny afbildning af indskriften, der dog i nöjagtighed står langt tilbage for Zeuthens, meddelte P. G. Thorsen i De danske Runemindesm. II, 1, tillæg til no. 88.

Da Zeuthens tegning blev udført, var kun det lille stykke af fontens fod, der på min afbildning er punkteret, dækket af gulvet. Senere er dette løftet endnu höjere op, så at et betydeligt stykke af foden nu er helt skjult; denne del er på min afbildning holdt i

en lettere skravering. Derimod er den del af foden, der står under gulvet, men dog er synlig, antydet ved de linjer, der viser gulvets höjde i forhold til fonten.





1/8.

Døbefonten i Bårse.

Fonten består af grovkornet, grå granit; dens synlige del er 2′ 3″ höj, hvoraf de 5″ står under gulvet. Da efter Zeuthens tegning 10″ dækkedes af gulvet, bliver hele höjden 3′ 1″. Kummens ydre tværmål er foroven 2′ $2^1/_2$″.

Ved syv söjler, der er forbundne ved tvedelte og på et enkelt sted ved en tredelt rundbue, deles kummen i syv felter, af hvilke de seks (under de tvedelte buer, der løber sammen i en spids midt over feltet) er 10" brede, det syvende (under den tredelte bue) 1' 6". I det sidstnævnte felt er der anbragt to ornamenter, i hvert af de tre til höjre for dette et enkelt ornament, hvorimod de tre til venstre derfor udfyldes af en indskrift i tre linjer. I feltet til venstre for indskriftens begyndelse findes et ornament af egeblade; de tre andre felter indeholder stiliserede planteornamenter. Imellem den linje, hvorpå söjlerne hviler, og den dermed parallelle linje nedenunder er der på et enkelt sted hugget fire og i en lille afstand derfra to små siksaklinjer. Det har åbenbart været stenhuggerens hensigt at fylde hele det tomme rum med et af sådanne linjer dannet ornament; men han har atter opgivet dette. Alle ornamenter er ligesom indskriften indhuggede fordybede med temmelig fine linjer; i flere af de latinske bogstaver i første linje og i så godt som alle bogstaverne i anden linje er linjerne dog bredere end i ornamenterne og i runerne i tredje linje.

Indskriften er i det hele taget overordenlig tydelig, og intet tegn kan give anledning til tvivl. I de to første linjer møder vi de velbekendte latinske uncialbogstaver, i den tredje runer. Som ofte i indskrifter fra denne tid fremviser flere af de latinske bogstaver temmelig afvigende former.

Foran den første indskriftlinje findes et lille kors af omtrent samme form som på flere andre samtidige døbefonter. I ordet BONDO er D betydelig lavere end de øvrige bogstaver, men forholdsvis bredt. Både i dette og det følgende ord har O-tegnene væsenlig samme form (ovalformet). I FRISO er den øverste bistav i F temmelig stærkt nedad krummet. I ender foroven og forneden i en lille trekantet udvidelse, som også bruges i flere af de følgende bogstaver og øverst til höjre i det foregående N, medens der på de andre steder i dette bogstav findes en lille vandret streg som i det følgende M og oftere. I ME er E betydelig kortere end M (svarende til D i BONDO). I FECIT er bistavene i F lukkede til höjre ved en streg, der strækker sig et godt stykke neden for den nederste bistav; E er som på alle andre steder lukket, men mangler midtstregen, hvad der ligeledes er tilfældet i det samme ord i anden linje (på de fem andre steder bruges derimod det sædvanlige E). Derimod er det følgende C på bægge steder åbent i midten. I har en meget uregelmæssig form, idet det er forsynet med en lang, vandret stav (trekantet udvidelse) foroven til höjre; det er betydelig kortere end det følgende T.

Det første ord i anden linje er ESEERVS, i hvilket bægge S-er er lukkede til höjre og det første næsten også til venstre, så at det får en vis lighed med et 8; E er stort og bredt, men forholdsvis fint i stregerne. I RØTh er Ø næsten rundt i sammenligning med O-formerne i første linje; både foroven og forneden har det en lille åbning, og den fine, men meget klare midtstav dannes af tre tydelig adskilte linjer. Til höjre for den nederste del af T findes et temmelig stort punkt, der åbenbart er hugget, hvad også afstanden mellem T og det følgende bogstav viser. Et tilsvarende, tidligere overset, men lige så utvivlsomt punkt er anbragt lige i rammestregen ud for toppen af T. Disse punkter er naturligvis anbragte urigtig efter T i steden for efter det følgende h, som hører sammen med RØT. I ME

har m en noget ejendommelig form, der afviger stærkt fra det ovenfor stående M i samme ord i første linje. De to punkter efter E (det øverste temmelig höjt oppe) er meget klare. I det følgende FECIT har F meget små bistave, I dannes af en simpel ret linje uden nogen udvidelse ved toppen eller foden, og T kunde lige så godt være tegn for I. De to punkter efter dette ord er ligesom de foregående meget tydelige. I anden linje adskilles ordene altså regelmæssig ved to punkter, som dog ikke bruges efter det første ord, da det alene fylder hele første felt. Derimod findes ingen punkter i første linje mellem ordene FRISO ME. I FIERI er bægge bistave i F stærkt nedad böjede og ender i en klump (trekant). Som man vil se, afviger de fire F-former i indskriften altså temmelig betydelig fra hverandre. Det sidste meget korte I har en lille udvidelse på midten, der dog måske skyldes tilfældig udflisning, og rager noget höjere op i linjen end de øvrige bogstaver, idet rammestregen ved toppen af bogstaverne ender over det foregående R.

Lige så klare som de latinske bogstaver i de to første linjer er de 2″ höje runer i den tredje linje. De er gennemgående meget pyntelige og regelmæssige og som foran bemærket finere i linjerne end de fleste latinske bogstaver. I ᚠ når den nederste bistav ikke helt op til rammestregen; i ᚼ rager hovedstaven med en temmelig stor top op over bistaven; den øverste af de korte bistave i ᚽ udgår næsten fra toppen af hovedstaven; R løber med toppen et lille stykke op over rammestregen; i ᚠ når bistaven ikke helt ud til rammestregen (sml. ᚠ), og i ✱ står bistavene forholdsvis höjt oppe på hovedstaven.

Den første rune i det næste felt er et klart ᚽ, hvis hovedstav ikke når helt op til rammestregen; men runeristeren har først begyndt at hugge ᚴ, og den lille stav til höjre oven over bistaven i ᚽ er altså urigtig. På afbildningen hos Thorsen har denne rune fået en meget uheldig form, idet den gengives som et klart ᚠ med en lille ᚽ-stav neden for bistaven. I ᛅ står bistaven usædvanlig höjt oppe på hovedstaven (sml. ᚽ og ✱) og er temmelig vandret. De sidste fem runer i dette felt er meget regelmæssige; kun i B strækker hovedstaven sig lidt neden for bistaven, medens den i ᛚ omvendt rager lidt op over denne.

I det sidste felt findes kun fire runer, der alle er meget klare. I ᛦ er bistavenes form lidt mere uregelmæssig end i det næstsidste tegn. Med urette har man rejst tvivl om formen af det andet tegn, der er et meget bestemt ᛏ, således som det også oprindelig var gengivet både af Wiborg og af Zeuthen. Formen ᛏ på den foran nævnte afbildning i Annaler for nord. Oldk. og Hist. 1846 skyldes en urigtig formodning af Finn Magnusen. En lille udflisning ved toppen til venstre giver ikke mindste anledning til også her at finde en hugget linje. Thorsens afbildning har kun ᛚ. På grund af den gode plads i dette felt er der en forholdsvis stor afstand mellem de to sidste tegn.

Den latinske indskrift lyder altså med udeladelse af skilletegnene i anden linje:

+ Bondo Friso me fecit.
Esgervs røth me fecit fieri.

Bondo er det sædvanlige danske *Bondi*, og Friso er en i latinske skrifter ofte forekommende form for „en Friser“. Jeg forstår det her som tilnavn til Bondo; det be-

tegner måske, at hans slægt (mulig hans fader) stammede fra Frisland, næppe at han selv havde hjemme der. Tidlig forekommer både *Frise* (*Frese*) og især *Fris* — i latinsk form *Friso* og *Frisius* — meget almindelig som efternavn, og at Bårse-fontens *Bondo Friso* er bleven kaldt med bægge disse navne, viser to andre fonter i sællandske kirker ikke langt fra Bårse, der ligeledes er udførte af ham og bærer hans navn, nemlig fonterne i Lundby og i Kastrup, bægge i det til Bårse herred grænsende Hammer herred i Præstø amt. Indskriften på den første lyder nemlig *Bondo Fris me fecit*, hvorimod det på den anden hedder ligesom på Bårse-fonten *Bondo Friso me fecit*.

røth (= isl. *rauðr*) bruges jævnlig i Nordisk som tilnavn. Samme tilnavn (på Dansk røþ, på Latin *ruffus*) havde også den „mester Jakob", som støbte de nedenfor nærmere omtalte røgelsekar med runeindskrift, der tidligere fandtes i forskellige kirker navnlig på Fyn. På Bårse-fonten er altså den danske form af tilnavnet bevaret i den latinske indskrift, medens de andre navne optræder i latinsk form.

I øvrigt kendes hverken „Bonde Fris(e)", som efter indskriften lavede fonten, eller „Esge(r) rød", som lod den lave, og det vil sikkert være ganske ørkesløst at søge efter kendte personer i begyndelsen af det 13. årh., på hvem disse navne kunde passe.

Fonten selv indføres altså talende, idet den meddeler navnet både på mesteren og på den, der lod den udføre og altså skænkede den til kirken. Mesterens navn forekommer almindelig på fonter (se f. eks. de herefter følgende fonter fra Skåne), røgelsekar, klokker o. s. v. fra denne tid, hvor vi ofte møder formlen „N. N. gjorde mig". Derimod er det sjældnere, at også den, der lod mindesmærket udføre eller skænkede det til kirken, nævnes på dette (sml. nedenfor røgelsekarret fra Ollerup).

Under den egenlige indskrift med latinske bogstaver og — når undtages ordet røth — på Latin finder vi runealfabetet i den gamle rækkefølge, men naturligvis i dets yngste form med ᚿ og ᛆ for n og a, ᛘ for m og dette tegn på den nyere plads efter ᛚ. Det følger af sig selv, at ᚯ altså har betydningen o; uden tvivl står også ᛦ i den yngre betydning y. For t bruges dog den ældre form ᛏ, ikke ᛐ, hvad vi også kender fra andre meget unge indskrifter. Hvad der imidlertid giver fuþorken på Bårse-fonten en særlig betydning er, at der her efter de 16 gamle runer er tilföjet de tre nye tegn ᛅᛤᛄ, der som bekendt brugtes i kalendere for i forbindelse med de 16 gamle tegn at udtrykke de 19 gyldental (sml. Liljegren, Run-Lära s. 197 ff., Run-Urkunder s. 266 ff.; Die runenschrift s. 180 f.). Runealfabetet i denne form møder vi for første gang på Bårse-fonten, og det kendes ikke fra andre mindesmærker i sten, på hvilke vi ellers flere gange finder runerækken med de 16 tegn i den gamle orden og i samme form som på Bårse-fonten (sml. nedenfor stenene fra Mønsted og Åstrup).

7–10. DØBEFONTERNE I SÖDER VIDDINGE, ÖRTOFTA, SALLERUP OG HÖR

Söder Viddinge og Örtofta sogne, Harjagers herred; Sallerup sogn, Oxie herred; Hör sogn, Frosta herred, Skåne

(undersøgte d. 12. August 1876 og d. 15.—18. August 1882).

Disse fire smukke og i det hele særdeles vel bevarede sandstensfonter frembyder stor lighed med hinanden, idet skålene på dem alle væsenlig er ens. På fonterne i Sallerup og Hör har også fødderne omtrent samme udseende, men afviger fra dem i Söder Viddinge og Örtofta, der er prydede med de velkendte fantastiske dyre- og menneskefigurer. I øvrigt er foden på Söder Viddinge-fonten rund, men på de tre andre firkantet.

Fonten i Örtofta er en del mindre end de tre andre, idet den kun er 2′ 4½″ höj og 2′ 2½″ i ydre tværmål foroven. Derimod er fonten i Söder Viddinge godt 3′ höj og omtr. 2′ 6″ i tværmål, fonten i Sallerup 2′ 11″ höj og 2′ 7″ i tværmål, fonten i Hör 2′ 9″ höj og 2′ 7½″ i tværmål.

Mellem de blade, drueklaser o. s. v., der fremstilles i slyngningerne på skålene, ses på fonterne i Söder Viddinge og Hör et hoved med skæg og spids hue. Det er sandsynligvis mesterens eget billede. Også hans navn (marten ɔ: *Marténn*) er bevaret i den enslydende indskrift, der findes på alle fire fonter:

marten mik giarþe.
Marténn mik giarðe.
„Martin gjorde mig“.

Vi lægger i disse indskrifter mærke til formen giarþe, medens Åsum-stenen har gerþo og skånske lov giorþe (se I, s. 166). Forholdet mellem de nævnte tre former er endnu noget uklart.

Ligesom på Bårse-fonten finder vi altså på de fire skånske fonter formlen „N. N. gjorde mig“ (sml. foran s. 106).

Indskriften er på fonten i Sallerup anbragt på kummens øverste udvendige kant, men på de tre andre på dens øverste rand. Af hensyn til pladsen er runerne på Sallerup-

fonten noget mindre ($1\frac{3}{8}$" höje) og finere end på de tre andre, hvor de er mellem $1\frac{3}{4}$" og $1\frac{7}{8}$" höje. I øvrigt afviger indskrifterne kun deri, at fonterne fra Söder Viddinge og Sallerup bruger tre, de to andre derimod to punkter efter hvert ord (kun Örtofta-fonten har



$^1/_8$.

Døbefonten i Söder Viddinge.

ingen punkter efter det sidste ord). Alle fire indskrifter har ved begyndelsen og slutningen et lille kors, der i form ganske stemmer med de kors, vi kender fra andre fonter.

På Örtofta-fonten er flere af runerne lidt udflisede, uden at nogen dog kan give anledning til tvivl. På de tre andre fonter står de alle meget klare og skarpe, hvad der ikke mindst gælder de smukke, fine runer på Sallerup-fonten, hvor kun det øverste skilletegn efter giarþe er noget ødelagt ved en lille udflisning. Ved min undersøgelse var ind-

skriften på denne font imidlertid næsten ukendelig på grund af oliefarven og kalken, hvormed den tidligere havde været overstrøgen, og som endnu i stor mængde fandtes i runerne. Først efter at dette overtræk var omhyggelig fjærnet, trådte de smukke runer meget tydelig frem. Det samme var, om end i mindre grad, tilfældet med indskriften på fonten i Hör.



1/8

Døbefonten i Örtofta.

I ᛏ-runerne er punkterne på fonterne i Söder Viddinge, Örtofta og Hör særlig i ordet m a r t e n meget store og næsten firkantede, på Sallerup-fonten finere og ovale.

I „Additamenta ad Monumenta Danica“ s. 9 meddelte Ole Worm en meget uheldig gengivelse af Sallerup-fonten, hvor indskriften dog, når vi ser bort fra de urigtige former af flere runer og af skilletegnene, af hvilke det sidste mangler ligesom det lille kors ved begyndelsen og slutningen af indskriften, er læst rigtig med undtagelse af, at punktet i de to ᛏ-runer er overset. Af runefonter, der gjaldt for danske, kendte man 1827 endnu kun

denne skånske font og fonten i Åkirkeby på Bornholm (Antiqvariske Annaler IV, s. 140). Den sidste skriver sig imidlertid, således som jeg udførlig har påvist i „Døbefonten i Åkirkeby kirke“, Kbh. 1887, oprindelig fra Gulland og optages derfor ikke her mellem de danske runemindesmærker, men vil blive omtalt i indledningen til dette værk i et særligt kapitel, hvori jeg behandler „Fremmede runemindesmærker i Danmark“. I Run-Urkunder no. 1974 gengiver Liljegren indskriften på Sallerup-fonten efter Worm, og han tilföjer: „Enligt



1/8.

Døbefonten i Sallerup.

en uppgift, hvars verklighet jag ej varit i tillfälle granska, skulle dylika funnits vid Hör i Frosta härad, samt Södervidding, Örtofta och Lilla Harrie i Harjagers härad“. Fonten i Lilla Harrie har dog ingen indskrift, men er nær beslægtet med mester Martins fire runefonter og kan derfor også være forfærdiget af ham. C. G. Brunius beskriver i „Skånes Konsthistoria för Medeltiden“, Lund 1850, s. 495 ff. alle fire skånske runefonter og gengiver på tav. XII no. 1 fonten i Hör, men i så lille målestok, at man kun får et utydeligt billede af fremstillingerne, og indskriften viser sig slet ikke på afbildningen. I indskriften er i øvrigt ikke blot punkterne i ᚽ-runerne oversete ligesom hos Worm, men også i ᚵ, idet der på alle fire fonter læses martin og kiarthi for marten og giarþe. I min ovenfor nævnte af-

handling om „Døbefonten i Åkirkeby kirke“, s. 14 har jeg kort omtalt alle fire fonter og på de tilhørende tavler meddelt de også her gengivne afbildninger af fonterne i Söder Viddinge og Sallerup.



Døbefonten i Hör.

De foran beskrevne ti døbefonter er de eneste fonter med runeindskrift, der for tiden kendes fra de nuværende og tidligere danske provinser. Alle ti findes endnu i de kirker, som de må antages oprindelig at have tilhørt, og de er vistnok alle væsenlig samtidige med kirkerne. Af de seks granitfonter må de fire første henføres til det 12. årh., fonterne i Skyum og Brøndum nærmest til dets midte, fonterne i Hanbjærg og Hoptrup til dets slutning. Fonten i Selde kan med et rundt tal sættes netop til år 1200, og fonten i Bårse må uden tvivl rykkes lidt ned i det 13. årh. Til dette århundredes første halvdel, nærmest dets midte, hører de fire skånske sandstensfonter, der alle er udførte af samme mester og følgelig må anses for samtidige.

b. RØGELSEKAR

I en afhandling af rektor Bircherod i Odense fra 1701 (trykt i Dänische Bibliothec, IV. Stück, 1743), som jeg tidligere har haft lejlighed til at nævne i dette værk (se II, s. 352 og 498 og foran s. 64), henlededes opmærksomheden for første gang på forskellige røgelsekar i fynske kirker, særlig i egnen om Fåborg og Svendborg, på hvilke mesterens navn var indridset med runer (s. 409 f.).

Samtidig med Bircherod havde også sognepræsten til Landet og Bregninge på Tåsinge P. J. Lucoppidan omtalt disse kar og gengivet indskrifterne på et par, som Bircherod ikke synes at have kendt. I det foran (s. 64 not. 1) nævnte brev til O. Sperling fra 27. Marts 1702 fremhæver han „foruden dem, som han tidligere har anført“ — altså i et ældre brev til Sperling —, røgelsekarret i kirken i Bøstrup på Langeland og et kar, som han nylig havde set i kirken i Svinninge på Fyn.

Af disse røgelsekar med runeindskrift er der i nationalmusæet efterhånden samlet otte, af hvilke de seks med sikkerhed, et syvende med stor sandsynlighed vides oprindelig at have tilhørt kirker på Fyn, det ottende en kirke på Langeland. Et niende, som ligeledes oprindelig har haft plads i en kirke på Fyn, er i privat eje. Alle disse ni kar er ifølge indskrifterne lavede af Jakob rød, og også det tiende nedenfor omtalte røgelsekar med runer fra en fynsk kirke skyldes uden tvivl den samme mester, skönt det ikke bærer hans navn. Alle ti kar er støbte af metal (messing eller bronze) og har væsenlig samme form. Låget er en del större end selve karret, og bægge i forening danner omtrent en kugle, når undtages, at karret hviler på en fod, og at låget ender i en lille afskåren kegle, der bærer en knap med en ring i. Hele höjden fra foden til enden af knappen er i gennemsnit 8". Øverst på karret og nederst på låget er der anbragt tre til hinanden svarende øskener, gennem hvilke tre tynde jærnstænger kan skydes op og ned. Disse stænger har forneden en udvidelse, som hindrer dem i at glide gennem øskenen, og foroven et öje, hvori der jævnlig er anbragt en mindre stang eller undtagelsesvis nogle små böjler. Det hele hænger i en ring, hvori man kan holde og svinge karret. Den måde, hvorpå ringen og stængerne er forbundne, er som oftest yderst simpel, idet ringen ligefrem er stukken ind i öjnene på stængerne. Sjældnere er der til ringen föjet et metalstykke, hvori stængerne hænger, og

som giver det hele et pynteligere udseende, således som det er tilfældet med det første af de nedenfor beskrevne kar.

Kun et af karrene bærer en længere indskrift med runer i fire linjer, der alle løber rundt om hele karret; på de seks består indskriften af en enkelt linje, der ligeledes løber rundt om karret, medens indskrifterne på de tre andre ikke fylder en hel linje.

Af disse ti kar, der vil blive nærmere omtalte i det følgende, anføres de syv hos Liljegren, Run-Urkunder no. 1957—63, hvor indskrifterne dog gengives med flere, til dels betydelige fejl. Det sammesteds som no. 1956 anførte kar fra Svinninge kirke på Fyn, der kendes fra P. J. Lucoppidans ovenfor nævnte brev til O. Sperling og fra Pontoppidans Marmora Danica I, s. 238, har længe været forsvundet, og det som no. 1964 optagne kar fra Bregninge kirke på Tåsinge med indskriften „Mester Bo gjorde mig“ er indkommet ved en misforståelse, der er fremkaldt ved sammenblanding med slutningen af indskriften på den sammesteds bevarede runeligsten (se foran s. 64 ff.).

---

1. RØGELSEKARRET FRA HESSELAGER

Hesselager sogn, Gudme herred, Svendborg amt, Fyn

(i nationalmusæet; undersøgt i April og Oktober 1901 og oftere).

I følge en indberetning fra pastor Vitus Bering i Hesselager af 16. Juli 1809 til kommissjonen for oldsagers opbevaring kendtes der i Hesselager sogn ingen andre oldsager end et røgelsekar med runer, af hvilke han samtidig meddelte en meget mangelfuld afskrift. Efter kommissjonens anmodning blev karret (no. 1959 hos Liljegren med bemærkning „Oangifvet ställe“) det følgende år indsendt til musæet i København (sml. Collegial-Tidende for Danmark og Norge, Kbh. 1810, s. 771).

Ligesom på de andre røgelsekar, hvor indskriften består af en enkelt linje, er denne anbragt øverst på foden mellem rammestreger. Runerne er i gennemsnit $^1/_2$“ höje. Efter det simple kors, hvormed indskriften indledes på dette ligesom på de fleste af de følgende kar, og i hvilket armen er stillet temmelig skråt på den lodrette stav, følger ordet mæstær, hvor bistaven i det første ᚼ er betydelig længere på venstre end på höjre side af hovedstaven, hvad der oftere er tilfældet i disse indskrifter; tær (ᛏᚼᚱ) danner en binderune. Herefter står to fine, men sikre punkter og derpå iakop med op (ᚭᛒ) skrevne sammen; ᛒ-runen er rund i den øverste, men kantet i den nederste del. De fire små fordybninger efter dette ord synes alle at være virkelige punkter. Det næste ord lyder ryþ, efterfulgt af to punkter, der af hensyn til pladsen er stillede temmelig skråt for hinanden; yþ danner

en binderune, og det fortjæner at fremhæves, at ᚢ, ikke ᛦ bruges som tegn for y. Meget klare er de følgende runer a͡f (ᛆᚠ binderune) sinnæb; men efter ᛒ, der er kantet både i



Røgelsekarret fra Hesselager.

øverste og nederste del, følger et tegn, hvis betydning kan synes noget usikker. At den første del er et ᚢ kan dog ikke betvivles; men til dette ᚢ er der föjet bistaven af en rune, som ifølge sin form snarest synes at måtte læses som et nyt ᚢ, således som det gengives

af Liljegren (af Sinnebuu). Af de tre punkter, som Liljegren har herefter, findes dermod intet som helst spor i indskriften, hvor ᚼᚱ, efterfulgt af tre fine punkter, slutter sig umiddelbart til det foregående tegn. Efter punkterne står ᚠᚼ og derpå en af ᛅ og ᚱ dannet binderune. Endelig følger de tydelige ord mik : gesus krist. Mellem mik og det foregående ord findes kun et enkelt, temmelig svagt fremtrædende, men umiskendeligt skilletegn höjt oppe (oven for bistaven i ᛅ); men af et tilsvarende punkt forneden, hvortil der havde været meget god plads, ses intet som helst spor.

Indskriften lyder altså:

+ mæst͡ær : iako͡p ⁝ ry͡þ : a͡f sinnæbu͡×hr ⁝ gør͡æ · mik : gesus krist

Vi finder her ikke blot navnet på mesteren, men også på det sted, hvorfra han var, eller hvor han bode. Dette sted har i indskriften formen sinnæbu͡×hr. Jeg slutter heraf, at den tvivlsomme stav, der er sammenslynget med ᚢ, skal forestille bistaven af et ᚱ, og at det sidste ᚱ i sinnæbu͡rhr i virkeligheden er urigtig tilföjet, idet hele formen må være fremkommen ved fejlagtig gengivelse af s[u]in(n)æburh ɔ: *-burgh* med ᚼ som sædvanlig på denne tid brugt i betydning *gh*. Har det mulig forekommet runeristeren, at det sammenslyngede ᚢᚱ var så utydeligt i sidste del, at han af den grund atter har gentaget ᚱ efter ᚼ, så at ordet skal læses sinnæbuhr? Hvad enten vi imidlertid læser sinnæbu͡rhr eller -buhr, menes hermed åbenbart *Swinæburgh*, det nuværende *Svendborg*, som tidligere fra det 13. til langt ind i det 16. årh. skreves *Swineburgh*, *-borgh*, medens vi fra slutningen af det 15. årh. også finder *Sweneborgh*, *Suenneborgh*, *Suenborgh*, hvoraf det senere *Svendborg* er opstået (se J. L. Rohmann, Om Svendborg för Udgangen af det 14de Aarhundrede i „Blandinger fra Sorøe“, 2det Hæfte, Slagelse 1832, s. 11 ff.; Dokumenter vedkommende Svendborg i „Aktstykker til Oplysning især af Danmarks indre Forhold i ældre Tid“, Odense 1841, s. 86 ff.; O. Nielsen i „Blandinger, udgivne af Universitets-Jubilæets danske Samfund“ I, s. 342 ff.). Røgelsekarrets sinnæ- for suinæ- synes mig sikkert at vise, at den forskrift, hvorefter runeristeren indridsede indskriften, har været skreven med latinske bogstaver, og at han har læst dens suinæ- som sinnæ-.

Mesterens navn skrives her iakop ryþ. Det sidste er en usædvanlig skrivemåde for røþ, som bruges på flere af de andre kar, svarende til de latinske indskrifters ruffus. Som tilnavn forekommer *røth* også på Bårse-fonten (se foran s. 106).

gøræ, i steden for hvilket Liljegren urigtig læser gørar, kan naturligvis være forkortet skrivemåde for gørþæ, som vi finder i indskriften på karret fra Ulbølle; man kunde jo endogså formode, at runeristeren havde brugt den øverste del af bistaven i ᚱ også for ᚦ, så at tegnet skal opfattes som én binderune ikke for ᚱᛅ, men for ᚱᚦᛅ. Formen af den øverste del af bistaven i ᚱ kunde måske synes at tale herfor. Jeg er dog mest tilböjelig til at antage, at gøræ betegner den virkelige udtale, og at vi i denne form har det ældste eksempel på bortkastelsen af *ð* i fortidsformen *gørðæ*.

gesus er en almindelig skrivemåde på denne tid ved siden af iesus, idet ᚵᛅ ge altså ligesom ᛁᛅ ie bruges som betegnelse for *je*. Endnu hyppigere end påkaldelsen af Jesus

Krist(us), der også forekommer på røgelsekarret fra Kullerup, eller „gud", der står på karrene fra Ulbølle og Fåborg, er i øvrigt i samtidige indskrifter anråbelsen af jomfru Maria, således på det forsvundne røgelsekar fra Svinninge, der ender med ordene aufe[1] : maria : gra, altså begyndelsen af den bekendte formel, som vi finder fuldstændig på karret fra Ulbølle; på karret, som uden tvivl har tilhørt Ollerup kirke, ender indskriften med mariia alene.

Røgelsekarret fra Hesselager bruger altså ligesom de følgende kar formlen „N. N. gjorde mig". I modsætning til disse anfører det dog ikke blot mesterens navn, men også navnet på den by, hvor han bode (Svendborg), hvad der er grunden til, at jeg har stillet dette kar som no. 1.

At „mester Jakob rød" var „fra Svendborg" eller i hvert fald havde sit værksted der, forklarer jo tilstrækkelig, at hans røgelsekar særlig fik plads i kirkerne på Fyn i det nuværende Svendborg amt.

2. RØGELSEKARRET FRA ULBØLLE

Ulbølle sogn, Salling herred, Svendborg amt, Fyn

(i nationalmusæet; undersøgt i April og Oktober 1901 og oftere).

Røgelsekarret fra Ulbølle kirke (no. 1961 hos Liljegren) tildrog sig allerede i begyndelsen af forrige århundrede oldforskernes opmærksomhed, idet R. Nyerup meddelte kaptajn Abrahamson en afskrift af de fire linjer, hvori indskriften er fordelt.

Karret ejedes den gang af en privatmand på Fyn, der havde købt det på auktion efter konsistorialråd Schurmann. Men at det tidligere havde tilhørt Ulbølle kirke, fremgår med sikkerhed af en optegnelse af Sandvig, som Nyerup samtidig havde fundet og meddelt Abrahamson, og som blandt andet indeholdt en afskrift af runerne med angivelse af mindesmærkets sted: „Salling Herred, Ulbølle Sogn, paa et Røgelsekar". Det er da klart, at det er dette „Røgelse-Kar med Rune-Bogstaver", som anføres i Danske Atlas VI (1774), s. 734 f. not. h under Ulbølle sogn. Ved Nyerups ivrige bestræbelser lykkedes det også at få karret udlånt til København, så at Abrahamson kunde underkaste indskriften en omhyggelig undersøgelse. Som resultat heraf fremkom afhandlingen „En Runeskrivt paa et gammelt Røgelsekar, beskreven og undersøgt af Abrahamson" i „Skandinavisk Museum" 1803 II, 2, s. 35 ff.

I året 1826 kom karret endelig til det oldnordiske musæum med en samling oldsager, der havde tilhørt afdøde justitsråd Lindegaard til Lykkesholm på Fyn, og som hans enke og arvinger havde skænket musæet (Antiqvariske Annaler IV, s. 561 ff. no. MDLXXIII).

---

[1] Således Lucoppidan, hvorimod Marmora Dan. har ᛆᚢᚠᛂ med stunget ᚠ ɔ: v, hvad der måske er rigtigt.

Des værre har både kar og låg på et enkelt sted lidt betydelig skade ved forbrænding, og man har på en meget plump måde søgt at bøde på skaden. Over det gennem-



1/2.

Røgelsekarret fra Ulbølle.

brændte sted på låget er der nemlig lagt et stykke messingblik, der fastholdes med grove nagler, og på det tilsvarende sted i selve karret, der ikke er fuldstændig gennembrændt, men meget tyndt, er der indvendig loddet et stykke blik over det gamle messing. Ved denne

udbedring og den samtidig dermed foretagne udbankning er runerne på dette sted i de to første linjer så at sige fuldstændig ødelagte, og den uheldige restaurator har søgt at bøde derpå ved at ridse nogle ganske meningsløse tegn på de ældres plads, hvad der kun tjæner til i höj grad at forvirre opfattelsen af disse.

Angående læsningen i det enkelte bemærker jeg følgende:

Ved fem linjer er karret delt i fem, $^1/_2$" brede bælter, af hvilke de fire øverste er fyldte med runer, det femte prydet med et af siksaklinjer dannet ornament.

Som det lille kors lige til höjre for den ene øsken og sammenhængen viser, begynder første linje med de tre klare, ubeskadigede runer ᛘᛅᛋ, hvor bistaven i ᛅ som i reglen i den følgende del af indskriften og som på karret fra Hesselager er meget længere på venstre end på höjre side af hovedstaven. Herefter ses endnu tydelig största delen af bistaven og en del af hovedstaven i ᛏ samt den yderste venstre ende af en skråstav, der sammen med ᛏ har dannet en binderune for ᛏᛅ. De følgende tegn er næsten helt ødelagte og gjorte ukendelige ved forsøg på opfriskning lige til den øverste del af den rette stav og de to tværstave på dens höjre side foran den anden øsken. Der er imidlertid efter de lævnede svage spor ingen tvivl om, at der her har stået + ᛘᛅᛋᛏ͡ᛅᚱ : ᛁᛅᚴᛆᛒ : ᚱᚯ, således at ᛏᛅᚱ i mæstær har været sammenskrevne til en binderune ganske som i dette ord på røgelsekarrene fra Hesselager og Heden og i ordet magistær på karret fra Fåborg. I iakop har ᛆᚴ ligeledes dannet en binderune som i iakobus på karrene fra Fåborg og Lunde. Af de ødelagte tegn er det med ᛏᛅ sammenslyngede ᚱ helt forvansket; men af de følgende punkter spores endnu det øverste, og derefter følges tydelig ᛁᛅ, hvorimod den med ᛆ sammenslyngede ᚴ-stav så vel som de herefter følgende ᛆᛒ : ᚱ er helt forstyrrede ved opfriskningen. Skrivemåden røþ (for ryþ på karret fra Hesselager) finder vi ligeledes på karrene fra Heden og Hundstrup, og dette er jo den sædvanlige skrivemåde, der også stemmer med Bårse-fontens røth. I modsætning til denne efter min mening fuldstændig sikre læsning har Abrahamson, ledet på vildspor af de ved den senere restauration indkradsede tegn, formodet, at indskriften begyndte med ordene „*Mes(ter Armafo)d*“. Dog anser han selv denne læsning for lidet sandsynlig.

Tegnene efter øskenen er alle meget tydelige og velbevarede. Efter ᚦ :, der hører sammen med det foregående [r]ø, følger gørþæ med to punkter efter, der ligesom punkterne efter ᚦ og efter ᚱ hen imod linjens slutning uden tvingende grund er stillede meget skråt for hinanden. I mik er der i steden for ᚴ først urigtig ridset ᚦ. I ha͡n danner an (med en forholdsvis lille a- og en stor n-stav) en binderune, der i øvrigt har ganske samme form som på Øster Brønderslev-stenen. Af hensyn til ᚽ-staven står de følgende punkter meget skråt for hinanden, og det nederste løber næsten sammen med rammestregen. Den næste rune er et ᚠ, hvis bistav når helt ned til foden af hovedstaven; for så vidt svarer denne rune i form altså nöje til det følgende ᚠ, der ganske stemmer med ᚠ i sidste linje.

Anden linje indledes ligesom den første med et kors, i hvilket hovedstaven dog når helt ud til rammestregerne, og tværstaven er betydelig kortere end i første linje. I begyndelsen af linjen er i øvrigt de to første tegn (✱ og binderunen for æl eller læ) med de

to punkter efter, de tre næste runer ᚱᛁᚴ med det enkelte punkt efter og det følgende ᚴ alle klare og sikre; men herefter følger en række ødelagte og opfriskede tegn lige til ᚱ med punktet efter under den lævnede del af ᚯ foran den anden øsken i første linje. Hvad der har stået her, kan kun udfindes ved formodning. De tre runer nærmest efter ᚴ, der synes at måtte læses ᛂᛁᛚ, og de to lige foran ᚱ, der har formen ᛏᛉ (en rune, som ikke forekommer i det yngste runealfabet, men som stemmer med en af de k-former, der bruges i indskrifterne med den længere runerække), er alle fremkomne ved opfriskning af de spor, som de oprindelige tegn havde efterladt. Hele den følgende del af indskriften kan ingen som helst tvivl vække med hensyn til formen af de enkelte tegn. Foreløbig bemærker jeg kun: i mærut͡æ i anden linje ender hovedstaven i det første ᛅ ved en skødesløshed af runeristeren et godt stykke oven for rammestregen; det sidste tegn i ordet kan naturligvis lige så godt være binderune for æt som for tæ (sml. æl eller læ i linjens begyndelse).

I det tredje ord i tredje linje er punktet i ᚴ åbenbart glemt, og i det følgende ᚯ er bistavene på venstre side af hovedstaven næsten helt ødelagte.

I fjærde linje danner ᛘᛚ en binderune, hvorfor den höjre bistav i ᛘ er meget kort. Midt i samme linje er der først skrevet et ᚱ, som af runeristeren selv er rettet til ᛒ, ligesom han i første linje har rettet ᚦ til ᚴ.

Lige efter runerne gengiver jeg da hele indskriften således:

+ mæst͡æ[r] [:] ia[͡kop : r]øþ : gørþæ : mik : ha͡n : gifær : mik : þæn

læ æt

+ hæl : rik . k[×××× ××]r . kær : hus : rkø : mærutæ : siul : guþ : sihnn :

þæn : mik : kørþæ : aue . maria͡grasia : plena : domn : t͡kum

bentik : ta͡tu : in : m͡leri : ibus : ebmyæflnhi

Medens störste delen af denne indskrift, nemlig hele første linje og slutningen fra ordet guþ i anden linje til og med m(u)l(i)eri[i]bus i fjærde linje, er overordenlig klar, indeholder anden linje store og måske uløselige vanskeligheder. Også betydningen af de ti sidste runer i fjærde linje er ganske usikker.

At runeristeren ikke har udført sit arbejde med særlig omhu, viser hans rettelser af ᚦ og ᚱ i første og fjærde linje til ᚴ og ᛒ. Han har ligeledes glemt punktet i ᚴ i ᚴᚯᚱᚦᛅ i tredje og vel også i ᛏ i ᛒᛂᚿᛏᛁᚴ i fjærde linje. Endvidere har han urigtig sidst i anden linje skrevet ᛋᛁᚼᚿᚿ sihnn for ᛋᛁᚼᚿᛂ sihne. Og hans hehandling af de latinske ord i englens hilsen til Maria, der jævnlig skrives forkortede (domn, t͡kum, bentik, m͡leri), men som i øvrigt ikke kan give anledning til tvivl eller misforståelse, viser tydelig, at han ikke har været stiv i Latinen: ikke blot skriver han maria͡grasia i ét ord med ᛅᚴ som binderune, uagtet ᛅ ender det ene, og ᚴ begynder det næste ord; men han adskiller ved punkter ben(e)tik : ta og skriver den sidste stavelse sammen med tu; ligeledes skiller han m(u)l(i)eri : ibus og skriver det sidste ᛁ to gange. Også på kirkeklokken fra Hæstrup står der mulier : ibus.

Klar er altså hele første linje („Mester Jakob rød gjorde mig; han giver mig til den“) og indskriftens slutning fra de to sidste ord i anden linje til runerne efter ibus

(„Gud signe den, der gjorde mig. *Ave Maria, gratia plena : Dominus tecum; benedicta tu in mulieribus*“). Derimod volder hele den øvrige del af anden linje, som foran bemærket, de största vanskeligheder. Abrahamsons forsøg på at løse gåden er i sin helhed faldet höjst uheldigt ud, og det lider af så mange fejl og vilkårligheder, at jeg her ikke skal dvæle nærmere derved. I det tredje sidste ord i linjen, siul, finder han dog ordet „sjæl“, og i en note (s. 46) bemærker han, at merud, som han læser i steden for mærutæ, mulig er et egennavn, svarende til *Merde* eller *Mærædhe*, som findes i gamle dokumenter. Endelig antager han hel, som han læser i linjens begyndelse, for forkortning af ordet „hellig“. I det forsøg på en tolkning, som jeg med stor tvivl fremsætter i det følgende, slutter jeg mig til den nævnte opfattelse af disse tre ord.

Efter at indskriften har meddelt, at røgelsekarret er lavet af „mester Jakob rød“, siger den, at han skænker dèt som gave til en i det følgende nævnt person eller til et nærmere angivet sted, hvor det i fremtiden skulde bruges. At de to læselige ord først i anden linje (hæl og rik) er skrevne forkortede ligesom flere ord i den latinske del af indskriften, og at det samme er tilfældet med det første læselige ord efter de forstyrrede runer (kær), kan næppe være tvivlsomt. Men herefter følger ᚼᚢᛋ : ᚱᚴᛡ. Jeg formoder, at disse ord, der, når de læses lige efter runerne, synes ganske meningsløse, skal betyde ᚼᚢᛋ : ᚠᚱᛡ, idet runeristeren med den skødesløshed, hvorpå han har givet mange beviser, har skrevet ᚴ for ᚠ og desuden har ombyttet ᚠᚱ. Han har naturligvis haft en forskrift, som måske ikke overalt har været fuldkommen tydelig eller nöjagtig, hvorefter han har indridset runerne. Hele sætningen foreslår jeg da at læse: han gifær mik þæn hæl(gæ) rik(æ) k[rist fy]r kær(æ) husfrø mærutæ siul, „han giver mig til den hellige mægtige Kristus (skænker mig til Kristkirken) for (til frelse for) den (sin) kære hustru Mærutes (Mærtes) sjæl“. At det ødelagte sted i indskriften netop kan udfyldes k[rist : fy]r, er utvivlsomt. Derimod vækker skrivemåden siul for „sjæl“ på denne tid naturligvis betænkelighed; men netop dette ord skrives jo fra gammel tid på mange forskellige måder, og brugen af ᚢ for ᛅ, som vi snarere ventede (sml. Tillise-stenen), er vel i og for sig ikke mærkeligere, end at mester Jakobs tilnavn på røgelsekarrene både skrives ryþ og røþ.

Betydningen af de ti sidste runer i indskriften er det selvfølgelig umuligt at bestemme med sikkerhed. De kan jo indeholde forkortede ord, og da der til englens hilsen til Maria jævnlig föjes Elisabeths ord: *et benedictus fructus ventris tui*, ligger det måske nær ved første öjekast at formode, at de to runer ᛂᛒ netop er en forkortelse af *e(t) b(enedictus)*. De følgende runer lader sig dog slet ikke forene hermed. Snarere kunde man derfor antage, at de tre runer ᛂᛒᛘ ved en tilknytning til Elisabeths ord skulde betyde „*et benedicta Mærutæ*“. Også dette er dog i höjeste grad tvivlsomt. Langt sandsynligere finder jeg det, at disse runer slet ikke har nogen virkelig sproglig betydning, men at de på må og få er tilföjede efter den egenlige indskrift blot for at fylde det tomme rum.

3. RØGELSEKARRET FRA HEDEN

Heden sogn, Salling herred, Svendborg amt, Fyn

(i nationalmusæet; undersøgt i April og Oktober 1901 og oftere).

Dette røgelsekar (hos Liljegren no. 1962 med bemærkning „Oangifvet ställe“), der siden 1810 har været i nationalmusæets eje, omtales udførlig i det femte stykke (bl. 17—18) af „Professor N. v. Havens Optegnelser om fyenske Antiquiteter“ (håndskrift fra sidste halvdel af det 18. årh. i det antikvarisk-topografiske arkiv; se II, s. 355 ff.), hvor der tillige meddeles meget omhyggelige afbildninger af karrets to halvdele (for- og bagside).

Ifølge en indberetning fra pastor Pingel i Nörre Søby af 28. Juli 1809 til kommissjonen for oldsagers opbevaring fandtes karret den gang i Søby kirke (Åsum herred, Odense amt), medens der i annekskirken i Heden var et kar uden indskrift. Bægge kar, der således uden tvivl en gang er blevne ombyttede, indsendtes det følgende år til musæet i København; her er karret med runeindskriften, der oprindelig har tilhørt Heden kirke, mærket med navnet Nörre Søby efter den kirke, hvor det sidst havde plads.

Som på de to foran omtalte røgelsekar er der ved indskriftens begyndelse anbragt et kors, i hvilket armen er betydelig længere på höjre end på venstre side. Herefter følger de to klare ord mæsťæ̑r røþ, imellem hvilke der ikke findes skilletegn. I ᛘ løber hovedstaven forneden gennem bægge rammestreger. I røþ er bistaven i ᚦ på grund af øskenen anbragt langt nede på hovedstaven (hos Liljegren gengives denne rune derfor urigtig som b). Efter et nyt kors, som af hensyn til øskenen er meget lavt, følger en indskrift på Latin, der begynder med de meget tydelige ord kras dа͡bo͡r toto die, mellem hvilke der ikke bruges skilletegn; dog kan øskenen foran die tjæne som skilletegn mellem dette og det foregående ord. Derimod findes to kraftige punkter efter die. Herefter står de to klare runer ᛋᛁ og derpå et ᚠ, som er stærkt beskadiget, særlig lige over det sted, hvor bistaven træffer hovedstaven; dog viser bægge stave sig endnu fuldkommen tydelig i deres hele form. Derimod er de to følgende tegn for en stor del ødelagte. Metallet har nemlig på dette sted lidt skade ved ophedningen, og for at bøde herpå er der loddet et lille stykke blik indvendig på karret. Af runen lige efter ᚠ er hele hovedstaven dog i alt væsenligt bevaret; men hvor bistaven har ligget, findes der en ved lodningen og den samtidige udbankning fremkommen

lang dyb fure i metallet, hvori stavens form imidlertid endnu er kendelig. Her har utvivlsomt stået et ᚼ, hvis hovedstav har raget et lille stykke op over bistaven. Herefter ses kun øverste del af en ret stav med et hul på enden, der ligesom furen over ᚼ-runens bistav og ligesom det nederste af de to følgende huller tydelig skyldes den ved karrets udbedring foretagne udbankning. Det øverste mindre og regelmæssige hul er derimod det øverste af de to oprindelige skilletegn efter ordet. Af det nederste, der er forstyrret ved udbankningen, spores endnu et par tydelige lævninger nede ved rammestregen.

Efter punkterne følger et meget klart ᚴ, der dog ligesom det foregående ᚴ er en del beskadiget lige over det sted, hvor bistaven støder sammen med hovedstaven. Denne sidste bærer på venstre side en fuldkommen klar, men lidt svagere fremtrædende bistav, der sammen med ᚴ danner en binderune for ᛅᚴ. Her står sikkert a͡go, efterfulgt af to punkter. Således har også v. Haven rigtig læst dette ord; men han antager med urette, at der ikke har stået nogen rune mellem a͡go og det foregående sik. Af Liljegren gengives dette sted således: sik . . ⁝ go ⁝. Han har altså rigtig set, at der har fulgt to runer efter sik; men han har overset bistaven på ᚴ-runen. Det sidste ord kotidie er ved øskenen skilt i to dele.

Indskriften lyder altså:

+ mæst͡ær røþ + kras d͡ab͡or toto die : sik(u)× : a͡go : kotidie[1]

At den første af de to ødelagte runer efter sik ifølge de lævnede tydelige spor har været et ᚼ, har vi ovenfor påvist. Lige så sikkert viser sammenhængen, at den rune, der har fulgt efter ᚼ, kun kan have været et ᚾ (med en lille tværstav over hovedstaven som på de andre steder i indskriften), hvad der også passer både med pladsen og med den bevarede øverste del af staven. Her har altså stået sikue ɔ: sikkue, idet den dobbelte medlyd som sædvanlig i runeskriften udtrykkes ved et enkelt tegn; sikue må nemlig være det ord, der med sædvanlig latinsk retskrivning lyder *sicque.* Både latinsk *c* og *q* skrives jo regelmæssig med ᚴ (således altid i runehåndskriftet af skånske lov), og at der kun bruges et enkelt ᚴ, kan ikke vække forundring, da det lå nær at opfatte *sicque* som ét ord; men selv i klare sammensætninger, hvor det ene led ender, og det andet begynder med samme medlyd, finder vi som bekendt fra de ældste tider skrivemåden med enkelt medlyd (sml. Die runenschrift s. 333 § 17).

Der er altså ingen tvivl om indskriftens læsning. Men hvilken betydning har de i sig selv klare og letforståelige ord i den latinske sætning, der følger efter mesterens navn: *Cras dabor toto die, sicque ago q(u)otidie,* „I morgen skal jeg gives hele dagen, og således gör jeg hver dag“? v. Haven forklarer indskriften således: „Mæster Rød (det er Mandens navn[2]). I morgen (siger ildpotten) skal jeg staae og røge den heele dag: og saa gjør jeg

[1] Det er tvivlsomt, om ordene mæstær røþ danner indskriftens begyndelse (i overensstemmelse med indskrifterne på de andre røgelsekar) eller dens slutning. At de er indridsede sidst, synes det foregående die mig at vise.

[2] Herved mener han, som det fremgår af hans følgende bemærkninger, navnet på den, der har indridset runerne, ikke på den, der har støbt karret.

hver dag", og han tilföjer: „d a b o r er vel efter ordet: „jeg skal gives", men „skal staae og røge" det forklarer meeningen bedre". Skönt *dabor* umulig kan have den betydning, som v. Haven tillægger det — snarere ventede man i så fald *dabo*, „jeg skal give, yde" —, har



¹/₂

Røgelsekarret fra Heden.

han dog vistnok rigtig gættet indskriftens mening. Jeg har tænkt mig, at d a b o r skyldes en ikke ualmindelig fejl af indskriftens forfatter, som i steden for ᛚ skrev ᛐ. Sammenblanding af disse to runer, der minder om den i ældre runeindskrifter ret hyppige forveksling af ᛅ og ᚾ, forekommer ikke sjælden i senere tid: i indskriften på Flatdal-stenen fra Telemarken,

af hvilken jeg har meddelt en afbildning i „Døbefonten i Åkirkeby kirke“, s. 54, skrives tre gange ᛚ for ᛐ og en gang omvendt ᛐ for ᛚ, medens bægge tegn ellers bruges i deres sædvanlige betydning. I runehåndskriftet af skånske lov står på samme måde ᛆᛚᚢᚽᚠ for ᛆᛐᚢᚽᚠ IV, 9 og ᛒᛆᛚ for ᛒᛆᛐ XIV, 4. I lighed hermed formoder jeg, at der i forskriften, som har foreligget for den, der indridsede runerne på røgelsekarret fra Heden, har stået ᛐᚽᛒᛆᚱ for ᛚᚽᛒᛆᚱ. For at få et velbekendt ord i steden for det meningsløse tabor har runeristeren da forsynet ᛐ med den lille tværstav, som gjorde det til tegn for d. Indskriften skal følgelig lyde: *Cras labor toto die, sicque ago q(u)otidie,* „I morgen (er der, vil der blive) arbejde hele dagen, og således gör jeg (vil jeg fremdeles komme til at göre) hver dag“. I disse ord udtaler karret altså, hvad det skal udrette, når det den følgende dag tages i brug efter at være kommet i kirkens eje: det skal da arbejde (udsende røgelse) hele den dag, og således skal det fremdeles göre dag for dag.

Skönt indskriften altså i enhver henseende vilde give god mening ved den af mig foreslåede læsemåde, anser jeg det dog for meget tvivlsomt, om mit *labor* for *dabor* virkelig har truffet det rette. Höjst tiltalende finder jeg nemlig en anden formodning, som jeg skylder professor Gertz. Han mener, at der i steden for *dabor* skal læses *dapor.* Af latinsk *daps*, „(retter ved) et fint måltid, festmåltid“, dannede man i den senere Latinitet de to udsagnsord *dapĕre,* der i glossarierne forklares „leve höjt, göre sig til gode med fin mad“, og *dapare*, der forklares — *edere, manducare.* Ved siden af *dapare* har man uden tvivl også haft formen *dapari*, ligesom man har *epulare* = *epulari*, *fluctuare* = *fluctuari* o. s. v. Indskriftens *dapor* har altså væsenlig samme betydning som *epulor*, „jeg nyder et festmåltid“, hvad der jo passer fortræffelig i sammenhængen: „I morgen (på min indvielsesdag) nyder jeg festmåltid (fortærer jeg den kostelige røgelse) hele dagen, og således gör jeg (fremdeles) hver dag“. Da indskrifterne på røgelsekarrene nöjagtig adskiller ᛒ b og ᛔ p, må man vel antage, at runeristeren forsætlig har udeladt punkterne i ᛔ, hvorved han fik det velbekendte *dabor* i steden for det sjældne og ham måske ubekendte *dapor.*

Skade kun, at formen *dapor* ellers ikke lader sig påvise; ti unægtelig bliver indskriften både indholdsrigere og morsommere ved Gertz' *dapor* end ved mit *labor.* Dog er dette selvfølgelig ikke tilstrækkeligt til at afgöre, hvilken læsemåde dér har truffet det rette, og da bægge ord har samme kvantitet, passer de lige godt i det vers, hvori indskriften er affattet, og som består af to katalektiske trochæiske dimetre, der rimer med hinanden:

dapor
Cras labor toto die,
sicque ago q(u)otidie.

Medens de latinske gravindskrifter i metrisk form på runeligstenene regelmæssig er affattede i heksametre, således som det f. eks. fremgår af indskrifterne på Føvling-stenen og på Sal-stenen II, har forfatteren af indskriften på røgelsekarret fra Heden altså benyttet et af de fra Horats kendte trochæiske versemål.

4. RØGELSEKARRET FRA OLLERUP (?)

Ollerup sogn, Sunds herred, Svendborg amt, Fyn

(i nationalmusæet; undersøgt i April og Oktober 1901 og oftere).

Et af de røgelsekar med runeindskrift, som længst har været i nationalmusæets eje, er Liljegrens no. 1960, af hvilket en smuk afbildning ved Magnus Petersen findes hos Stephens, Old-northern Runic Monuments II, s. 664. Det vides ikke, når eller af hvem dette kar er indsendt til musæet, og heller ikke angives det nogetsteds, fra hvilken kirke det er kommet; men da Bircherod i sin foran (s. 112) nævnte afhandling mellem de kirker, i hvilke han havde fundet røgelsekar, som var støbte af mester Jacobus ruffus, opregner kirkerne i Fåborg, Ollerup, Stenstrup, Lunde og Heden, og da karrene fra de fire af disse kirker findes i nationalmusæet, som desuden ejer tre andre af mester Jakobs røgelsekar, hvis oprindelige plads ligeledes kendes (Hesselager, Ulbølle og Bøstrup), anser jeg det for i höjeste grad sandsynligt, for ikke at sige sikkert, at det eneste af de i musæet bevarede kar, om hvis sted der mangler oplysning, er det, som Bircherod havde fundet i Ollerup kirke.

Den meget tydelige indskrift på det smukke, særdeles vel bevarede kar lyder:

+ magistær : iakobus : me fecit : toke : køptæ mik : mariia

I modsætning til indskrifterne på de foran omtalte røgelsekar forekommer der ingen binderuner i indskriften på karret fra Ollerup. I iakobus findes i nederste del af ᛒ-runen en lille tilfældig fordybning mellem hovedstaven og bistavene. Den lille streg i ᚽ-runerne i me, fecit og toke har samme hældende form som staven i ᛏ-runerne, men er meget kortere. I *fecit* udtrykkes latinsk *c* i forbindelsen *ci* ved runen ᛧ, der i den yngste runeskrift regelmæssig bruges som tegn for z (sml. foran s. 67 og s. 77). Det samme er tilfældet på de andre røgelsekar, der har dette ord.

mariia skrives her med dobbelt ᛁ for at betegne det lange i, hvad vi også ellers, skönt sjælden, finder eksempler på i runeindskrifterne. Derimod går det naturligvis ikke an med Stephens på det ovenfor anførte sted s. 665 at læse mariia som to ord marii a med betydningen „Maria ejer“. Formen *Mari* for *Maria*, som efter min formodning forekommer på Gæssingholm-stenen (foran s. 46), vilde sikkert ikke være skrevet med dobbelt ᛁ,

og der kan næppe være tvivl om, at runeristeren, hvis mariia skulde forstås som to ord, ligesom i den foregående del af indskriften havde brugt skilletegn mellem de to ord og desuden havde tilföjet mik efter a. Selv om mik kunde tænkes udeladt af hensyn til pladsen, gælder dette ikke skilletegnet mellem mari(i)a, som der netop havde været særlig



1/2.

Røgelsekarret fra Ollerup (?).

grund til at bruge her for at undgå misforståelse. Stephens' læsning og tolkning skyldes også kun hans urigtige antagelse, at formlen „N. N. ejer (mig)" forekommer på en mængde genstande både med de ældre og yngre runer.

Indskriften, hvis første sætning er på Latin, medens den anden er på Dansk, meddeler altså ikke blot som sædvanlig, at Jakob (rød) lavede karret, men tillige, at Toke købte

det og følgelig skænkede det til kirken, hvorpå der tilföjes *María*, ligesom karret fra Ulbølle har aue maria o. s. v., det forsvundne kar fra Svinninge ifølge Lucoppidans foran (s. 112 og s. 116) nævnte meddelelse til O. Sperling og Marmora Danica I (1739), s. 238 begyndelsen af samme formel aufe (auve?) maria gra og karrene fra Hesselager og Kullerup gesus krist. Af ordet *María* på karrene fra Ollerup, Svinninge og Ulbølle eller af *Jesus Krist* på karrene fra Hesselager og Kullerup tör vi dog ikke slutte, at de tre førstnævnte kirker var indviede til jomfru Maria og de to sidste til Kristus, skönt det er meget muligt.

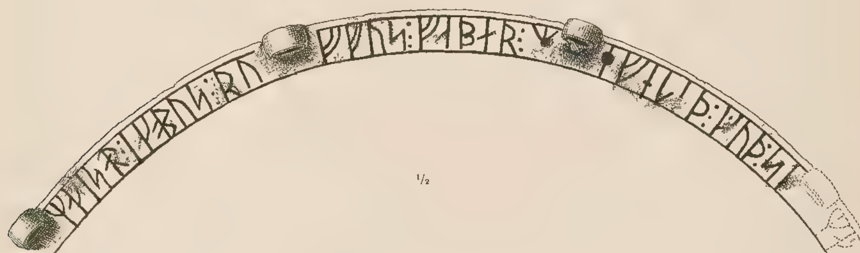
5. RØGELSEKARRET FRA FÅBORG

Fåborg, Svendborg amt, Fyn

(i nationalmusæet; undersøgt i April og Oktober 1901 og oftere).

Dette røgelsekar (hos Liljegren no. 1958) nævnes i Danske Atlas VI (1774), s. 792 som tilhørende Fåborg kirke. I begyndelsen af forrige århundrede kom det i kancelliråd Tholstrups eje i Fåborg, af hvem det 1811 skænkedes til musæet.

Karret bærer en indskrift, som i det hele må kaldes meget tydelig, skönt enkelte linjer nu træder temmelig svagt frem. Ved en senere meget plumpt udført reparation for



1/2

at indsætte en ny øsken er der mellem ordene fabær og feciþ boret tre huller helt igennem karret, af hvilke dog kun det mellemste, hvor den ældre øsken havde plads, er benyttet, idet den nye øsken er anbragt her. De to andre huller, der er frie, har ødelagt de to runer ᛘᚼ mellem fabær og feciþ, således at af ᛘ kun øverste del med bistavene er lævnet og af ᚼ kun øverste og nederste del af hovedstaven, medens punktet på midten er forsvundet. Sammenhængen og de lævnede dele af runerne sætter det jo uden for al tvivl, at her har stået ᛘᚼ.

Angående de enkelte tegn bemærkes i øvrigt:

I m͡agist͡ær er øverste del af bistaven i ᚴ helt forsvunden og punktet mellem hoved- og bistaven svagt, men tydeligt; i binderunen for tær er bistaven i ᛐ ligeledes svag, men følges dog endnu i sin hele længde. Herefter findes tre svagt fremtrædende punkter. I ia͡ko͡bus er den med ᚴ forbundne a-stav svag, men tydelig. Herefter står tre punkter med flere naturlige fordybninger imellem og til höjre for de to nederste. I ruffus er formen af de to ᚠ-runer temmelig afvigende. De tre punkter herefter er meget tydelige. Efter guþ, i hvilket u-runens hovedstav rager et stykke op over bistaven, står kun to punkter af hensyn til pladsen (bistaven i Þ).

Indskriften, der ligesom den følgende meget lignende på røgelsekarret fra Lunde ikke indledes med et kors, lyder da:

m͡agist͡ær ⁝ ia͡ko͡bus ⁝ ruffus ⁝ fabær · m(e) feciþ ⁝ guþ : si

Skönt magistær, svarende til det danske mæstær i andre indskrifter, alene udtrykker det samme som ordet *smiðr*, *smið* i ældre tid, bruger denne og den følgende indskrift dog om mesteren ikke blot betegnelsen *magister*, men også *faber*, hvilket sidste nærmest oversætter det gamle danske *smið*: „(Kobber)smed mester Jakob rød“.

feciþ skrives her ligesom på røgelsekarret fra Bøstrup og andetsteds med Þ, medens indskrifterne på karrene fra Ollerup og Lunde bruger det almindelige ᛐ.

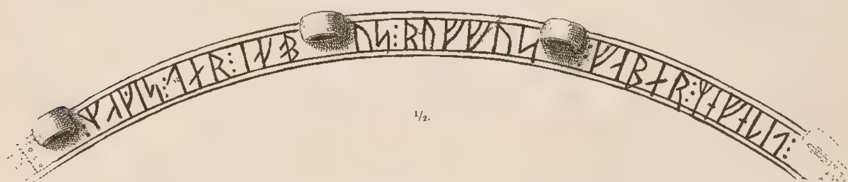
Slutningen af indskriften guþ : si er naturligvis forkortelse for guþ : si(hne) eller fuldstændig — som der står på karret fra Ulbølle — guþ si(hne þæn mik gørþæ). At den første sætning er på Latin, den sidste på Dansk, stemmer med indskriften på karret fra Ollerup, hvor blandingen af Latin og Dansk er endnu mere påfaldende end her. Også på andre røgelsekar finder vi dansk og latinsk sprog mellem hinanden: karret fra Heden har det danske mæstær røþ foran eller efter den latinske indskrift, medens indskriften på karret fra Hundstrup kun består af de to ord magistær røþ (sml. nedenfor s. 133). At karret fra Ulbølle sammen med den danske indskrift har englens hilsen til Maria på Latin, kender vi jo også fra andre samtidige indskrifter.

6. RØGELSEKARRET FRA LUNDE

Lunde sogn, Sunds herred, Svendborg amt, Fyn

(i nationalmusæet; undersøgt i April og Oktober 1901 og oftere).

Om dette røgelsekar, hvis indskrift Bircherod i sin foran (s. 112) nævnte afhandling gengiver således: *Magister Jacobus Ruffus Faber Me fecit*, sendte kapellanen for Stenstrup og Lunde menigheder, pastor N. Olivarius, d. 20. Juli 1808 en meddelelse (i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv) til kommissjonen for oldsagers opbevaring, hvoraf det fremgik, at karret endnu den gang fandtes i Lunde kirke. Året efter indsendtes det til det oldnordiske musæum som gave fra gehejmerådinde Bille-Brahe til Egeskov, der ejede kirken.



1/2.

Den overordenlig tydelige indskrift, som allerede pastor Olivarius i den nævnte indberetning havde gengivet ret nöjagtig, stemmer nöje med indskriften på karret fra Fåborg kirke og lyder:

: magis ⁝ tær ⁝ iakobus ⁝ ruffus ⁝ fabær ⁝ me fecit ⁝

Skilletegnene dannes ligesom på røgelsekarret fra Fåborg kirke af tre og på et enkelt sted af to punkter, men anvendes noget hyppigere end på dette, idet de også står foran det første ᛘ, hvor der findes to punkter, medens der på de andre steder bruges tre. Selv i ordet magistær er tær ved tre punkter skilt fra ordets første del (ganske som der i indskriften på söjlefoden fra Børglum i ordet mester står skilletegn mellem mes og ter), og tre punkter står også efter øskenen foran fabær og foran øskenen efter fecit. Kun mellem me fecit udelades skilletegnene som sædvanlig.

7. RØGELSEKARRET FRA BØSTRUP

Bøstrup sogn, Nörre herred på Langeland, Svendborg amt, Fyn

(i nationalmusæet; undersøgt i April og Oktober 1901 og oftere).

Dette kar, der er en del beskadiget, fandtes tidligere i Bøstrup kirke på Langeland og skænkedes 1842 til det oldnordiske musæum af grev Ahlefeldt-Laurvigen. Musæet kom derved i besiddelse af det ottende af de af Jakob rød støbte røgelsekar med runer.

Karret, der var ukendt for Liljegren, omtales første gang i det foran (s. 112) nævnte brev fra P. J. Lucoppidan til O. Sperling, hvor indskriften gengives — ret nöjagtig — med runer. Det er tidligere afbildet hos J. J. A. Worsaae, Nordiske Oldsager i det kgl. Museum i Kjøbenhavn, Kbh. 1859, s. 149 no. 541, og indskriften gengives af Stephens, Old-northern Runic Monuments II, s. 665.



$^1/_2$.

Som på de fleste andre røgelsekar har indskriften på karret fra Bøstrup været indledet med et kors, der dog er ødelagt ved et brud i metallet, så at kun de yderste ender af tværarmen endnu er bevarede i temmelig svage, men tydelige spor. Ved et andet brud er störste delen af hovedstaven i ᛆ og hele det følgende ᚴ samt øverste del af hovedstaven og øverste bistav i ᛅ i ordet ᛁᛆᚴᛅᛒᚢᚼ forsvundne. De to ᛘ-former er noget usædvanlige, idet staven til venstre når helt eller næsten helt ned til rammestregen, hvorimod den anden stav er anbragt höjere oppe på hovedstaven. Denne ᛘ-form stemmer for så vidt med de tre ᚠ-runer i indskriften, som vi også kender fra karret fra Ulbølle og til dels

i ordet ruffus fra karret fra Lunde. s-runen har to gange formen ᛋ, én gang ᛌ, der alene bruges på de foran beskrevne kar. Enkelte af runestavene løber ligesom på flere af de andre kar gennem den øverste eller nederste rammestreg ud til de dermed parallelle linjer. Også i det efter korset følgende tegn X løber de to streger gennem den nederste rammestreg. I indskriften forekommer der ingen binderuner, ligesom det er tilfældet på karret fra Ollerup.

Indskriften lyder:

(+) magistær : ia[k](o)bus : ruffus : me feciþ : X

Som foran omtalt skrives ordet feciþ her med þ ligesom på karret fra Fåborg.

Ved sine runeformer og sin hele udførelse gör Bøstrup-karrets indskrift indtryk af at være udført af en anden runerister end indskrifterne på de tidligere omtalte kar. Af disse synes dog kun runerne på karrene fra Fåborg og Lunde uagtet den forskellige skrivemåde af ordet *fecit* mig med sandsynlighed at kunne henføres til samme mand.

Tegnet X ved slutningen af indskriften betegner uden tvivl Kristus, og samme betydning har vel også ordet guþ på karret fra Fåborg.

8. RØGELSEKARRET FRA HUNDSTRUP

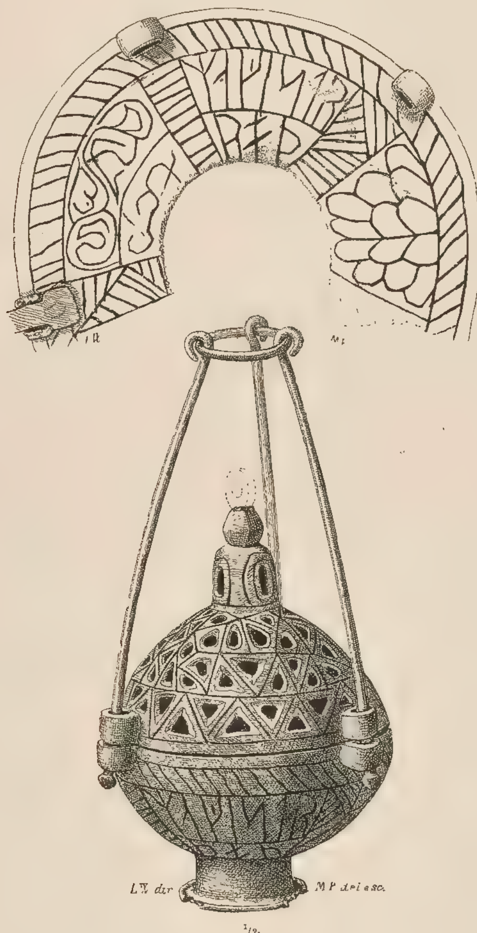
Hundstrup sogn, Salling herred, Svendborg amt, Fyn

(undersøgt i November 1902).

I v. Havens foran (s. 121) nævnte beskrivelse af røgelsekarret i Heden kirke omtales også et lignende kar i Hundstrup kirke. v. Haven, der urigtig antager, at Jakob rød er navnet på runeristeren, ikke på kobbersmeden (se foran s. 122), undrer sig over, at han ikke overalt har kaldt sig med samme navn, og som eksempler på de forskellige navneformer anfører han: „Paa en af samme slags ildpotter kaldes han Jacobus Ruffus. Paa en anden i Hundstrup kirke Magister Rød, paa denne aftegnede potte Mester Rød“.

Ved de undersøgelser, jeg anstillede for om muligt at komme på spor efter røgelsekarret fra Hundstrup, viste det sig, at det for længere tid siden var blevet ført fra kirken i Hundstrup, der hører under baroniet Lehn, til afdøde lensbaron udenrigsminister Rosenörn-Lehns samling på Orebygård (under baroniet Guldborgland) på Låland. Ved velvillig imødekommenhed fra den nuværende besidder af Guldborgland, lensbaron kammerherre Rosenörn-Lehn, blev karret efter anmodning af direktør W. Mollerup i November 1902 sendt til nationalmusæet, for at jeg der kunde underkaste det en nærmere undersøgelse.

Karret er i det hele taget meget vel bevaret. Kun foden er lidt beskadiget, den øverste knap på låget mangler, og den ene øsken på den nederste del er brudt itu. Skaden på dette sted er som sædvanlig udbedret meget plumpt.



$^{1}/_{2}$.

Røgelsekarret fra Hundstrup.

I formen af de på karrets nederste del anbragte, temmelig råt udførte ornamenter adskiller dette kar sig en del fra de tidligere omtalte. Indskriften danner heller ikke som på disse en hel linje, der løber omkring karret; men den består kun af to ord, der er for-

delte i to linjer lige under hinanden. De ret skødesløst indridsede runer er for störste delen meget tydelige.

Det første ord er ᛘᛆᚴᛁᛋᛏ͡ᛅᚱ. Lige under bistaven i ᛆ findes mellem den og hovedstaven et ved støbningen fremkommet tilfældigt hul i metallet af ganske samme art som på flere andre steder; det adskiller sig bestemt fra de indridsede linjer, skönt det ved første öjekast let kan få udseende af at høre til runen og at være anbragt med forsæt. Punktet i ᚴ dannes af en temmelig lang streg. I den sidste rune i ordet (ᚱ) er hovedstaven næsten fuldstændig forsvunden ved slid oven for og et lille stykke neden for det sted, hvor den støder sammen med bistaven. Også hovedstaven i det foregående ᛏ er noget udslidt på det tilsvarende sted. Af ᚱ-runen er imidlertid ikke blot den nævnte del af hovedstaven, men også en derpå anbragt bistav for ᛅ-runen udslidt. Svage spor findes dog endnu af denne stav i dens hele længde, som viser, at her oprindelig har stået en binderune for ær som på flere af de andre kar, og at ordet altså må læses magistæ͡r (ikke magistr). Meget klart står det nedenunder anbragte ᚱᚯᚦ.

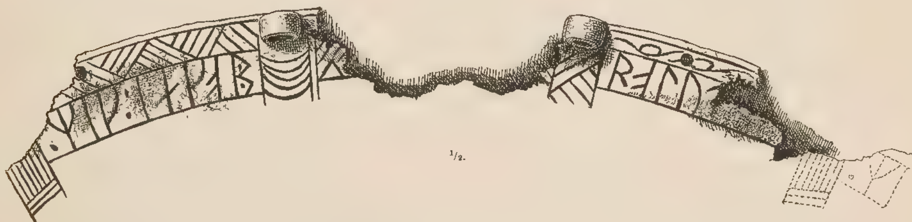
Hele indskriften lyder altså magistæ͡r røþ, idet det danske røþ her er föjet til det latinske magistær, ganske som vi på døbefonten i Bårse finder det latinske *Esgerus* forbundet med det danske *røth*. Omvendt havde det forsvundne røgelsekar i Svinninge kirke ifølge P. J. Lucoppidans foran (s. 112) omtalte meddelelse til O. Sperling og Pontoppidans Marmora Danica I, s. 238 navnet i formen ᛘᛅᛋᛏᛅᚱ : ᛁᛆᚴᛆᛒᚢᛋ : ᚱᚢᚠᚠᚢᛋ, altså navnet i den latinske form forbundet med det danske mæstær. Hvis vi tör slutte fra de nu kendte kar, har de dog i reglen enten haft navnet i dansk form forbundet med mæstær, eller i latinsk form forbundet med magistær.

9. RØGELSEKARRET FRA STENSTRUP

Stenstrup sogn, Sunds herred, Svendborg amt, Fyn

(i nationalmusæet; undersøgt i April og Oktober 1901 og oftere).

I sin indberetning om røgelsekarret i Lunde kirke (foran s. 129) omtalte pastor Olivarius også karret i Stenstrup (no. 1963 hos Liljegren), hvis to halvdele (for- og bagside) han har forsøgt at afbilde. Sammen med karret fra Lunde kirke indsendtes også karret fra Stenstrup til det oldnordiske musæum 1809 som gave fra kirkeejeren, proprietær Clausen til Krogenlund.



$^1/_2$.

Medens de foran beskrevne otte røgelsekar i det hele må kaldes mere eller mindre velbevarede, er karret fra Stenstrup kirke i höj grad ødelagt, hvad der er så meget mere at beklage, som det har en form af mesterens tilnavn, der ellers ikke forekommer, ligesom hele indskriftformlen afviger fra dem, der kendes fra de andre røgelsekar, idet den begynder med ordet mik.

I den foran (s. 112) nævnte afhandling udtaler Bircherod sig således om indskriften: „Thuribuli Stenstrupiensis Inscriptio Danica hæc est:

Mick Jakob Rolut gorte.“

Han sammenligner derpå indskriften med den latinske indskrift på røgelsekarret i anneks-kirken i Lunde, som han gengiver med latinske bogstaver (se foran s. 129), og tilföjer: „Ubi notandum, quod *Ruffus* latine, id *Rolut*, quasi *Rod lyddet*, Danice exprimi“ (s. 410).

Af Bircherods gengivelse synes det at fremgå, at i hvert fald den del af karret, hvorpå indskriften stod, har været fuldstændig i hans tid, medens hele ordet gorte (ɔ: gorþæ

eller gørþæ) nu mangler. Med Bircherods udtalelse stemmer en notits af Sandvig, som i Nyerups afskrift (i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv sammen med indberetningen fra Olivarius) lyder således: „Blandt Sandvigs papirer (sml. foran s. 116) findes også disse to røgelsekar (ɔ: karrene fra Lunde og Stenstrup) ommeldte og skriften på det sidste således: ᛘᛁᚴ ᛁᚼᚴᚬᛒ ᚱᚬᛚᚢᛏ ᚴᚬᚱᛏᚼ ɔ: mig Jakop Rolut gorte“.

Indskriften på dette kar har altså ikke fyldt hele linjen, som det er tilfældet på de øvrige foran beskrevne kar med undtagelse af karret fra Hundstrup. Dette fremgår også med sikkerhed af det brudstykke, som endnu er bevaret af karret (sml. nedenfor). Hvad der nu kan læses på dette stykke er følgende:

Først ses ordet mik med det nederste af to punkter foran (det øverste mangler). En lille fordybning mellem hoved- og bistaven i ᚴ er ikke ristet. Herefter følger to punkter og derpå det tydelige ᛁᚽᚴᚬᛒ, i hvilket ᚽ er utvivlsomt, medens de andre kar har ᚬ i navnet. Ligesom i det foregående ᚴ findes der også i ᚴ i iækop en lille tilfældig fordybning mellem hoved- og bistaven. Herefter mangler et stort stykke af karret mellem de to øskener, på hvilket der efter de få bevarede lævninger af ornamenterne nærmest ved øskenerne at dömme ikke har stået nogen rune. Derimod finder vi efter den anden øsken atter runerne ᚱᚬᛚᚢᛏ, af hvilke dog kun de fire første er fuldstændige, medens af ᛏ kun enden af bistaven er bevaret; men at Bircherods rolut og Sandvigs hermed stemmende ᚱᚬᛚᚢᛏ, der uden tvivl skyldes en afskrift af Bircherod med runer, i al fald i det væsenlige er rigtigt, må efter den del af ordet, som endnu er lævnet, anses for sikkert. Herefter følges endnu den nederste rammestreg et godt stykke; men af runer ses kun et par svage og usikre spor. Dog lyder Bircherods gorte, der stemmer med Sandvigs ᚴᚬᚱᛏᚼ, i sig selv meget sandsynligt; men formen er naturligvis urigtig gengivet i afskriften. Det ligger jo nær at formode, at karret i steden for ᚴᚬᚱᛏᚼ har haft ᚴᚬᚱᚦᚽ eller ᚴᚯᚱᚦᚽ (af hensyn til pladsen med ᚬᚱ eller ᚯᚱ som binderune). Langt sandsynligere finder jeg det dog, at her har stået ᚴᚬᚱᚽ eller ᚴᚯᚱᚽ, hvad pladsen netop vilde tillade. Hvis ᚽ-runens top har været noget uklar eller lidt beskadiget, kunde den af Bircherod let opfattes som binderune for ᛏᚽ og af ham gengives urigtig som ᛏᚼ. I goræ eller gøræ finder jeg da ligesom på karret fra Hesselager en med den virkelige udtale stemmende form (foran s. 115).

Hele indskriften har altså — efter den bevarede del at dömme og i væsenlig overensstemmelse med Bircherods gengivelse — lydt:

[:] mik : iækop — rolut [: goræ ell. gøræ]

og de fire ord har været fordelte således i linjen, at der var et större, med linjeornamenter udfyldt mellemrum mellem de to første og de to sidste.

Usikkert er det imidlertid, hvorledes formen rolut, svarende til de andre indskrifters røþ (ryþ) og ruffus, skal forklares. Bircherod forstår det som 'rødlyddet', 'rødfarvet', hvad der dog vækker betænkelighed på grund af skrivemåden, skönt udsagnsordet *lydæ* (*lødæ*), 'farve', tidligere var almindeligt i Dansk, hvor vi også finder *rødlyd(d)et* eller *-lyd*, 'rødfarvet', o. s. v. I ældre Dansk ('Harpestræng') forekommer *lyt* no. 'farve' — oldnord.

litr og *lytæth* to. 'farvet' — oldnord. *litaðr*. Ved siden af *litaðr* har oldsproget imidlertid også tillægsordet *litr*, der på Dansk regelmæssig vilde blive *lyt, lyd, lød*. Det er uden tvivl dette *litr*, der også forekommer i ældre Svensk (*liter*), som vi finder i gammeldansk *-lyd* og i sidste stavelse i rolut (= oldnord. *rauðlitr*), hvor ᚢ da må antages at have betydningen *y*, altså at være skrevet for ᚤ, ligesom ᛆ i ro- har betydningen *ø* og altså er brugt for det sædvanlige ᛅ. Ordet har da i virkeligheden lydt *ró(ð)lyt*. I overensstemmelse hermed kunde der også være skrevet ᚴᛆᚱᛅ i betydning gøræ, og *gøræ* for *gørðæ* vilde jo stemme godt med *rø-* for *røð-*. Også ᛅ for ᛆ i ᛁᛅᚴᛆᛒ er påfaldende, da ᛅ næppe kan antages at være brugt i betydning ᛆ, med mindre det skyldes en ligefrem fejl af runeristeren. Af og til finder vi dog også i den skrevne litteratur *Jækop* for det sædvanlige *Jakop*, således *Lange Jechop* og *Jechop Nielsson* i Roskilde bisps jordebog omtr. 1380 (SRD VII, s. 108).

Alle de her omhandlede ni røgelsekar skyldes ifølge indskrifterne den samme mester og er altså væsenlig samtidige. Sprog og runeformer viser, at de må henføres til sidste halvdel af det 13. årh., nærmest dets slutning.

Det tör jo anses for sikkert, at langt flere af de fynske kirker end de foran nævnte ni i Svendborg amt har ejet røgelsekar, der var forfærdigede af Jakob rød og mærkede med hans navn i runer[1]. Et sikkert bevis herpå er det forsvundne kar fra Svinninge kirke (Svinninge sogn, Gudme herred — i ældre tid anneks til Ørbæk sogn, Vinding herred —, Svendborg amt), der kendes af ældre beskrivelser (se foran s. 112 f. og s. 133).

Som man kunde vente, var det dog ikke blot kirkerne på Fyn, der brugte mester Jakob røds røgelsekar. De er sikkert også blevne benyttede i forskellige kirker i andre egne af landet, og enkelte af dem fandt endogså vej uden for landet. Dette fremgår af indskriften på et kar „i en kirke i det sydlige Norge". Denne indskrift, som Liljegren anfører under no. 1955 efter tegning af M. F. Arendt i P. Thams samling af runeindskrifter, lyder efter ham: Magister Jakobus mor.. ..us ibit :. Ifølge N. Nicolaysen, Norske Fornlevninger, Krist. 1862—66, s. 187 og s. 767 tilhørte dette røgelsekar, som nu findes i oldsagsamlingen i Kristiania, tidligere Tjømø kirke i Jarlsberg og Larviks amt, og indskriften må læses: magistær iakobus m. ruffus fa[bær m]e fecit guþ. Når undtages det efter iakobus følgende m, der synes at være det første bogstav af ordet me, som runeristeren her urigtig begyndte at indridse, stemmer indskriften altså nöje med indskriften på karret fra Fåborg kirke. At karret fra Tjømø er lavet af mester Jakob rød i Svendborg, er naturligvis hævet over enhver tvivl.

[1] Det er en selvfølge, at også mange af de røgelsekar, der ikke bærer runeindskrift, kan skyldes Jakob rød.

10. RØGELSEKARRET FRA KULLERUP

Kullerup sogn, Vinding herred, Svendborg amt, Fyn

(i nationalmusæet; undersøgt i Januar 1902).

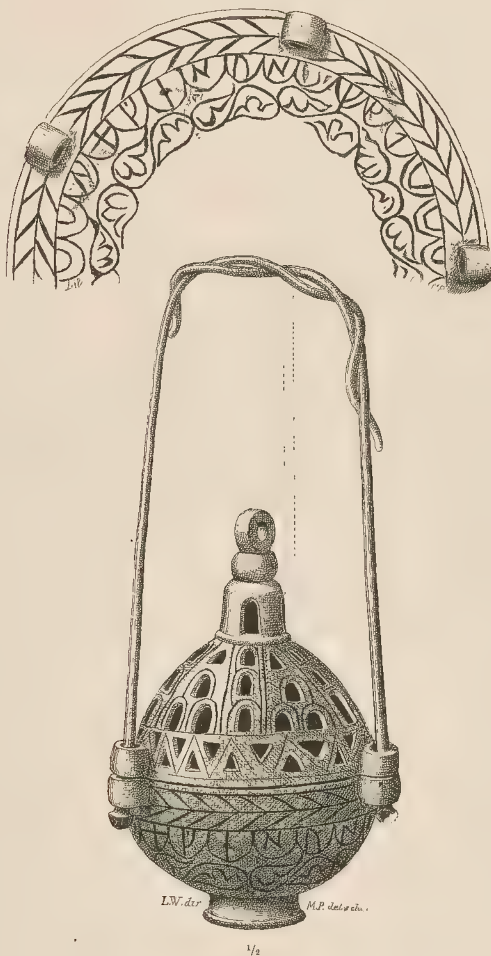
At de røgelsekar med runeindskrift, hvormed mange kirker særlig på Fyn i egnen om Svendborg og Fåborg blev forsynede i sidste halvdel af det 13. årh., ikke alle var udgåede fra mester Jakob røds værksted i Svendborg, kunde man måske fristes til at slutte af et røgelsekar, som indtil den nyeste tid bevaredes i Kullerup kirke (tre fjærdingvej øst for Nyborg), hvorfra det i Januar 1902 indsendtes til nationalmusæet.

At der i denne kirke fandtes et tidligere upåagtet røgelsekar med runer, var mig bekendt af en meddelelse fra min afdøde ven professor C. Engelhardt, og det bekræftedes ved de undersøgelser, som direktøren for nationalmusæets anden afdeling, senere afdøde dr. Henry Petersen, efter min anmodning lod anstille i den anledning. Karret henstod dog fremdeles i Kullerup kirke til Januar 1902, da kirkens ejer, etatsråd Langkilde til Julskov, efter anmodning af musæets nuværende direktør, dr. W. Mollerup, med störste imødekommenhed indsendte det til musæet, for at jeg kunde underkaste det en nærmere undersøgelse. Forhåbentlig vil det for fremtiden få plads mellem de øvrige røgelsekar i musæet.

Som afbildningen viser, har dette kar især i den nederste del en noget forskellig karakter fra störste delen af de foran beskrevne ni kar, der bærer Jakob røds navn. I de temmelig plumpt udførte, i øvrigt velbevarede romanske ornamenter minder det dog i höj grad om karret fra Hundstrup, der ligesom karret fra Kullerup adskiller sig noget fra Jakob røds andre kar. Røgelsekarrene fra Hundstrup og Kullerup synes mig imidlertid bestemt at være udgåede fra samme værksted, og da det første efter indskriften skyldes Jakob rød, må det andet også henføres til ham. At karret fra Kullerup ikke bærer mesterens navn, kan naturligvis ikke bruges som gyldigt bevis herimod.

Den korte indskrift er anbragt i halvcirklerne under siksakornamentet, idet der i den ene halvcirkel er indridset et forholdsvis stort kors og i hver af de følgende en af runerne ᚵᛂᛋᚢᛋ ᚴᚱᛏ. I halvcirklen mellem gesus og det følgende krt findes et par streger, af hvilke den første er temmelig stor og kraftig. De har mulig skullet tjæne som skilletegn mellem ordene.

Både korset og hele ordet gesus så vel som det følgende ᚠ, der med hovedstaven løber igennem halvcirklen, er meget klare; derimod træder R lidt svagere frem i den nederste



1/2

Røgelsekarret fra Kullerup.

del. Det sidste ᛏ står atter ret skarpt. Herefter findes ingen flere runer. Jeg bemærker dog, at den midterste del af halvcirklen lige foran korset ved skødesløs indridsning har fået en temmelig uregelmæssig form, som tilfældig giver den en vis lighed med runen ᚼ.

ᚴᚱᛏ skrives altså her forkortet for kr[is]t, som vi finder helt udskrevet på røgelsekarret fra Hesselager, hvor der også ligesom her skrives gesus. Derimod har s-runen på karret fra Hesselager formen ᛋ, medens der på karret fra Kullerup skrives ᛍ, som vi ligeledes finder på karret fra Bøstrup sammen med ᛋ. Også mange andre både ældre og yngre indskrifter viser, at den samme runerister jævnlig har brugt bægge disse s-former imellem hinanden. Hesselager-karrets ᛋ og Kullerup-karrets ᛍ kan derfor ikke bruges som bevis for, at de to indskrifter skyldes to forskellige runeristere. Derimod sætter karakteren af bægge indskrifter det ved første öjekast uden for al tvivl, at indskriften på karret fra Kullerup med de ret ubehjælpsomme runeformer er udført af en anden hånd end indskriften med de langt mere regelmæssige og pyntelige runer på karret fra Hesselager. En sammenligning mellem runeformerne i indskrifterne på de foran behandlede ti røgelsekar gör det i det hele taget sandsynligt, at alle indskrifterne er udførte af forskellige personer, måske med undtagelse af indskrifterne på de to nær beslægtede kar fra Fåborg og Lunde, der som allerede foran bemærket synes at skyldes samme runerister.

At den forskrift, efter hvilken runerne på karret fra Hesselager blev indridsede, har været skreven med latinske bogstaver, tror jeg sikkert at have eftervist. Med hensyn til de øvrige indskrifter må det derimod henstilles som tvivlsomt, om forskrifterne har haft latinske bogstaver eller runer. Det sidste måtte dog vel siges at gælde om indskriften på karret fra Heden, hvis min formodning *labor* for indskriftens *dabor* har truffet det rette; men dette er jo höjst usikkert, og Gertz' *dapor* synes lige så godt at tilstede en forskrift med latinske bogstaver som med runer.

———

c. ANDRE GENSTANDE

1. KIRKEKLOKKEN FRA HÆSTRUP

Hæstrup sogn, Børglum herred, Hjörring amt, Jylland

(i nationalmusæet; undersøgt i November og December 1902 og oftere).

På de rejser, som arkitekt F. Uldall i de senere år har foretaget for at undersøge vore kirkeklokker, opdagede han i Maj 1900 i Hæstrup kirke (tre fjærdingvej syd for Hjörring) den eneste for tiden kendte klokke med runeindskrift i Danmark, hvorom han straks sendte en meddelelse til nationalmusæet.

Klokken hang den gang i klokkestablen ved kirkens vestlige gavl. Straks efter opdagelsen satte direktøren for nationalmusæets anden afdeling, dr. W. Mollerup, sig i bevægelse for at erhverve det interessante mindesmærke, hvad der også lykkedes ham, så at klokken i November 1902 blev oversendt til musæet.

Klokken, der er $1' 7^1/_2''$ höj (med kronen $2' ^1/_2''$) og $1' 7^1/_2''$ i tværmål forneden (altså nöjagtig samme störrelse som höjden), er i det hele særdeles vel bevaret. Kun i kronen mangler en enkelt böjle, som på afbildningen er punkteret. Lige over slagringen, hvis hele omkreds allernederst er $5' ^3/_4''$, findes en lang indskrift med runer, som i det hele er meget tydelige, og hvis forståelse ikke på noget sted volder vanskelighed. Indskriften løber i en enkelt, af to rammestreger indesluttet linje omkring hele klokken, og lige over denne linje findes en kortere, i hvilken runerne står frit. Runebåndet er $3' 10''$ i omkreds, den kortere linje $1'$ lang. Runerne, der er ophöjede, har i den lange linje en höjde af $1''$ (med rammestregerne godt $1^1/_4''$); de fritstående runer i den øverste linje er mellem $1^1/_4''$ og $1^3/_8''$ höje.

Hovedindskriften begynder til venstre for det lille kors i den lange linje og indeholder på Latin englens hilsen til Maria, hvortil der som oftere föjes Elisabeths ord. Som sædvanlig i indskrifterne, der går fra höjre til venstre, er runerne stillede omvendte. I støbeformen har de altså stået retvendte, og indskriften har her haft retningen fra venstre til höjre.

Lige efter runerne lyder indskriften med de omvendte runer i det lange bånd, der løber om hele klokken:

+ ake maria : kpazia plena : tominus : tikum beneeedik͡tau : in : mulier : ibus : æ͡þ : bnediktus : fruktus

Hertil slutter sig ordene i den kortere linje ovenover, der ligeledes går fra höjre til venstre:

fentrikis : tui : iskil

Endelig findes til höjre for det lille kors, hvormed indskriften i den lange linje indledes, ti runer, der er stillede på hovedet og i modsætning til den øvrige del af indskriften må læses fra venstre til höjre, nemlig

afe maria : kr

På hver side af korset står altså ordene *ave Maria*; men medens de på venstre side efterfølges af hele den øvrige del af sætningen, endogså med tilföjelse af Elisabeths ord, står på höjre side af korset kun de to første ord *ave Maria* og de to første bogstaver af ordet *gratia*. Efter den første lange sætning følger endelig sidst i øverste linje ordet iskil, der naturligvis er det velbekendte navn *Eskill*, altså, som det ofte er tilfældet, den danske form af navnet i den latinske indskrift.

Som man straks vil bemærke, findes der i den latinske indskrift enkelte fejl, som dels skyldes ligefrem skødesløshed, dels vedkommende runemesters ukyndighed i Latinen.

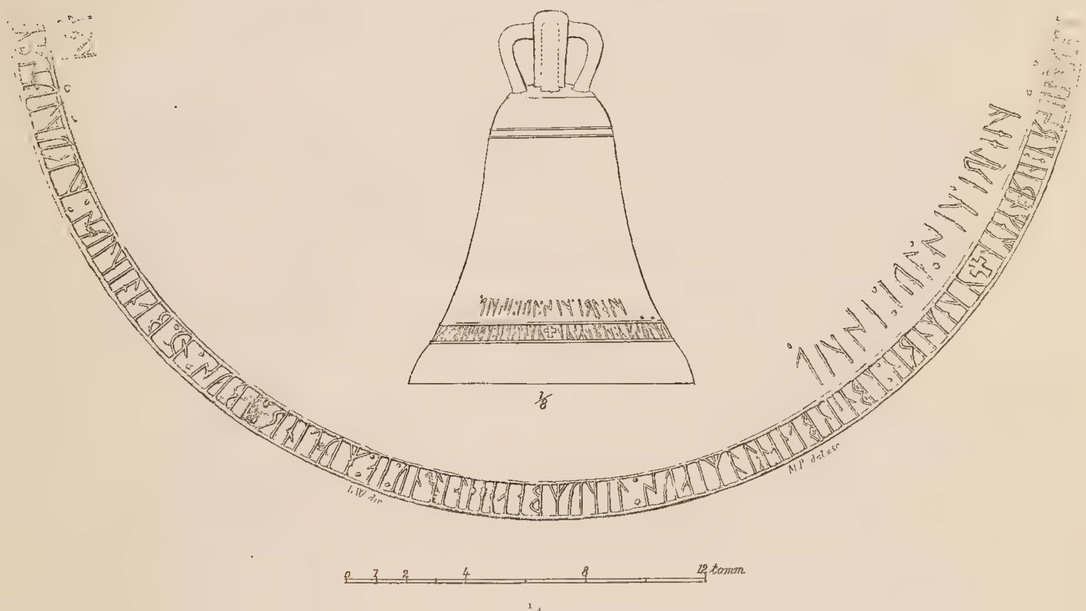
Det første ord skrives ake for afe, idet den ene (øverste) ᚠ-stav er glemt[1]. Til höjre for korset skrives derimod rigtig afe. Skrivemåden med ᚠ for det sædvanlige ᚢ forekommer også ellers, således på en klokke i Småland (Liljegren no. 1991); undtagelsesvis findes bægge skrivemåder (med ᚢ og ᚠ eller ᚠ) forenede (således på røgelsekarret fra Svinninge; se foran s. 116). Medens ᚠ i afe ikke vækker anstød, er brugen af denne rune her i indskriften i begyndelsen af ordet fentrikis i øverste linje i steden for ᚢ usædvanlig (sml. nedenfor).

I kpazia er ᛒ fejl for ᚱ. Runen ᛂ (med den lille udvidelse forneden), der på runeskriftens seneste trin almindelig er tegn for *z*, bruges her som oftere i forbindelse med et følgende ᛁ for at udtrykke latinsk *ti* i ordet *gratia*, hvor *t* altså har været udtalt som *ts* (sml. Døbefonten i Åkirkeby kirke, s. 45). I ᚴ i ordets begyndelse er punktet måske udeladt ved forglemmelse; dog skrives der også til höjre for korset ᚴᚱ. Hverken mellem ake maria eller kpazia plena findes skilletegn. Derimod bruges to punkter efter maria og efter plena. Også til höjre for korset skrives afe maria : kr. I den følgende del af indskriften bruges i reglen to kraftige punkter for at adskille ordene.

I tominus skrives ᛐ, ikke ᛑ, i betydning *d*. Derimod bruges ᛑ to gange i det følgende i ordet *benedictus*. Det skyldes derfor snarest skødesløshed, at punktet udelades

[1] Af typografiske grunde gengives runerne her og i det følgende i den form, som de har, når de går fra venstre til höjre, altså således, som de har været indridsede i støbeformen.

på det førstnævnte sted. Således må i hvert fald skrivemåden tikum for tekum forklares, da det stungne ᛂ ellers gennemføres regelmæssig i den latinske indskrift. Det beror vel også snarest på en skødesløshed, at det danske ord sidst i indskriften skrives ᛁᚽᚴᛁᛚ for ᛂᚽᚴᛁᛚ. Efter tikum findes ikke skilletegn. De to følgende ord er stærkt forvanskede, idet der i steden for benedikta tu er skrevet beneeedik͡tau, hvor de tre efter hinanden følgende ᛂ-runer, af hvilke den første er stærkt svejet i den nederste del, altså skrives



Kirkeklokken fra Hæstrup.

urigtig i steden for ėt enkelt ᛂ. Grunden til fejlen er vanskelig at påvise; den synes ikke at kunne forklares af runeristerens ubekendtskab med det latinske sprog. Mulig er den fremkommen derved, at han urigtig har skrevet det foregående ᚿᛂ to gange og da tillige på det andet sted har gengivet ᚿ som ᛂ (disse to runer kan i indskriften næsten få samme form; sml. ᛂᚿ i ordet fentrikis). Efter ᛐᛁ følger en rune, der er dannet ved sammenskrivning af ᚴ og ᛐ (sml. binderunen for tk i ordet t͡kum ɔ: tekum på røgelsekarret fra Ulbølle); men medens ᛐ-staven er meget tydelig, viser ᚴ-staven sig temmelig svagt; den er dog umiskendelig i sin hele længde, og også afstanden fra det følgende ᛆ viser klart, at den foregående rette stav har en bistav til höjre (som runerne er vendte på klokken: til venstre). Sammenhængen gör det jo klart, at beneeedik͡tau skal læses benedikta tu, idet ᛐ i tu er udeladt (glemt);

mulig har forskriften her haft en binderune for tu (ᛏᚢ), som vi netop finder i det samme ord på røgelsekarret fra Ulbølle.

I ordet mulieribus er der urigtig anbragt skilletegn mellem mulier og ibus ganske som på røgelsekarret fra Ulbølle, hvor den første del af ordet dog skrives m͡leri. Ved en fejl i støbningen er bægge punkter blevne noget uklare på klokken ligesom det nederste punkt efter det følgende ᛋ. Skilletegn mellem forskellige stavelser i et latinsk ord forekommer også af og til i andre indskrifter (sml. magis ⁝ tær på røgelsekarret fra Lunde; se foran s. 129).

Det følgende ord dannes af en binderune for ᛆᚦ æþ ɔ: *æð*. Dette er en på denne tid ikke usædvanlig skrivemåde for latinsk *et* (se f. eks. Liljegren no. 1989 og sml. kubaþ på Føvling-stenen, feciþ ved siden af fecit o. s. v.).

I bnediktus er det første ᛂ udeladt (forsætlig eller ved forglemmelse?), medens det skrives på det foregående sted, hvor ordet i øvrigt som foran omtalt er forvansket på anden måde.

Formen fentrikis er naturligvis en ved ukyndighed i Latinen fremkaldt fejl for fentris = *ventris*, idet ᚠ her er brugt i ordets begyndelse med den betydning, som det regelmæssig havde i efterlyd (sml. også afe). Både i fentri[ki]s og afe er ᚠ nemlig tegn for lyden *v* (ikke *w*). I sen runeskrift bruges undertiden det punkterede ᚠ (ᚠ̇) i denne betydning (sml. Døbefonten i Åkirkeby kirke, s. 67 f.). Et lille hul ud for toppen af ᚠ-runens hovedstav skyldes en fejl i støbningen ligesom et lignende hul over bistaven i det sidste ᛚ i denne linje.

Angående de i indskriften brugte runetegn bemærkes i almindelighed, at de gennemgående er smukt og regelmæssig formede. Det er naturligvis runealfabetet i den yngste, velkendte skikkelse, vi møder. De stungne runer gennemføres temmelig regelmæssig: ᛂ bruges overalt undtagen i tikum og i navnet iskil; ᛑ forekommer to gange i ordet *benedictus*, hvorimod ᛏ skrives i *dominus*; ᛒ findes i *plena* (og urigtig for ᚱ i kpazia = *gratia*). Derimod skrives to gange ᚴ for ᚵ i ordet *gratia*. Jeg er mest tilböjelig til at tro, at punkternes udeladelse på alle de nævnte steder skyldes skødesløshed; men noget sikkert bevis herfor lader sig ikke føre, da vi også i andre samtidige indskrifter jævnlig finder vaklen i brugen af de stungne og ikke stungne runer.

I ᚱ-runerne når bistavene kun i det to gange forekommende maria helt ind til hovedstaven. For a-runen bruges regelmæssig formen ᛅ, ligesom n-runen overalt skrives ᚿ; kun i det første ake (ɔ: afe) når a-runens bistav helt ned til rammestregen (ᛅ). I o-runen (i tominus) udgår den øverste bistav fra toppen af hovedstaven, hvad vi også af og til træffer i andre samtidige indskrifter, og runen har bistavene på höjre side af hovedstaven (i støbeformen altså omvendt ᚭ). I ᚦ, der kun forekommer én gang, når bistaven ligeledes helt op til toppen af hovedstaven, medens der er en lille afstand mellem dem ved foden. Samme form af ᚦ møder vi også andetsteds både i ældre og yngre indskrifter. Om formen og betydningen af runen ᛧ er der talt foran.

Den samme indskrift som på klokken fra Hæstrup forekommer også på andre kirkeklokker fra denne tid. En klokke fra Småland (Liljegren no. 1989) har ligeledes englens hilsen til Maria og Elisabeths ord, medens andre kun har begyndelsesordene (aue maria eller aue maria grazia (plena) — se f. eks. Liljegren no. 1980, 1987—88, 1991 og 1985). Også andre kirkelige genstande bærer denne indskrift enten fuldstændig eller forkortet på forskellig måde (sml. røgelsekarret fra Ulbølle foran s. 119 og Søborg-stenen I, der vil blive nærmere omtalt i det følgende). Da indskriften på Hæstrup-klokken to gange har ordene *ave Maria*, er det muligt, at klokken selv har båret navnet „Maria", hvad der var almindeligt den gang. Medens dette dog ikke lader sig afgöre med sikkerhed, synes der ikke at kunne være mindste tvivl om, at det iskil, hvormed indskriften ender, er navnet på klokkestøberen, ligesom vi på ligstene, døbefonter, røgelsekar o. s. v. jævnlig finder mesterens navn, i reglen efterfulgt af „gjorde mig" eller „me fecit", sjældnere som her uden denne tilföjelse (sml. f. eks. indskrifterne på røgelsekarrene fra Heden og Hundstrup og navnet *Horðerus* på Gæssingholm-stenen).

Indskriftens hele karakter gör det sandsynligt, at den tilhører sidste halvdel af det 13. årh., nærmest dets slutning. Det skyldes en fejltagelse, når J. Kornerup i Kirkehistoriske Samlinger, Femte Række I, s. 89 udtaler, at jeg ifølge runeformerne har bestemt klokkens alder „til omkring år 1200".

Kirkeklokken fra Hæstrup er som foran bemærket den eneste klokke med runeindskrift, der for tiden kendes fra Danmark, medens flere lignende endnu er bevarede i Sverig. At der også her i Danmark har været et större antal af sådanne klokker, tör dog anses for sikkert; men de er efterhånden forsvundne, idet mange er omstøbte eller ødelagte af andre grunde, uden at der er bevaret nogen efterretning om dem. Fra Skåne kendes dog indskriften på en klokke, der forsvandt i forrige århundrede, nemlig den gamle kirkeklokke i Hardeberga (Torna herred), som jeg forgæves eftersøgte i August 1876. I steden for klokken fandt jeg kun en lille simpel, med blæk udført tegning af indskriften i sort ramme ophængt i kirken. Denne tegning, på hvilken det anføres, at klokken blev omstøbt i året 1846, synes at indeholde et par mindre fejl, der ikke findes på den afbildning, som N. H. Sjöborg har meddelt i Samlingar för Nordens Fornälskare I, Stockh. 1822, s. 40—41 og tav. 42, fig. 139—140. På klokken var afbildet et kors og derunder følgende latinske indskrift:

✢ ᛒᚼᚱᚠᚱᚢᛁᛁᛋᛆᚠᛋᛁᛡᚽᚢᛘ : ᚠᚠᛁᛆᚦ[1] : : ᛒᚱᛆᚠᚢᚴ : ᛆᛘᚼ : ᛘᛆᛚᛁᛡᚽᚢᛘ ✢

Runealfabetet stemmer jo i det hele med det, der bruges på Hæstrup-klokken: ᛡ, der ikke forekommer på denne, er her som almindelig på den tid tegn for spiranten g (i latinsk skrift *gh*). Skrivemåden f(u)giaþ med þ stemmer med Hæstrup-klokkens æþ.

[1] Efter afbildningen hos Sjöborg havde ᚦ en lille bue midt på den indvendige side af hovedstaven og synes altså at have været stunget i betydning *ð*, hvad der måske er rigtigt.

Runen ᛌ, der på Hæstrup-klokken bruges som tegn for latinsk *t* i *gratia*, gengiver her latinsk *c* i forbindelsen *ci* i *crucis* (i den urigtige form *ventricis* for *ventris* bruger klokken fra Hæstrup derimod runen ᚠ: fentrikis). Med sædvanlig latinsk retskrivning lyder indskriften altså:

Per crucis (h)oc signum
f(u)giat procul omne malignum.

„Ved dette korstegn skal alt ondt flygte langt bort". Hermed kan jævnføres den tilsvarende indskrift på en norsk ligsten, der er afbildet i (Suhms) Samlinger til den danske Historie II, 3. Hæfte (Kbh. 1784) fig. 8 (til s. 42); sml. N. Nicolaysen, Norske Fornlevninger, Krist. 1862—66, s. 493 f.

---

2. RELIKVIEÆSKE FRA STOKKEMARKE KIRKE

Stokkemarke sogn, Sønder herred, Maribo amt, Låland

(i nationalmusæet; undersøgt i April og Oktober 1901 og oftere).

Foruden de kostbare og pragtfulde relikviegæmmer af forskellig art, der hørte til kirkernes störste skatte, ejede hver kirke uden tvivl en simpel lille æske med relikvier, der var dannet af en tynd sammenbukket blyplade, og som ved kirkens indvielse blev nedsat i alteret. Flere sådanne æsker er derfor fundne i de gamle alterborde. De i æsken indesluttede helgenlævninger omgives i reglen af en strimmel pergament, hvorpå navnet på den helgen, til hvem alteret var indviet, er skrevet.

Ifølge vore gamle kirkelove var det biskoppens pligt ved kirkens indvielse at skænke den relikvier. I sællandske kirkelov § 1 hedder det: *Scal man wighæn, tha aghæ kirky men at haldæ biscop en nat a theræ cost, hans caplan sculæ the giuæ half marc oc hans burswen en øræ; hælæghdom scal biscop til latæ a sin cost*, og det tilsvarende sted i skånske kirkelov lyder i runehåndskriftet: *Um uiiæ skal, þa skulu bøndær biskop þre nætær føþæ, kapalanum half mark gifa, bursuæn øræ; hælæhdom latæ biskop til* ɔ: „Hvis den (kirken) skal indvies, da skal sognemændene underholde biskoppen én nat (skånske lov: tre nætter ɔ: døgn) på deres bekostning, give hans kapellan (huspræst) en halv mark og hans kammertjæner en øre. Relikvier skal biskoppen skænke".

Et vidnesbyrd herom aflægger den lille relikvieæske af bly, som blev funden ved en i året 1835 foretagen restauration af Stokkemarke kirke under grevskabet Knuthenborg i alterets murværk og af administrationen for grevskabet straks indsendt til kommissjonen for oldsagers opbevaring.

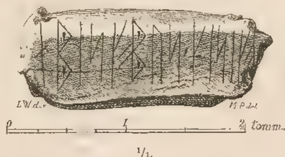
Æsken, der er 2 1/8" lang, er afbildet i Antiquarisk Tidsskrift 1843—45, s. 222 not. og hos Worsaae, Nordiske Oldsager i det kgl. Museum i Kjøbenhavn, Kbh. 1859, s. 142 no. 529. Den har den sædvanlige form, men udmærker sig fremfor de øvrige lignende æsker derved, at den udvendig bærer en meget tydelig indskrift med runer, der er indridsede med et skarpt redskab.

I æsken fandtes ved dens åbning lævninger af rødt flor, hvori relikvierne, der består af små benstykker, har været indsyde. Af den pergamentstrimmel, som i reglen findes vedlagt, og hvorpå navnet på vedkommende helgen er skrevet, var kun utydelige rester tilbage. Flere aldeles lignende æsker, men uden indskrift, bevares i nationalmusæet.

Indskriften lyder:

æpiskopus ı gisiko

Runerne, der er mellem 5/8" (første ᛒ) og godt 1/2" (sidste ᛡ) höje, har de på den tid velkendte former. I de to p-runer dannes punkterne af et par temmelig lange trekantede



1/1.

Relikvieæske fra Stokkemarke.

streger af samme form som skilletegnet mellem de to ord og som tværstaven over det ene ᚠ. I g-tegnet findes nemlig intet punkt mellem hoved- og bistaven, men denne rune er som undertiden ellers stungen ved en lille vandret (her trekantet) streg over hovedstaven lige under bistaven. Samme g-form (med et punkt på hovedstaven neden for bistaven) findes også på Hanning-stenen og på Sal-stenen I og sammen med det sædvanlige ᚴ på Øster Brønderslev-stenen og på døbefonten i Selde. I det sidste ᛁ er hovedstavens nederste del forsvunden ved blypladens omböjning (uden tvivl da æsken i sin tid blev åbnet i musæet).

Ved „biskop Gisiko" menes naturligvis den bekendte Odense-biskop af dette navn, som levede i slutningen af det 13. årh. († omtr. 1304), og som altså har indviet alteret i Stokkemarke kirke, da Låland og Falster på den tid hørte under Odense bispestol. Med et rundt tal kan indskriften således henføres til år 1300.

3. KIRKEKISTE FRA PJEDSTED

Pjedsted sogn, Holmans herred, Vejle amt, Jylland

(i nationalmusæet; undersøgt i September 1877 og oftere).

At der i Pjedsted kirke fandtes en gammel jærnbeslået kiste med runer på låget, omtales første gang i P. Resens Atlas Danicus (håndskrift i det store kgl. bibliothek, Uldalls samling no. 186 fol.), hvor det (VI, s. 741 f.) hedder: „Ibidem [in territorio Holmands herrit] in templo parochiæ Pinsted (!) vetus qverna et ferro undiqve cincta est arca, in cujus latere est loculus, elemosynæ ut videtur custodiendæ destinatus. In operculo autem literæ Runicæ seqventur (!), cultro, ut appareat (!), inscriptæ:

ᚠᚢᚼᛁ : ᛋᛘᛁᚦ : ᚴᚱᚦ : ᛘᛅᚴ“

hvorpå der følger en meget uheldig tolkning af indskriften.

Ved en undersøgelse, som J. J. A. Worsaae efter anmodning af P. G. Thorsen 1839 foretog i Pjedsted, genfandt han låget, medens selve kisten for længst var ødelagt. Samme år blev dette sendt til København som gave til musæet for de nordiske oldsager (Det kgl. nordiske Oldskrift-Selskabs Aarsberetning 1839, s. 24).

Låget, der er af egetræ og har været prydet med jærnbeslag, som dog for længe siden er forsvundne, men har efterladt tydelige mærker i træet, er 4′ 6″ langt, mellem 1′ 7½″ og 1′ 5″ bredt og 2″ tykt. På dets indvendige side er med fine små (mellem 1¾″ og 1½″ höje) runer indridset en lille indskrift, der endnu er meget tydelig og velbevaret. Indskriftens hele længde fra hovedstaven i det første ᚠ til hovedstaven i det sidste ᚴ er 8½″. Kun i det første tegn er toppen af hoved- og bistaven forsvunden med en flis, som her er sprungen af, hvorved også den øverste top af det følgende ᚢ for största delen er bleven ødelagt; dog følges bunden af ᚢ-runens hoved- og bistav endnu i tydelige træk. Ligeledes skimter jeg bunden af bistaven i det foregående ᚠ så vel som hele formen af et temmelig langagtigt punkt mellem hoved- og bistaven, anbragt lidt höjere oppe end i det følgende ᚠ. På mit aftryk følger jeg om muligt endnu tydeligere end på låget selv sporene af punktet og af bistavens øverste del, bægge lige i flugt med toppen af det følgende ᚢ. At her oprindelig har stået ᚠ, ikke ᚴ, er således utvivlsomt, hvad også navnets form og indskriftens

tid bestemt taler for. En lille flis, der er sprungen af neden for bistaven i ᚴ, har også borttaget et ubetydeligt stykke af runens hovedstav. Medens Resen rigtig har ᚴ i det første



Kirkekiste fra Pjedsted.

ord[1], læser Stephens (Runehallen i det danske oldnordiske Museum, Kbh. 1868, s. 22) ᚴ og har, som han udtrykkelig fremhæver, mærkelig nok ikke kunnet finde spor af punktet.

[1] Derimod udelades punktet i det følgende ᚴ; men da der i omskrivningen med latinske bogstaver står gard, skyldes udeladelsen mulig afskriveren. Også det urigtige punkt i ᚢ hidrører måske fra ham (omskrivningen med latinske bogstaver har Guni).

Alle de følgende runer er velbevarede. Den tredje er et ⊦ med et meget klart punkt mellem hovedstaven og den forholdsvis lange bistav, hvis spids næsten når i linje med nederste del af det følgende I. Navnet viser, at punktet her, hvad der er meget sjældent og ikke kendes fra nogen anden dansk indskrift, er brugt som fordoblingstegn for medlyden. Skilletegnene er på alle tre steder langagtige og meget store.

Indskriften lyder altså:

ᚠᚢᚽᛁ : ᛋᛘᛁᚦ : ᚠᛆᚱᚦ : ᛘᛅᚠ
gunni smiþ garþ mæk
„Gunne smed gjorde mig".

Her som på ligstenen i Bregninge, på Bårse-fonten og de fire skånske runefonter, de fynske røgelsekar, söjlefoden fra Børglum og mange andre steder finder vi altså formlen „N. N. gjorde mig", og mesteren har således gennem runeindskriften meddelt os sit navn. At han har været en Jyde, viser garþ for garþæ, en form, som altså har været brugelig ved år 1250. Ti omtrent til denne tid må indskriften henføres. I Flensborghåndskriftet af jyske lov skrives i navneform *gøræ*, nutid *gør*, fortid *gørthæ*, men *gorthæ* s. 76[12], der stemmer med fort. tillægsf. *gorth* 83[4] o. s. v. ved siden af *gørth.* I Eriks sællandske lov bruges i fortid både *gørthæ*, *giørthæ* og *giorthæ* og i skånske lov *giorþe* (-*æ*), hvorimod Åsum-stenen har gerþo og de foran beskrevne fire skånske døbefonter giarþe. Nu hedder fortid på mange steder i Jylland *gjor*. Indskriftens garþ viser altså, at -*æ* i endelsen var bortkastet för den tid, til hvilken vore ældste jyske håndskrifter hører. Den selvlyd, som runeristeren har betegnet med *a*, har næppe været en ren a-lyd. Med garþ stemmer i øvrigt godt også formen mæk, der er almindelig i gammel Dansk, og smiþ uden nævneformsmærke; men det gamle *smið* er bevaret, skönt *mæstær* den gang vist var det almindelige ord (sml. flere af de foregående indskrifter samt indskriften på söjlefoden fra Børglum klosterkirke nedenfor s. 167). Navnet *Gunni* (nu *Gunne*) vedblev langt ned i tiden at skrives med *i*.

Formen af beslaget, der har været anbragt på låget, og som har efterladt sådanne mærker, at det på de fleste steder endnu tydelig kan følges, giver derimod ikke sikker oplysning om tiden. Jeg anser det endogså for muligt, at beslaget kan være et par hundrede år yngre end indskriften.

4. JÆRNBESLAG FRA LÖNBORG KIRKE

Lönborg sogn, Nörre Horne herred, Ringkøbing amt, Jylland

(i nationalmusæet; undersøgt i September 1877 og oftere).

Denne store jærnstang, der længe var bleven benyttet som hængsel på den yderste gamle egetræs dör i Lönborg kirke, men som oprindelig må have tjænt som beslag på kirkedören, blev 1872 gennem P. G. Thorsen skænket til det oldnordiske musæum i København som gave fra kirkeejeren, proprietær Tranberg til Lönborggård ved Tarm.

I stangen, der er 2′ 9³/₈″ lang, er der boret ni huller, af hvilke det, der findes nederst i den brede ende, er firkantet, men de øvrige otte runde. I disse huller har naglerne, hvormed stangen har været fæstet til kirkedören, været indslåede.

Stangen bærer en lang runeindskrift i tre vandrette linjer, af hvilke den første og tredje er anbragt foroven og forneden på stangens brede stykke, medens den mellemste står på det smalle stykke, som den næsten helt udfylder. Runerne har i gennemsnit været mellem ¹/₂″ og ³/₄″ höje. I de to linjer på det brede stykke når de henholdsvis med toppen og foden helt ud til kanten af beslaget. I den øverste linje har de hvilet på en rammestreg, af hvilken der endnu findes meget tydelige spor, og ligeledes har der over toppene i den nederste linje været anbragt en rammestreg, som dog næsten er helt forsvunden; kun over den sidste rune findes endnu en tydelig levning. Derimod står runerne i linjen på det smalle stykke frit, idet der hverken ved toppen eller foden har været anbragt en rammestreg; hverken foroven eller forneden når nogen af disse runer ud til kanten.

Des værre er indskriften på mange steder, særlig i den nederste linje på det brede stykke, så ødelagt ved jærnets forvitring, at en mængde tegn er fuldstændig, eller så godt som fuldstændig forsvundne; kun deres plads og antal lader sig endnu for störste delen bestemme ved hjælp af de levnede spor. Angående læsningen i det enkelte bemærker jeg følgende:

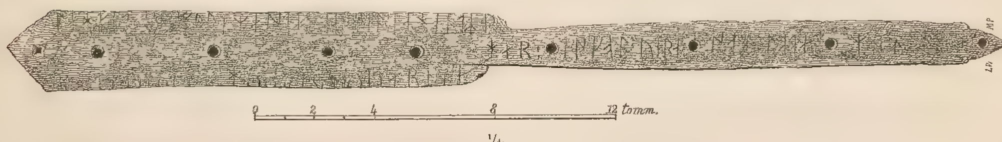
Første (øverste) linje begynder med et tegn, hvis hovedstav følges temmelig svagt, medens den fra toppen udgående bistav til höjre træder meget tydelig frem. Her har uden tvivl stået et ᛚ; at runen har været ᛒ, i hvilket de nederste bistave i så fald er helt forsvundne, anser jeg for höjst usandsynligt; om ᚢ eller ᚱ kan der næppe være tale. Af de

to følgende runer er hovedstavenes øverste del så vel som bistavene endnu kendelige; her står ᚾᚼ (i steden for ᚾ kan der næppe tænkes på et ᚼ, i hvilket den nederste bistav i så fald ikke vilde have efterladt mindste spor). Så følger et tegn, der uden tvivl må være ᚴ-runen, og derpå øverste del af to runer, som snarest må læses ᛁᛐ. Betydningen af de tre runer, som har stået mellem ᛐ og det følgende utvivlsomme ᚠ, lader sig ikke bestemme; de er så godt som helt forsvundne. Af de to første ses dog endnu den allerøverste del. Af ᚠ er hovedstavens øverste del og störste delen af bægge bistave endnu tydelige. De to følgende tegn, hvis øverste del er bevaret, gör nærmest indtryk af at være lævning af ᚢᚱ (næppe ᚱᚢ). Så følger en ret stav med usikkert spor af bistav over midten (ᚾ) og derefter de tre forholdsvis tydelige runer ᛘᚾᚺ; i ᛘ når ingen af bistavene så höjt op som hovedstaven, i ᚺ når venstre stav helt op til kanten. Efter ᚺ følger jeg mere eller mindre tydelige spor af elleve runer, af hvilke dog ikke en eneste med fuldkommen sikkerhed lader sig bestemme; klarest er lævningerne af de to første, der mulig har været ᛐᚾ; dog er bistaven i ᛐ næsten helt forsvunden. De herefter følgende to runer har ikke efterladt noget som helst spor; men så ses atter to rette stave, der snarest gör indtryk af at være ᛁᚾ. De to næste tegn er helt forsvundne; men af de to følgende er atter hovedstavene klare, og fra toppen af den sidste udgår en bistav til höjre (ᛚ eller mulig lævning af ᚱ). Herefter spores atter en ret stav. Derpå følger de sidste nogenlunde klare runer i linjen, som jeg læser ᛆᚼᛁᚽᛐᛦᚱ. Kun ᚽ kan mulig give anledning til nogen tvivl; i ᛦ løber hovedstaven lidt neden for rammestregen, og bistaven til venstre når ikke helt ud til denne.

Langt utydeligere end den første linje er dog störste delen af den parallelt med denne løbende nederste linje. Her er de første runer så at sige helt forsvundne; kun den allernederste ende af enkelte stave er endnu kendelig. Jeg har fundet elleve sådanne mere eller mindre sikre lævninger foran det klare, fuldstændig bevarede ᚼ, omtrent lige under (et lille stykke til venstre for) ᛘ i øverste linje. Pladsen og de bevarede dele af stavene gör det sandsynligt, at der foran ᚼ har stået mindst tolv runer. De nærmest efter ᚼ følgende tegn er atter helt udviskede undtagen deres nederste del, som endnu viser sig ret klart; jeg tæller her ligeledes elleve små linjer, der med sandsynlighed er lævninger af ni runer, foran de sidste ret klare tegn i linjen, som jeg læser ᛐᛁᚾᚱᚽᛁᚴ. Dog er den øverste del af bægge ᛁ-runer ødelagt, og i ᚴ er hovedstavens øverste del og hele bistaven stærkt forvitret. Bistaven i den sidstnævnte rune har for at fylde pladsen haft en usædvanlig længde.

Meget klarere står runerne i den mellemste linje på beslagets smalle stykke. Denne linje anser jeg for den sidste i indskriften. Da der på det brede stykke ikke findes ringeste spor af runer mellem de to foran omtalte linjer, er der ingen tvivl om, at linjen på det smalle stykke har begyndt med det tydelige ᚼᚾᚱ, hvorefter ses to små streger, som må være skilletegn. Uden mindste grund og uden nogen som helst støtte i sin afbildning antager Thorsen (De danske Runemindesm. II, 2, s. 51), at den mellemste linje har været dobbelt så lang som de to andre og har strakt sig ud over stangen i dens hele længde. Efter ᚼᚾᚱ : følger til höjre for hullet runerne ᛁᚺᚴᛆᛚᚢᚾᚱᛆ. Hele ᛚ-formen er ganske sikker, og en svag tværstreg, der løber midt over hovedstaven, er kun en fure i jærnet. To små fordybninger efter ᛚ

må vistnok på grund af afstanden fra det følgende ᚢ opfattes som lævninger af skilletegn ligesom efter ᚼᛅᚱ. Lige så klare er de efter punkterne følgende tegn; dog er punktet i ᛅ noget tvivlsomt. Til höjre for det efter ᛆ borede hul ses først de to nogenlunde tydelige runer ᚺᛆ, så yderst svage spor af to næsten helt ødelagte tegn og derpå fire runer, som sikkert synes at måtte læses ᛚᛆᛏᛅ. Mellem ᛅ og det følgende hul findes intet spor af nogen rune eller af skilletegn; men til höjre for hullet følger endnu den klare rune ᛘ og i nogen afstand derfra lævning af en rune, som uden tvivl har været ᛐ, da hele bistaven er fuldkommen klar. Mellem ᛘ og ᛐ har der sikkert stået en eller mulig to runer. Om der har stået nogle (i så fald snarest fire) tegn til höjre for ᛐ, kan ikke afgöres med sikkerhed; men et par småstreger hen imod det sidste hul taler i höj grad herfor. Jeg bemærker endnu, at der ikke findes mindste spor af runer, hvor hullerne er anbragte. Runerne må følgelig være indhuggede, efter at hullerne var borede i stangen.



Jærnbeslag fra Lönborg kirke.

Hvad jeg tror at kunne læse af indskriften er altså følgende:
I de to linjer på det brede stykke:

```
                       ?        R
           (RN)?   ᛏᛅ   ᛁᛅ   ᛁᛚᛁ   ?
ᛚᛅᚼᚴᛁᛏ×××ᚠᚢᚱᛅᛘᛅᚺ×××××××××××ᛆᚼᛁᛐᛏᛦᚱ
××××××××××××ᚼ×××××××××ᛏᛁᛅᚱᛐᛁᚴ
```

I linjen på det smalle stykke:

```
              ?  ᛁ                      ?
ᚼᛅᚱ : ○ ᛁᚺᚴᛆᛚ : ᚢᛅᚱᛆ ○ ᚺᛆ××ᛚᛆᛏᛅ ○ ᛘ×ᛐ××××
```

Des værre hjælper den ret tydelige mellemste linje os ikke til forståelse af indskriften i det hele. Det ligger jo nær at opfatte det første hær som biordet „her"; men hvad betyder iskol? Man kunde måske fristes til at læse iskot med ᛚ for ᛏ som undertiden i sene indskrifter og til at forstå skot som det i gammel Svensk og Dansk kendte ord for „afgift", eller til at tage det i samme betydning som oldsprogets (*kirkju*)*skot* 'våbenhus'; men nogen mening har jeg ikke kunnet bringe i det hele. Heller ikke andre overvejelser (iskol — „I skal" eller „i skolen"), der i sig selv ligger nærmere, har ført til en løsning, som jeg finder tilfredsstillende. De få runer, der med sikkerhed kan læses i de to linjer på stangens brede stykke, synes mig heller ikke at yde noget bidrag af særlig værdi til hele indskriftens tolkning. Da de to tegn efter det tydelige mæs midt i den øverste linje

snarest synes at måtte læses ᛏᛆ, ligger det jo nær her at formode ordet mæstær, der er så almindeligt i indskrifter fra denne tid. Indskriften har i så fald uden tvivl meddelt navnet på mesteren, som havde lavet dören eller jærnbeslaget eller bægge dele. Ordet „dör“ synes virkelig at forekomme sidst i linjen, hvor ᛏᛦᚱ tyr vel har denne betydning. At her skrives ᛏ, ikke ᛑ, stemmer med skrivemåden ᛏᛁᚢᚱ ɔ: diur på stenen i Ørsted kirke (se nedenfor).

Muligt er det vel også, at de fire ret tydelige runer i slutningen af anden linje ᛁᛆᚱᚿ iærn har hentydning til jærnbeslaget; men hvad betyder det følgende ik? iærnik synes ikke at kunne høre sammen til ét ord.

Uagtet det ringe udbytte, som denne indskrift således bringer, er beslaget naturligvis meget værdifuldt som vidnesbyrd om den almindelige brug af runerne i Danmark på mange hånde kirkelige genstande i sidste halvdel af det 12. og gennem hele det 13. årh., af hvilke dog kun meget få er bevarede til nutiden. Fra Sønderjylland haves dog pålidelige meddelelser om en herhen hørende, senere forsvunden indskrift. På den gamle jærnbeslåede dör i de slesvigske domherrers kapitelhus, der lå lige ved domkirken, fandtes nemlig foroven en af jærnsöm dannet indskrift med runer. Dören blev senere flyttet over i domkirken og brugt som indgangsdör til det tidligere sakristi; men ved kirkens restauration omkring år 1848 synes den at være sporløst forsvunden.

Medens dören endnu var i kapitelhuset, lod statholderen i hertugdömmerne, den lærde Henrik Rantzau, indskriften afbilde til brug for sin „Cimbricæ Chersonesi Descriptio nova“, der var forfattet 1597, men først blev udgivet 1739 i første bind af Westphalens Monumenta inedita rerum Germanicarum. Her gengives indskriften således i teksten (sp. 63):

ᛆᚠᛚᛁᛘᛂᛂᛍᛁᛏ

men på det tilhørende kobberstik (tav. X) findes der mellem de to ᛂ-runer en åben plads, hvor der kan have stået endnu én rune. At gengivelsen på det sidste sted er nöjagtig, fremgår af en notits om indskriften mellem de II, s. 310 omtalte runologiske optegnelser af Heinrich (ikke som tidligere antaget Friedrich) Lindenbrog († 1642). Det hedder her nederst på siden til höjre: „Sleswigæ in summo templo in ianua quadam prope chorum hæ literæ ferreæ infixæ uisuntur

ᛆᚠᛚᛁᛘᛂ ᛂᛍᛁᛏ“

Da der altså ligesom på Westphalens tavle er plads til ét tegn mellem de to ᛂ-runer, har det manglende ᚠ i *fecit* sikkert oprindelig stået her, så at indskriften har lydt: æfli me [f]ecit. Som oftere i indskrifterne fra middelalderen har mester Ævle i Slesvig altså föjet de latinske ord *me fecit* til sit danske navn. Indskriften på dören i Slesvig svarer i øvrigt nöje til flere af indskrifterne på Jakob røds røgelsekar og til den nedenfor nærmere omtalte indskrift på söjlefoden fra Børglum klosterkirke, der lyder: mester t͡ufi me fecit. I indskriften på dören udtrykkes latinsk *c* i *fecit* ved runen ᛍ ligesom på røgelsekarrene, hvorimod söjlefoden bruger ᚺ i denne betydning.

B. RUNESTENE KNYTTEDE TIL KIRKER

a. VEDRØRENDE KIRKEN

1. LUND-STENEN

Lund, Torna herred, Skåne

(i bispegården i København; undersøgt i Juni 1880 og oftere).

Denne sten opdagedes omkring år 1800 af N. H. Sjöborg i et stengærde i „Stora Tvärgatan“ nær ved „Södergatan“ i Lund[1]. Her sad den til 1829, da den førtes til København som gave fra biskop Faxe i Lund til biskop Münter i København (!). Siden den tid har den haft plads i bispegården i København[2], hvor jeg ved mine undersøgelser fandt den henlagt i haven.

Stenen, der består af finkornet, lysegrå granit, er et brudstykke, idet både toppen og höjre side er bortslået. Det bevarede stykke er 4′ 2″ langt, indtil 1′ 7″ bredt og 9″ tykt.

Af indskriften, der har været anbragt i et bånd langs med stenens kant fra venstre til höjre, er kun begyndelsen bevaret. Rammestregerne når lidt ud over den første rune, men er ikke forbundne ved en forbindelseslinje foran indskriften. De små, fra $2^1/_4$″ til $2^1/_2$″ höje runer er på mange steder stærkt udflisede, men må dog i det hele kaldes meget tydelige, så at ikke en eneste kan give anledning til tvivl. Det samme gælder de små punkter efter ordene, der næsten overalt træder temmelig svagt frem og på flere steder står nærmest ved det følgende ord og temmelig skråt for hinanden. Jeg bemærker kun, at ᚼ i ᛚᚼᛏ er lige så sikkert som ᚴᛁ (ikke ᚴᚼ) i ᚴᛁᚱᚢᚼ. Punktet i ᚼ har form af en lille vandret streg. Efter det sidste ord ᚼᚢᚴ ses endnu bægge punkter; men herefter er stenens top afslået, således at bruddet når lige ind til toppen af bistaven i ᚴ, der dog er fuldstændig bevaret.

Den bevarede del af indskriften lyder:

tuki : let : kirkiu : kirua : auk :
Tóki lǽt kirkju gærwa áuk (ok)....
„Toke lod kirken bygge og ....“.

[1] N. H. Sjöborg, Samlingar för Nordens Fornälskare II (Stockh. 1824), s. 159; III (1830), s. 119 og pl. 60 fig. 198 efter tegning af J. G. Liljegren; sml. Liljegren, Run-Lära s. 165, Run-Urkunder no. 1918.

[2] „Udsigt over en Samling af gamle Indskrifter og andre Oldsager, som ere indmurede i Bispegaarden“ i „Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn“, udg. og redigeret af Fr. Thaarup, d. 12. December 1829, sp. 1581 (også særtryk 7 sider i 4to uden år, s. 7).

Det kan ikke med sikkerhed siges, hvad der mangler efter **auk**. Sandsynligst forekommer det mig, at det har været ordene: „denne sten (stenen) rejse (til minde herom)“, ligesom det hedder på Fjænneslev-stenen: „Sasser rejste stenen og gjorde broen“ (II, s. 468 ff.).





Lund-stenen.

Slutningen af indskriften har da vel indeholdt et kristeligt ønske („Gud hjælpe hans sjæl“ eller lign.), hvorved båndet på stenens höjre side vilde nå lige så langt ned som på venstre. Muligt er det dog også, at der efter **auk** kan have fulgt navnet på en person, som sammen med Toke havde ladet kirken bygge, og derefter et ønske for bægges frelse, ligesom Åsum-

stenen er rejst til minde om kirkens tvende bygherrer Absalon og Æsbjörn Mule. I så fald ventede vi dog snarere, at indskriften havde begyndt med ordene tuki auk... (þiʀ) letu...

Således som jeg allerede har fremhævet under behandlingen af Åsum-stenen (I, s. 169 f.), er runestenen fra Lund betydelig ældre end denne, der efter min mening må henføres til omtr. år 1210. Derimod gör sprogformerne og skrivemåden i indskriften på Lund-stenen (tuki med ᚢ, ikke med óss-runen, kirua med ᚠᛁ, ikke med ᚠᚼ som på Åsum-stenen og især med bevarelse af det gamle ᚢ i endelsen, auk for ok på Åsum-stenen, der ligeledes har kirku for Lund-stenens kirkiu) så vel som bevarelsen af de gamle runeformer (ᛏ = t og især ᚼ — a for Åsum-stenens ᛆ og ᛅ, hvorimod dennes ᚼ har betydningen æ) det sandsynligt, at denne ikke kan rykkes længere ned i tiden end til midten af det 11. årh. Hermed stemmer også stenens og indskriftens hele form. Lund-stenen må således sættes midt imellem de to sællandske stene, der er rejste til minde om bygning af en bro (Fjænneslev-stenen og Sandby-stenen II), og den er betydelig ældre end noget af de andre danske runemindesmærker, der særlig er knyttede til kirkerne eller deres tilbehør. På grund af stenens alder tör vi formode, at det har været en af de gamle, tidlig forsvundne trækirker i eller i nærheden af Lund, om hvis bygning indskriften har bevaret mindet.

---

2. ÅSUM-STENEN

Åsum sogn, Gärds herred, Skåne

(se I, s. 159 ff.).

3. ØSTER BRØNDERSLEV-STENEN

Øster Brønderslev sogn, Børglum herred, Hjörring amt, Jylland

(i nationalmusæet; undersøgt i September 1877 og oftere).

I Worms tid var denne sten indsat i den sydlige mur i Øster Brønderslev kirke i Vendsyssel, således at kun den ene indskriftlinje (linjen med de store runer til höjre) var synlig (Monumenta Danica s. 295).

Worm meddeler, at der efter sigende havde været en anden lignende sten, der var beskreven på samme måde, men som i nyere tid var bleven indmuret således, at indskriftsiden skjultes af muren. Man fortalte desuden, at disse to stene tidligere havde dannet et par piller foran indgangen til koret[1].

Øster Brønderslev-stenen hørte ikke blot til de runestene, som 1652 forlangtes indsendte til København; men den var én af de få, som virkelig blev førte hertil og henlagte på Trinitatis kirkegård, hvor de 1685 blev undersøgte og kort beskrevne af Peder Syv til brug for P. Resens Atlas Danicus. Ved denne lejlighed anføres for første gang den indskriftlinje på Brønderslev-stenen, som Worm ikke havde kendt; men Syvs forklaring af indskriften er rigtignok så fejlfuld som muligt (se min afhandling „Om undersøgelsen og tolkningen af vore runemindesmærker" i Universitetets indbydelsesskrift i anledning af kongens fødselsdag d. 8. April 1895, s. 41 f.; sml. s. 48).

Heldigvis var Brønderslev-stenen en af de tre af de til København førte runestene, som undgik ødelæggelsen ved og efter branden 1728. Efter længe at have henligget uænset på kirkegården og senere i en krog i kirken blev den 1807 ved R. Nyerups omsorg opstillet i opgangen til Rundetårn, hvor den havde plads til 1867, da den flyttedes til det oldnordiske musæum. På pladsen i Rundetårn blev stenen undersøgt af R. K. Rask, som meddelte sin tolkning af indskriften i Antiqvariske Annaler III (1820), s. 83 ff. (optrykt i Samlede Afhandlinger III, s. 428 ff.), ledsaget af en afbildning (tav. III fig. 2), der dog er unöjagtig i flere enkeltheder. En ny, smuk afbildning ved Magnus Petersen offenliggjorde Stephens i

[1] Huic saxo simile fuisse adhuc alterum, pariter literis insignitum referunt, sed muro nostra memoria adaptatum a cementariis ita fuisse, ut literata ejus facies reliqua muri parte jam tegatur. Addunt, olim columnarum duarum instar hæc extitisse, constituentium portam per quam in Sacrarium eundum erat (Monum. Dan. s. 295 f.).

Old-northern Runic Monuments II, s. 659. Også denne afbildning indeholder dog forskellige væsenlige fejl, der for största delen er rettede på afbildningen hos Thorsen, De danske Runemindesm. II, 1 no. 80.



Øster Brønderslev-stenen.

Den firkantede sten, der består af lysegrå granit, er 4′ 8″ höj. Af de to beskrevne sider er den ene $10^1/_2$″, den anden 8″ bred. De anselige, höje og slanke runer når på bægge sider lige ud til stenens kant, og deres höjde svarer altså til bredden af sidefladerne.

Om indskriften, der er overordenlig vel bevaret, og i hvilken intet tegn kan give anledning til mindste tvivl, bemærker jeg kun:

Meget klare er i linjen til höjre de hos Stephens oversete punkter i ᛂ-runerne i er og kriste. En udflisning på höjre side af ᚵ-runens hovedstav i kriste lidt neden for bistaven er af Stephens urigtig opfattet som en hugget linje, der hører med til runen. I det tredje ord i denne linje har s-runen formen ᛋ, medens ᛋ bruges tre gange i linjen til venstre. I det sidste ord i linjen til höjre er det andet tegn selvfølgelig en binderune for ᛆᚿ an. Både i dette tegn og i det sidste ᛘ har hovedstaven en temmelig skrå stilling.

I linjen til venstre er det hos Stephens oversete punkt i ᛂ-runen i suen meget tydeligt. Det tredje ord begynder med den klare rune ᚵ, og lige så klart er ᚵ i det sidste ord i linjen. Punkterne i bægge disse runer er dog oversete hos Stephens, som også urigtig efter ᚵ har ᛆ for ᛂ. Ligesom på Øster Brønderslev-stenen finder vi også i indskriften på Selde-fonten bægge former af det stungne ᚵ (ᚵ og ᚵ) i betydning g (se foran s. 99). Efter det tredje ord bruges et lille skråtliggende kors som skilletegn, på alle andre steder i bægge linjer derimod to punkter. Efter ᛏᛁᛚ står det øverste punkt uforholdsmæssig tæt ved ᛚ (sml. også det øverste punkt efter ᛋᚢᛂᚿ og det nederste efter ᚴᚱᛁᛋᛏᛂ). Efter den sidste rune i linjen (ᛆ) følger det tydelige lille ᚱ, der — naturligvis kun af hensyn til pladsen — er anbragt på den runde kant mellem stenens to sider. Skönt den nævnte rune, der er 2½" höj, men på afbildningen har måttet gengives i forkortning, i virkeligheden er lige så klar som den øvrige del af indskriften, er den dog først bleven bemærket af Stephens. Måden, hvorpå dette ᚱ er anbragt, minder i höj grad om den måde, hvorpå ordet ᚢᚼᛁᛦᚼ er anbragt på Tirsted-stenen (II, s. 450 f.).

Indskriftens to linjer må altså gengives således:

kirkia : er : kriste : kænt : ma͡nom
suen : su͡n : germu͡nta͡r × til : misgunta
r

Forklaringen af denne indskrift har ikke blot voldt Peder Syv vanskeligheder; men også Rask kom mærkelig nok til det resultat, at „al den umage, man har gjort sig med at udfinde meningen af denne smukke og læselige runesten, er forgæves og vil blive det så længe, indtil kommissjonen for oldsagerne måske får dens mage opdaget og bragt hertil, da vore lærde oldgranskere og runetolke bedre ville sættes i stand til at udtyde os den fuldstændige mening af hele indskriften“ (Antiqvar. Ann. III, s. 91 — Samlede Afh. III, s. 433 f.).

I henhold til Worms foran anførte meddelelse havde Rask nemlig sat sig i hovedet, at der oprindelig havde været to sammenhørende stene, på hvilke indskriften havde været fordelt, således at bægge linjer på den bevarede sten var fortsatte på den anden. Der kan dog ingen tvivl være om, at den nævnte meddelelse hos Worm beror på en misforståelse, der er fremkaldt ved, at den af Worm gengivne sten havde endnu én linje med runer, som på stenens daværende plads var skjult af muren. Man har nemlig husket de to indskriftlinjer, der bægge var synlige på stenens tidligere plads, da den stod som portalsten ved

indgangen til koret. Da Worms afbildning blev udført, var derimod kun den ene linje synlig, hvad der har givet anledning til, at stenen med de to linjer er bleven til to stene, hver med én linje. Af den anden sten er der derfor heller aldrig fundet noget spor, og Rask har med urette søgt at støtte Worms meddelelse ved at erklære indskriften på den bevarede sten for ufuldstændig. Denne opfattelse er så meget mærkeligere, som allerede Thorlacius i en af Rask anført skriftlig meddelelse til Nyerup havde forstået hele indskriften fuldkommen rigtig (Antiqvar. Ann. III, s. 87 f. — Saml. Afh. III, s. 431). Hertil har senere både Rafn (Antiquités de l'Orient, s. 220 f.) og Stephens sluttet sig i deres tolkninger[1]. Der er da heller ikke mindste tvivl om, at indskriften er fuldstændig bevaret, ligesom den må kaldes meget klar og let forståelig.

En betragtning af de to indskriftlinjer på stenen viser os jo, at korset efter germuntar tydelig adskiller navnet fra den øvrige indskrift, og sammenhængen gör det klart, at de to sidste ord i linjen til venstre hører sammen med hovedindskriften i linjen til höjre, så at hele indskriften må læses:

kirkia er kriste kænt manom til misguntar — suen sun germuntar

kænt, egenlig 'tilkendt' (ved at kaldes med hans navn) ɔ: opkaldt efter og indviet til. Også i oldsproget bruges *kenna e-m e-t* i betydningen „tilkende en noget som ejendom ved at knytte hans navn dertil", derfor „opkalde noget efter en" og „indvie noget til en". Ganske svarende til Øster Brønderslev-stenens kirkia er kriste kænt hedder det således i Postola sögur ed. Unger, s. 249^{11-13}: voru þar sva mikil blot, at naliga i hverium garði stoðu hof, ok þeim guðunum garðarnir kendir, er þar voru blotuð i hofunum, „der fandt så stor afgudsdyrkelse sted, at der næsten i hver gård stod templer, og gårdene var opkaldte efter og indviede til de guder, som der ofredes til der i templerne". Ligeledes hedder det i Hervarar saga ok Heiðreks ed. Bugge, s. 212^{9-10}:

hvar erv Hiorvarði
havgar kender?

„hvor er de höje, der er opkaldte efter Hjorvard?" Også i gammel Svensk forekommer *kænna* i lignende betydning, således i Konung Alexander ed. Klemming, v. 6899—6900:

tholika gudha som iak haffwer næmpt
i haffwin them idhart liffwerne kænt,

[1] Derimod står Thorsen i De danske Runemindesm. II, 2, s. 188 endnu på Rasks standpunkt, idet han udtaler: „Det er öjensynligt, at der til hver af linjerne savnes en fortløbende linje". Han tilföjer imidlertid: „men det træffer sig dog således, at indskriften, som den nu foreligger os, kan give mening", og han meddeler derpå de tidligere rigtige tolkninger af denne. Forestillingen om de to sammenhørende stene, hvorpå indskriften har været fordelt, og som jo står og falder med opfattelsen af indskriften på den bevarede sten, har Thorsen dog ikke kunnet opgive. S. 188 bebrejder han nemlig kommissjonen for oldsagers opbevaring, at den ikke havde foretaget noget „for at få denne anden, [af Worm og Rask] så bestemt påpegede sten bragt frem", og han ender sin udvikling med følgende bemærkning: „Det er ret skade, at denne indskriftsten og den lignende tilsvarende ere blevne så upassende varetagne" (s. 189 f.).

„slige guder, som jeg har nævnet, til dem har i ofret (viet) eders liv“. Under samme grundbetydning af ordet hører også oldnord. *kenna sér e-t* og skånske lovs *kænnæ sæ e-t*, „göre krav på noget som sin ejendom“.

misguntar] Det stungne ᚴ er meget klart; men höjst påfaldende er her brugen af denne rune i steden for ᚴ. Skulde runeristeren virkelig have haft et så fint øre for lyden, at han har ment at høre *g*? Også på Øster Brønderslev-stenens tid er det vel muligt, at *k* i forbindelsen *sk* virkelig har været *g* som i det nuværende sprog. Ikke mindre mærkelig end *g* er skrivemåden med nt ɔ: *nd* svarende til *nn* i oldsproget (*miskunn*, ejeform *miskunnar*). Dette kunde tale for, at indskriften var meget ung; men på den anden side forbyder brugen af de fulde endelser i nævneformen kirkia og i ejeformerne (germuntar, misguntar) samt bevarelse af hensynsformerne (kriste, manom) at sætte den længe efter år 1200. Snarest vilde jeg henføre den til omtr. 1210—20, og Brønderslev-stenen frembyder således det ældste eksempel på formen *miskund*, der optræder meget tidlig i Svensk og Dansk ved siden af *miskun(n)* og efterhånden bliver eneherskende. At *nt* betegner *nd* og ikke er urigtig skrivemåde for n ɔ: *nn*, tör vi sikkert slutte deraf, at indskriftens forfatter åbenbart har ment, at hans *misgundar* skulde danne rim med *Gérmundar*. Det er nemlig klart, at hele indskriften har en vis rythmisk form, der yderligere fremhæves ved rimbogstaverne inden for hver af de tre linjer, hvori den naturlig falder:

Kirkja er Kriste kænnd
mannom til misgundar (miskundar).
Swénn sun Gérmundar.

Navnet *Germund* (oldnord. *Geirmundr*) forekommer også senere både i Dansk og Svensk. På Nydansk må indskriften altså gengives:

„Kirken er opkaldt efter (og viet til) Kristus til miskundhed (nåde, forbarmelse) for menneskene.
Sven Germundsen“.

Indskriften meddeler således navnet både på kirken ('Kristkirken') og uden tvivl tillige på bygherren (næppe på bygmesteren). Navnene på dem, der lod kirken opføre, findes jo ligeledes på de to foran omtalte runestene fra Lund og i Åsum så vel som i den latinske indskrift på stenene i Bjærnede kirke (I, s. 170 f.).

Andre lignende, til kirkerne knyttede indskrifter med runer, der vil blive nærmere omtalte i det følgende, indeholder ligeledes navnet på bygherren (Kragelund-stenen), eller på den helgen, til hvem kirken var viet, og efter hvem den havde navn (Povlsker på Bornholm). At også bygmesterens (ikke bygherrens) navn kan anføres, viser den herefter følgende indskrift på söjlefoden fra Børglum.

4. SÖJLEFOD FRA BØRGLUM KIRKE

Børglum sogn, Børglum herred, Hjörring amt, Jylland

(i nationalmusæet; undersøgt i September 1881 og oftere).

Denne ved sin runeindskrift mærkelige söjlefod af granit fandtes i året 1881 mellem de stene, der tidligere var førte bort fra den nedbrudte del af Børglum klosterkirke, og skænkedes samme år af ejeren, forpagter J. Rottbøll, til nationalmusæet.

Indskriften, i hvilken enkelte runer er lidt ubehjælpsomt indridsede, er fordelt på fodstykkets to sider. I den linje, hvormed indskriften begynder, og som fylder hele den forreste flade, er en rammestreg anbragt ved foden af runerne; men de når dog ikke alle ned til denne. Ved deres toppe findes derimod ingen rammestreg. Runerne er i gennemsnit lidt over eller under 3" höje.

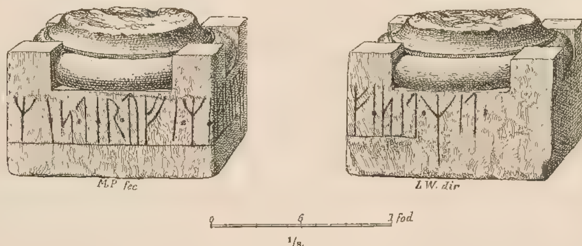
Efter det første ᛘ følger et ᛂ, i hvilket punktet træder temmelig svagt frem, men dog er umiskendeligt ligesom i det følgende ᛂ. Punktet efter mester har ganske samme form som punkterne i ᛂ-runerne. En regelmæssig fordybning mellem ᛋ og ᛐ i mester har også aldeles karakter af at være et hugget punkt, ikke et ved udflisning fremkaldt hul. At de seks første runer hører sammen og danner ordet mester, kan jo imidlertid ikke være tvivlsomt; men mellem ordets to stavelser er der altså sat et skilletegn, ligesom ordet magistær på røgelsekarret fra Lunde kirke skrives ᛘᛆᚠᛁᛋ : ᛐᛆᚱ (se foran s. 129). Efter mester følger en af ᛐ og ᚢ dannet binderune, som også forekommer f. eks. på røgelsekarret fra Ulbølle. ᛁ-runen i t͡ufi ender et godt stykke oven for rammestregen og er kun $2^1/_2$" höj. Punktet efter t͡ufi er lidt större og kraftigere end det foregående punkt. Derpå følger ᛘ og herefter lige på den kant, der forbinder de to flader, ᛂ, i hvilket hovedstaven er temmelig fin. Dette ᛂ hviler på den samme rammestreg som de foregående runer. Derimod er rammestregen, som findes under de fem følgende runer på den tilstødende flade, anbragt lidt höjere oppe. Disse runer, der alle når helt ned til rammestregen, er i det hele lidt finere end de foregående, men alle utvivlsomme, nemlig ᚠᛂᚺᛁᛐ. Efter ᛐ findes et klart punkt, derpå et meget stort, $4^3/_4$" höjt ᛘ og endelig de to små, $2^1/_2$" höje runer ᛁᛐ med efterfølgende punkt. Under de tre sidstnævnte runer findes ingen rammestreg.

De to runer ᛋ og ᚼ er åbenbart i denne indskrift som andetsteds brugte som tegn for s og c; ᚼ har altså samme betydning som ᛐ, der på Jakob røds røgelsekar bruges for latinsk c i ordet *fecit* (sml. foran s. 125). Hele indskriften lyder da:

mes · ter · t͡ufi · me fecit · mit ·

Medens der er sat et ganske overflødigt skilletegn mellem mes og ter, findes intet sådant mellem me og fecit, idet overgangen fra den ene flade til den anden er anset for tilstrækkelig adskillelse mellem disse ord. I øvrigt udelades skilletegnet også ellers jævnlig mellem ordene me fecit (f. eks. i indskrifterne på røgelsekarrene).

Som allerede rammestregen viser, ender den egenlige indskrift med ordet fecit. At de tre følgende runer hidrører fra samme runerister som den foregående del af indskriften, er der ingen grund til at drage i tvivl. Disse runer har nemlig ganske samme karakter



Söjlefod fra Børglum kirke.

som de øvrige. Derimod er deres betydning naturligvis usikker. Man kunde mulig falde på, at de gentager hele den foregående indskrift, idet de gengiver den første og de to sidste runer i denne. mit måtte altså have betydningen m[ester tufi me fec]it. Denne antagelse, ifølge hvilken mit kun vilde være en fuldstændig ørkesløs og meningsløs gentagelse af det foregående, forekommer mig dog höjst usandsynlig. Jeg tvivler ikke om, at mit indeholder en ny selvstændig sætning, der er skreven forkortet, og at de tre tegn ᛘᛁᛏ er begyndelsesbogstaverne til ordene i denne. Herfor taler også den måde, hvorpå ᛘ er fremhævet. De tre runer kunde jo f. eks. betyde: *M(iskunna) I(esus) T(ófa)!* eller, hvis sætningen, hvad der vel er det sandsynligste, var udtrykt på Latin ligesom den foregående del af indskriften: *M(iserere) I(esus) T(ofa)* eller *T(ofonis)*, idet navnet kan böjes både med dansk og latinsk endelse. Efter at have anført sit navn som kirkens bygmester har Tove altså med tegn, der var velforståelige for ham selv, men ikke for enhver tilfældig læser, tilföjet et kristeligt ønske for sin sjæls frelse, ligesom det på røgelsekarret fra Ulbølle hedder: *Guð sighne þænn mik gørðæ.* Med forkortelsen ᛘᛁᛏ på söjlefoden kan i øvrigt sammenlignes forkortelsen ᛁᛘᛁ på døbefonten i Hoptrup kirke, som efter min formodning betyder „*I(esus) m(iserere) i(nvocantium).*

Ligesom i de foran behandlede indskrifter på flere døbefonter og på mester Jakobs røgelsekar møder vi altså også på söjlefoden fra Børglum kirke formlen „N. N. gjorde mig".

Det må i øvrigt fremhæves, at vi i den latinske indskrift finder de danske former mester (for lat. magister) og tufi. På samme måde bruger de latinske indskrifter på ligstenen i Føvling og på kirkeklokken fra Hæstrup de danske navneformer *Asbiarn Langsum* og *Eskill*. Døbefonten i Bårse forbinder det latinske *Esgerus* med det danske *røth*, og på røgelsekarret fra Hundstrup kaldes kobbersmeden *Magister Røð* (sml. foran s. 133). På söjlefoden fra Børglum har vi sikkert det ældste hidtil kendte danske eksempel på det fra nedertysk *mêster* optagne *mester*, der tidlig fortrængte det gamle nordiske *smiðr*, *smið* (sml. Døbefonten i Åkirkeby kirke, s. 59 f.). I indskriften på kirkekisten fra Pjedsted finder vi dog endnu ordet *smið* (foran s. 149), og i de latinske indskrifter på røgelsekarrene fra Fåborg og Lunde kaldes *Jacobus ruffus* både *magister* og *faber*, hvor *magister* åbenbart gengiver det danske *mester* og *faber* det danske *smið*.

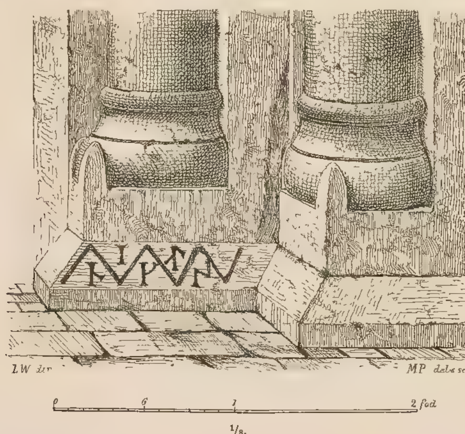
Da vi i navnet *Tófi* har den gamle skrivemåde tufi mod ᚢ, ikke med ᚭ (ᛆ, ᚬ), der bruges f. eks. på Hanning-stenen (ᛏᚭᚠᛅ i ejeform II, s. 295; sml. *Tovi* i Lunde Domkapitels Gavebøger ed. Weeke, s. 2, 99 og oftere og med latinsk endelse *Tovo* s. 128, 236 og oftere), kan indskriften næppe sættes senere end til sidste halvdel af det 12. årh. Med et rundt tal må den vistnok henføres til år 1180, og indskriftens alder giver således tillige en tidsbestemmelse for opførelsen af den gamle klosterkirke i Børglum. Ti at indskriftens „Mester Tove gjorde mig" er samtidig med kirkens opførelse, er der lige så lidt grund til at drage i tvivl, som at Tove er navnet på dens bygmester.

5. SÖJLEFOD I FUNDER KIRKE

Funder sogn, Hids herred, Viborg amt, Jylland

(undersøgt d. 17. August 1877).

I den sydlige portal i kirken i Funder (tre fjærdingvej vest for Silkeborg) findes på foden af granitsöjlen til venstre ud imod våbenhuset nogle runer, der længe havde været dækkede af kalk og derfor først bemærkedes 1873, da kalken var fjærnet.



$^1/_8$.

Söjlefod i Funder kirke.

De små, fra $1^1/_2$" (ᛁ kun $1^3/_8$") til $1^3/_4$" höje runer er alle meget tydelige og pyntelig udførte, idet stavene ender med de små udvidelser, som oftere træffes i senere tid, og som vi også kender fra Oddum-stenen (II, s. 287). De tre første runer er ᚽᛁᚠ; det store punkt, der findes midt på ᛁ på afbildningen hos Thorsen, De danske Runemindesm. II, 2, s. 182, og som gör runen til ᛂ e, er ganske urigtigt og synes foranlediget ved den stærkt fremtrædende

udvidelse ved toppen af runen. Alle disse udvidelser er dog oversete på afbildningen hos Thorsen, hvor runerne netop oftere ender i en spids. Det fjærde tegn er en binderune for al eller la, det femte og sidste et ᛋ.

Ordet må altså læses nika͡ls eller nikl͡as. At vi i bægge tilfælde har en nordisk form af navnet *Nicolaus*, er jo klart. Hvis vi læser nikals, kunde vi heri finde en overgangsform til det senere danske *Nigels*. Antagelsen af en form nikals anser jeg dog for uberettiget, og da binderunen naturligvis lige så godt kan være tegn for la som for al (sml. ᚱ som binderune for ra på Sal-stenen II, foran s. 77 f.), må ordet utvivlsomt læses niklas, der stemmer med den form af navnet, som vi finder i andre samtidige kilder (på Vesløs-stenen skrives det netop således, ligesom Gæssingholm-stenen har niklaos).

Når vi spörger, hvis navn det er, stenhuggeren har foreviget på portalsöjlen, tror jeg, at vi kun har valget mellem to muligheder. Det kan være kirkens bygmester, som på den måde har villet bringe sit navn til efterverdenen (derimod tör man næppe tænke på bygherren eller på stenhuggeren, der udførte portalsöjlen). Denne opfattelse kunde støttes derved, at vi på den foran behandlede söjlefod fra klosterkirken i Børglum sikkert finder navnet på kirkens bygmester. Langt snarere tror jeg dog, at vi i *Niklas* på söjlefoden i Funder må søge navnet på den helgen, til hvem kirken har været indviet, og hele den sirlige måde, hvorpå navnet er anbragt på söjlens fod, synes mig at antyde, at det er en symbolsk betegnelse for, at kirken hvilede på den hellige *Nicolaus*. Som jeg allerede har bemærket under Gæssingholm-stenen (foran s. 49), er det dog tvivlsomt, om der herved menes den bekendte græske helgen af dette navn, eller Knud V[s] sön Niels, som særlig i det 13. årh. blev almindelig påkaldt i Århus og omegn. Det sidste anser jeg for sandsynligst, og det vilde stemme godt med indskriftens tid, der må fastsættes til omkring midten af det 13. årh. (med et rundt tal omtr. 1260).

6. HELGENFIGUR I POVLSKER

Povlsker sogn, Sønder herred, Bornholm

(undersøgt d. 21. August 1879 og d. 24. August 1893).

På underfladen af korbuens slutsten i Povls kirke på Bornholm findes en i mørkegrå granit råt udhugget figur i ophöjet arbejde med cirkelrund glorie om hovedet og en tavle (en opslået bog?) i den venstre hånd, medens den höjre hviler på brystet. Figuren, der er iført en fodsid kjortel, er 1′ 10½″ höj og 5¾″ bred over albuerne. Både i glorien og på tavlen er der anbragt nogle runer.

I glorien, hvor runerne er 1″ höje, står først et ᛒ, der er åbent forneden, så et ʎ, hvis bistav når lige så langt ned som enden af hovedstaven, og derpå midt over figurens hoved tegnet ᛦ, der ikke er en rune, men et ornament (et slags kors?). Til höjre for dette tegn læses endelig runerne ᚢᛚᚢᛋ, den sidste af hensyn til pladsen noget uregelmæssig formet. Alle tegn er forholdsvis klare, og der er ingen tvivl om, at de to runer på venstre side af ornamentet skal læses sammen med de fire på dets höjre side, og at de i forening danner ordet

paulus.

Runerne på tavlen (bogen?), der kun er ½″ höje, står mindst lige så klare som runerne i glorien. Indskriften her, der er fordelt i to linjer, lyder:

ᛏᚮᚠᛁ : ᚵᛁᚮ
ᛂᚱᚦᛁ

altså tofi gioerþi. Den enestående skrivemåde gioerþi betegner snarest giorþi, som formen skrives i skånske lov, næppe giørþi, der uden tvivl med runer vilde være skrevet ᚵᛁᚯᚱᚦᛁ.

C. G. Brunius, „Konstanteckningar under en resa till Bornholm år 1857“, Lund 1860, s. 237 omtaler billedet og bemærker, at der både på glorien og bogen findes runer, som dog ikke kan læses på grund af höjden og overkalkningen. Ved en senere restauration blev kalken fjærnet, og i „Bornholms ældgamle Kirkebygninger. Opmaalte og undersøgte under Ledelse af H. J. Holm“, Kbh. 1878, er figuren afbildet på tav. 35 no. 7; men indskriften særlig på bogen er her så svagt antydet, at betydningen af de enkelte tegn umulig kan bestemmes, og teksten giver ingen oplysning om indskriften.

Således som allerede Brunius havde formodet, forestiller figuren ifølge indskriften i glorien kirkens helgen *St. Paulus*[1]. Indskriften på tavlen (bogen?) meddeler desuden, at den er udført af T o v e, som vel ikke blot har hugget helgenfiguren, men vistnok i det hele



Helgenfigur i Povlsker.

har været kirkens bygmester. Medens han bruger den yngre skrivemåde ᛏᚭᚠᛁ, skriver Børglum kirkens bygmester sit navn med det ældre ᚢ. Efter sin hele karakter synes figuren i Povls kirken at måtte henføres til omtr. år 1300.

[1] Hos P. G. Thorsen (De danske Runemindesm. II, 2, s. 279) hedder det derimod: „I P o v e l s k e r er der en runeindskrift, som står i forbindelse med en over korbuen anbragt Kristusfigur".

7. KRAGELUND-STENEN

Kragelund sogn, Hids herred, Viborg amt, Jylland

(undersøgt d. 9. Juli 1882).

I Peder Resens Atlas Danicus (håndskrift i det store kgl. bibliothek, Uldalls Samling no. 186 fol.) omtales for første gang indskriften over dören i Kragelund kirke (VI, s. 593) med følgende ord: „Ibidem [in territorio Hitzherrit] est pagus Kragelund, in cujus templo januam[1] saxo literis Runicis inscripta hæc leguntur, in Vormii monumentis non annotata:

ᚷᛋ + BAD + DA✱ᚢ + RIᛋᛏ.
Acsi[2] · bad · Dahn · rist.

Id est: Acibad hunc erexit; videtur lapis tum aliunde huc translatus, tum plures fortassis habuisse literas."

Med udeladelse af runerne og deres omskrivning med latinske bogstaver er denne meddelelse i en form, som mulig skyldes justitsråd Helverskov eller C. F. Wadskiær[3], gået

[1] supra er naturligvis glemt foran januam.

[2] Det første tegn i indskriften (den sædvanlige rune for æ), der i håndskriftet har fået en urigtig form, synes altså at være læst som binderune for ᛅᚴ ak, der her gengives ac. Dette er imidlertid kun en afskriverfejl. Som det fremgår af den ovenfor anførte notits i Pontoppidans Marmora Danica, har Resens original nemlig haft Aesi for håndskriftets Acsi, og Ae gengiver således rigtig indskriftens ᛆ. Ordet Aesi så vel som den øvrige omskrivning med latinske bogstaver viser, at den meningsløse gengivelse af indskriften i håndskriftet af Atlas Danicus med en blanding af runer og latinske bogstaver kun skyldes afskriverens misforståelse af originalen, hvad der ofte er tilfældet i dette håndskrift. Forskriften har åbenbart haft:

ᛆᛋᛁ + ᛒᛅᚦ + ᚦᛅᚼᚾ + ᚱᛁᛋᛏ
Aesi · bad · dahn · rist

De afvigelser fra indskriften, som findes heri (formerne ᛅ og ᚴ for ᛆ og ᚽ samt ᚦ for ᚢ i begyndelsen af det tredje ord), er jo meget let forklarlige. Afskriveren har altså forvansket det første tegn, glemt ᛁ i slutningen af det første ord, gengivet ᛒ og de to a-runer som latinsk B og A, ᚦ som latinsk D og n-runen som ᚢ. At han også jævnlig af skødesløshed og uvidenhed har begået de groveste fejl i gengivelsen af den øvrige tekst, viser hans Acsi, der i den latinske oversættelse yderligere forvanskes til Aci-, for Aesi, og det vil ligeledes fremgå af de åbenbare fejl i den foran (s. 147) aftrykte notits om kirkekisten fra Pjedsted så vel som af det i ovenstående notits om Kragelund-stenen udeladte supra og af det i dens slutning to gange forekommende tum, der naturligvis skal udelades på det første sted.

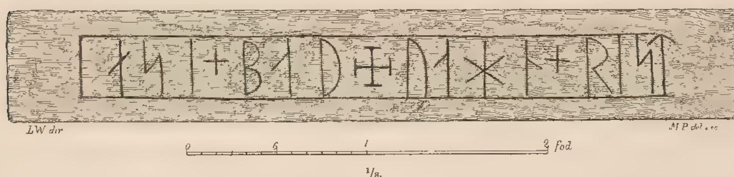
[3] Se min afhandling „Om undersøgelsen og tolkningen af vore runemindesmærker" i Universitetets indbydelsesskrift i anledning af kongens fødselsdag d. 8. April 1895, s. 51 f.

over i Pontoppidans Marmora Danica II (1741), s. 133, hvor det hedder: „Supra januam templi Kraglundensis lapis Runicus Wormio non observatus cum inscriptione Latina[1]:

Aesi Bad hunc erexit.

Videtur aliunde huc translatus et ab imperitis cæmentariis aliqva sui parte mutilatus.“ I Run-Urkunder no. 1610 gengiver Liljegren indskriften efter Pontoppidan, men henfører den til „Ålborgs stift, Kraglunds kyrkodörr“.

Indskriften, der åbenbart måtte være så fejlagtig gengivet i håndskriftet af Resens Atlas og hos Pontoppidan, at det var umuligt at slutte sig til dens virkelige indhold, var flere gange forgæves eftersøgt og ansås derfor længe for forsvunden. Men i året 1878, da den smukke portal i Kragelund kirke ved Silkeborg blev renset for den overkalkning, hvoraf den i lang tid havde været dækket, kom en runeindskrift til syne, som viste sig at være den, der var omtalt af Resen og Pontoppidan, hvis ovenfor anførte gengivelser dog var fulde af fejl og misforståelser, hvorimod Resens originale håndskrift i alt væsenligt må have



1/8.

Kragelund-stenen.

gengivet runerne nöjagtig, således som jeg har påvist foran not. 2. Dette fremgik med fuldkommen sikkerhed af en af en tegning ledsaget meddelelse om indskriften, som arkitekt F. Uldall i Randers under 9. Juni 1879 tilstillede direktionen for de antikvariske mindesmærkers bevaring, og hvormed Worsaae straks gjorde mig bekendt. Tre år senere havde jeg lejlighed til selv at undersøge mindesmærket.

Indskriften, der er meget tydelig, så at intet tegn kan give mindste grund til tvivl, er indhugget på den nedad vendte, 4′ 1″ lange og 7½″ brede flade af den halvrunde sten, det såkaldte tympanon, over den sydlige portal. Forsiden af tympanon, der består af lysegrå, lidt rødlig granit, er smykket med to mod hinanden vendte løver, den ene i profil, den anden en face. Af de svære karmstene med de kraftige halvsöjler i hjörnerne er den ene smykket med et par mod hinanden vendte „lindorme“, den anden med fire dyre- og et par menneskefigurer.

Runerne, der omsluttes af et par rammestreger, til hvilke de dog aldrig når helt ud både med toppen og foden, er i gennemsnit 4″ höje. Forbindelseslinjen mellem rammestregerne ved indskriftens begyndelse er 4¼″.

[1] Ved en grov misforståelse er Resens latinske oversættelse af indskriften altså her opfattet som den virkelige indskrift med runer.

I ᛅᛋᛁ har ᛅ bistaven temmelig höjt oppe på hovedstaven, hvad der i endnu höjere grad er tilfældet med de to ᛅ-runer i det følgende. Efter ᛅᛋᛁ findes et lille simpelt kors af samme form som det, der bruges mellem de to sidste ord. I ᛒᛅᚦ står ᚦ, hvis bistav når til enderne af hovedstaven, temmelig langt (2") fra den foregående rune, hvilket også gælder ᛁ i det første ord. Efter baþ findes et större kors, hvis arme desuden i modsætning til de to andres afsluttes ved en tværstreg på enderne.

I ᚢᛅᚼᚾ træder ᚼ stærkt frem på grund af de store bistave, der er godt 3" lange (sml. fuþorkerne på stenene i Mønsted og Åstrup). Under bistaven i det klare, smukt formede ᚢ findes neden for rammestregen en lille fordybning i stenen, der dog ikke er hugget og ikke som på Uldalls tegning løber sammen med bistaven. Også hos Resen er ᚢ-runen dog af denne grund opfattet som ᚦ. En lille svagt fremtrædende fordybning over bistaven i ᚾ kan umulig forveksles med de huggede linjer. Korset efter ᚢᛅᚼᚾ er anbragt forholdsvis höjt oppe, uden tvivl af hensyn til bistaven i ᚾ. I det sidste ord ᚱᛁᛋᛏ når ᚱ-runens bistave næsten, men dog ikke helt ind til hovedstaven; det meget tydelige ᛏ har bistav på bægge sider af hovedstaven (sml. Åstrup-stenens fuþork).

Den øverste rammestreg ender mellem ᛋ og ᛏ, den nederste løber derimod et lille stykke ud over hovedstaven i ᛏ, så at dens yderste ende kommer i flugt med enden af ᛏ-runens höjre bistav.

Ved slutningen af indskriften findes ingen forbindelseslinje mellem rammestregerne som ved dens begyndelse. Dette skyldes åbenbart symmetriske hensyn. Den lodrette arm i det mellemste store kors står nemlig nöjagtig midt på stenen, så at afstanden fra korsets midtpunkt til hver af stenens ender er 2' $^1/_4$", og afstanden fra samme punkt til forbindelseslinjen foran indskriften er nöjagtig lige så stor som til hovedstaven i sidste ᛏ (1' 7$^1/_2$"). Den eneste afvigelse fra symmetrien er altså den halve tomme til höjre, som rammestregen går uden for hovedstaven i ᛏ, og den lignende plads, som bistaven på höjre side af ᛏ indtager. Det skyldes følgelig også den plads, som runeristeren har haft til sin rådighed, at de to første ord (særlig ᛒᛅᚦ) er stærkere spærrede end de to sidste (særlig ᚱᛁᛋᛏ).

Indskriften lyder altså:

æsi + baþ ✣ uahn + rist

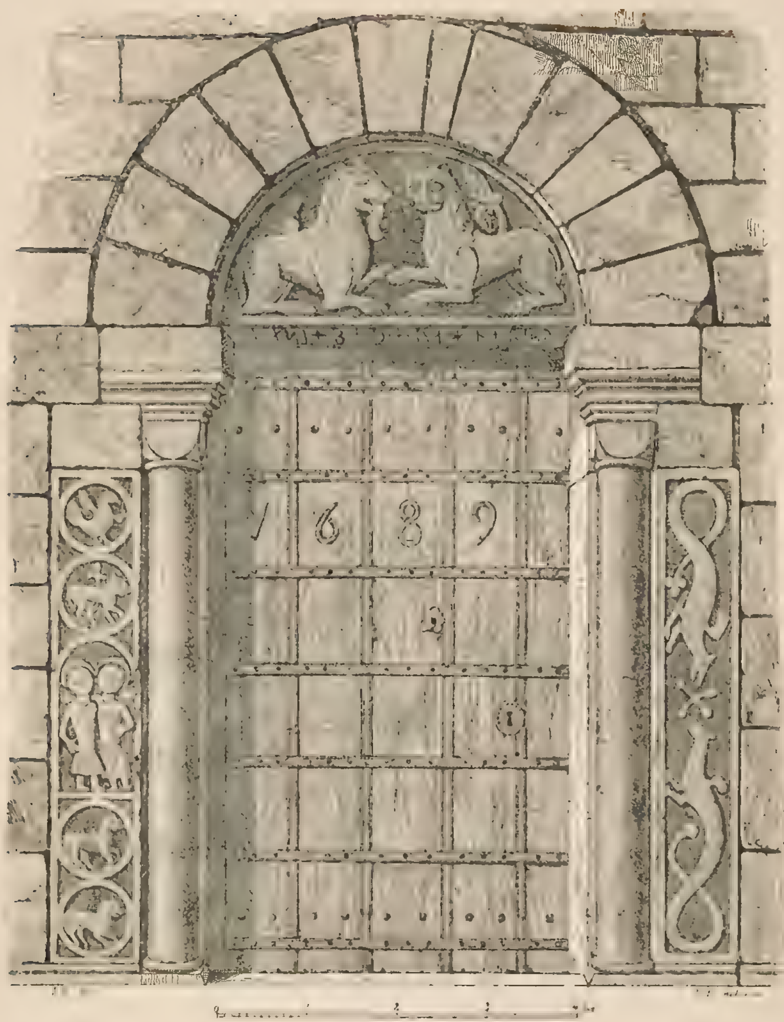
hvilket jeg oversætter: „Æse bad (bød); Vagn ristede". De små kors bruges til ordadskillelse, det större til at skille sætningerne.

æsi er et sjældent mandsnavn, hvorimod det tilsvarende kvindenavn æsa er meget almindeligt.

baþ minder om det tilsvarende ord på den större Jællinge-sten. Betydningen er her væsenlig eller ganske den samme som der (I, s. 28).

uahn ɔ: *Waghn*, idet h bruges for det spirantiske g som almindelig i runeskriftens seneste periode.

rist er det eneste ord, der volder vanskelighed, og hvis forklaring kan synes tvivlsom. Jeg opfatter det ikke som den gamle stærke fortid af *rísta* — oldnord. *reist*, da



$^1/_{18}$.

Kragelund kirkes portal.

denne form i vor indskrift sikkert vilde have haft ᚼ, ikke ᛁ. Derimod antager jeg, at rist er den svage fortidsform af *rista*, der senere fortrængte det gamle stærkt böjede *rísta*, altså = ristæ eller risti (sml. -i i æsi), som der skrives på Tillise-stenen (II, s. 495 f.), hvad enten vi her, som jeg tror, har en jysk form med bortkastet endelse ligesom i garþ på Pjedsted-kisten, eller -æ (-i), hvad jeg dog anser for mindre sandsynligt, forsætlig er udeladt af hensyn til pladsen. Naturligvis kunde rist lige så godt være nutids navneform, styret af baþ; men meningen taler afgörende for, at vi i rist har en med baþ parallel fortidsform. Ti „Æse bad (bød) Vagn at riste" synes mig at være en alt for indholdsløs sætning, hvorimod „Æse bad (bød) — Vagn ristede" ikke blot siger, at Vagn har ristet indskriften på Æses opfordring, men også betegner Æse som den, hvem kirkens opførelse skyldes; til minde herom ristede Vagn runerne: „Æse bød (ledede hele dette foretagende); Vagn bevarede mindet derom ved at riste runerne." Ikke blot meningen, men særlig det store kors, der åbenbart er brugt med forsæt for at betegne en stærkere adskillelse mellem ordene end de mindre kors, taler bestemt for denne opfattelse. Det ligger jo nær ved det første navn at tænke på bygherren, ved det andet på bygmesteren.

Jeg tilföjer endnu, at en og anden mulig kunde falde på i rist at finde fortid af ordet *résæ*, 'rejse'; altså rist — ristæ for ældre risþi, hvad der tilsyneladende kunde give fortræffelig mening: „Æse (bygherren) bød (at opføre denne bygning); Vagn (bygmesteren) rejste (den)". Imod denne forklaring vil jeg derfor på forhånd nedlægge den bestemteste indsigelse. For det første vilde man på den tid næppe bruge ordet *résæ* absolut uden genstand om at „rejse" en kirke, men *gøræ* (sml. Lund- og Åsum-stenen samt helgenfiguren i Povlsker, hvis *gærwa*, *gøræ* stemmer med *facere* på söjlefoden fra Børglum); og dernæst vilde fortidsformen *rést(æ)* af *résæ* lige så vel som *rést* af *rístæ* i Kragelund-indskriften utvivlsomt være skrevet med ᚼ, ikke med ᛁ.

Indskriften synes sikkert at måtte henføres til første halvdel af det 13. årh. og vistnok nærmere til slutningen end til begyndelsen af dette tidsrum. Herfor taler særlig formen *rist* for *ristæ* (*risti*).

8. PJEDSTED-STENEN

Pjedsted sogn, Holmans herred, Vejle amt, Jylland

(i nationalmusæet; undersøgt d. 16. Juli 1878 og oftere).

Foruden den foran (s. 147 ff.) behandlede kiste med runer i Pjedsted kirke anfører P. Resen på samme sted i Atlas Danicus (VI, s. 742) en runesten, der var indsat i kirken. Hans meddelelse lyder således: „In Turris muro penes vestibulum lapis est inclusus, dimidium ulnæ et longus et latus, in qvo hæ literæ:

ᛚᛅᛁ : ᚱᛅᛋ

id est: lai ras, qvod Viri absqve dubio erit nomen."

På det af Resen nævnte sted i tårnmuren havde stenen endnu plads 1857, da den blev undersøgt og tegnet af R. H. Kruse („Andet Tillæg til Nörrejyllands Mærkværdigheder" no. 12 mellem s. 18 og s. 19). Ved denne lejlighed blev den med kirkeværgens tilladelse udtaget af muren og hensat i våbenhuset. Kruses tegning, der for de fleste runers vedkommende er meget unöjagtig, således som jeg har påvist i min afhandling „Om undersøgelsen og tolkningen af vore runemindesmærker" i Universitetets indbydelsesskrift i anledning af kongens fødselsdag d. 8. April 1895, s. 99 f., er i kemitypi gengivet hos Stephens, Old-northern Runic Monuments II, s. 770.

Ved min undersøgelse 1878 fandt jeg stenen opstillet bag våbenhuset ved den sydlige side af kirken. Da den her let kunde lide overlast og på grund af sin ringe störrelse endogså var udsat for helt at forsvinde, anmodede jeg min gamle skolekammerat, sognepræst P. Ammundsen i Pjedsted om at drage omsorg for, at den blev sendt til det oldnordiske musæum i København, hvilket også med kirkevægernes tilladelse skete det følgende år. Den er nu hensat i musæets forgård.

Den lille uanselige sten, der består af finkornet, rødlig granit, har en rullestens naturlige form; kun er den side, hvor indskriften er anbragt, mulig noget afglattet. Dens höjde er 1′ 7½″, den störste bredde 1′ 4¾″, tykkelsen indtil 11″.

Runerne, der er fra 1¾″ (det første ᛚ) til 2½″ (ᛁᚿ i slutningen) höje, omsluttes af en art dobbeltramme. Både rammestreger og runer er endnu meget tydelige, og de

huggede linjer adskiller sig overalt så bestemt fra de ved udflisning fremkomne huller og fordybninger i stenen, at læsningen ikke på noget sted er tvivlsom.

Indskriften omsluttes først på de tre sider (foroven, forneden og til venstre) af en större ramme. Inden for denne og parallel med dens nederste linje findes desuden en kortere rammestreg over runerne. Ingen af runerne når dog ud til rammestregerne, skönt de to sidste nærmer sig stærkt til den øverste. Foran den første rune findes tre punkter, der alle er lidt udflisede, men dog tydelig viser, at de har form af ganske små kors. Runerne har som oftere i senere tid en lille udvidelse på den nederste ende af stavene; særlig stærkt træder denne udvidelse frem på foden af hovedstaven i ᛚ, men den er også meget iöjne-

1/8.

Pjedsted-stenen.

faldende ved foden af hoved- og bistaven i ᚱ og ved den nederste ende af ᛋ. De to første runer ᛚᛆ er overordenlig klare; i ᛆ når enden af den lange bistav så langt ned, at den kommer i flugt med enden af hovedstaven i det foregående ᛚ. På Kruses tegning er bistaven i ᛆ mærkelig nok helt overset. Lige så klart som disse runer er det følgende ᛁ, der har en lille udvidelse både ved toppen og foden; men fra toppen løber en svag, ved udflisning fremkaldt fordybning ned til det mellemste punkt efter runen. Denne fordybning adskiller sig dog så bestemt fra de huggede linjer, at den kun ved meget overfladisk betragtning eller i meget uheldig belysning kan forveksles med en stav, således som det er sket på Kruses tegning, hvor der læses ᛚ for ᛁ. En lignende lille udflisning løber sammen med toppen af hovedstaven i det sidste ᚿ og kan give denne rune udseende af ᛐ. I modsætning til Kruses ᛚᛁᛚ lil gengives det første ord hos Resen rigtig ᛚᛆᛁ lai. I de tre punkter efter ᛁ viser korsformen sig om muligt endnu tydeligere end i punkterne foran ᛚ. Det næste ord er ᚱᛁᛋᛐᚿ,

ikke som på Kruses tegning ᚱᛆᛋᛏᛅ med et temmelig uregelmæssigt ᛆ. Også Resen har her urigtig et λ. Hvad der hos ham og af Kruse er opfattet som bistav i ᛆ, er nemlig kun en lang og dyb, ved udflisning fremkaldt fure i stenen, der strækker sig lige fra punktet foran nederste del af hovedstaven i ᚱ op til nederste del af ᛋ-runens venstre stav. Et större hul findes ved enden af ᛏ-runens bistav, som dog helt kan følges langs med hullets øverste del. Efter ᛅ står tre punkter af samme form som på de to andre steder i indskriften; men medens det øverste er anbragt lige ud for runens spids (ligesom foran ᛚ og ᚱ), står det nederste et stykke neden for dens fod næsten i flugt med rammestregen. Dette er dog vist gjort forsætlig, da den indbyrdes afstand mellem de tre punkter derved bliver væsenlig ens. Hos Resen mangler de to sidste runer og de følgende punkter. De har derfor uden tvivl været skjulte af kalk eller på anden måde, da hans afbildning blev udført.

Indskriften må altså læses:

: lai ⁝ ristæ ⁝

Om ristæ gælder det samme som om rist i Kragelund-indskriften, at det er fortid af *ristæ*, ikke af *résæ* (i så fald var der sikkert hugget ᛂ for ᛁ).

lai kan kun være runeristerens navn; men navnets form volder vanskelighed. Er det mulig en forkortelse af det almindelige *Lagi* eller *Langi* eller af et andet mindre bekendt navn? Eller skal lai læses *Laj*, der i så fald kan være opstået af *Lathi* (O. Nielsen, Olddanske Personnavne, s. 60) ved tidlig overgang af *ð* til *j* og bortkastelse af endelyden (sml. Pjedsted-kistens garþ og Kragelund-stenens rist)? Herom tör jeg ikke udtale mig bestemt.

Den ifølge sit indhold tilsyneladende mærkelige indskrift, der kun meddeler navnet på runeristeren, men ikke angiver, i hvilken hensigt indskriften er indhugget, synes mig nærmest at have et sidestykke i den foran behandlede indskrift på Kragelund kirkes tympanon. Jeg har nemlig tænkt mig, at der oprindelig har været to stene ved siden af hinanden, af hvilke den ene, som nu er forsvunden, meddelte navnet på kirkens bygherre, den anden på runeristeren (og bygmesteren?). Men selvfølgelig er dette kun en usikker formodning, for hvis rigtighed der ikke kan føres noget som helst bevis. Desuden vilde den enkelte sten med lai ristæ vel heller ikke i og for sig være mærkeligere end runerne på Sædding- og Ål-stenen. Indskriften synes i så fald kun at skyldes et öjeblikkeligt indfald af stenhuggeren og at være et udslag af den samme trang, som mange mennesker nu til dags føler til at anbringe deres navne på de forskelligste steder (træer, bænke, mure o. s. v.). Hvis denne sidste opfattelse er rigtig, måtte Pjedsted-stenen snarest sammenstilles med de nedenfor under c behandlede indskrifter på stene i kirker med uvis betydning. Under alle omstændigheder tör denne sten næppe sættes længere tilbage i tiden end til omtr. år 1300.

b. TIL PRYD OG BELÆRING

1. ØRSTED-STENEN

Ørsted sogn, Båg herred, Odense amt, Fyn

(undersøgt d. 24. August 1900).

Hos J. P. Trap, Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark IV² (1873), s. 152 hedder det ved beskrivelsen af kirken i Ørsted: „.... også findes bevaret ved indgangen til höjre i våbenhuset et billede udhugget i granit af St. Jörgens kamp med dragen (sandsynligvis har kirken haft navn efter denne helgen)“.

At det nævnte billede omgives af en runeindskrift, som viser, at det ikke er St. Jörgen, stenhuggeren har villet fremstille, blev først bekendt ved de undersøgelser, som musæumsassistent J. Olrik og arkitekt Mathiesen i sommeren 1897 foretog i Båg herred for nationalmusæet, og hvoraf resultaterne findes i dettes antikvarisk-topografiske arkiv. På Mathiesens tegning er dog hverken billedet eller runerne gengivne med tilstrækkelig nöjagtighed, så at man næppe heraf vilde kunne slutte sig til indskriftens virkelige betydning.

Stenen, der er indsat i Ørsted kirke på höjre side af den sydlige indgang, består af grå, sortflammet granit. Den er 2′ 10″ lang foroven, 2′ 9″ forneden, mellem 1′ 4½″ og 1′ 4¾″ bred og, så vidt det kan ses, 9½″ tyk (foruden relieffet). Medens den billedlige fremstilling er i temmelig höjt relief (mellem 1″ og 2½″), er runerne indhuggede fordybede.

Den i det hele meget tydelige indskrift løber langs med den sidste halvdel af stenens øverste kant, fortsættes derpå langs med dens höjre kant og ender med de fire runer, der er anbragte under dyrets hale. Af disse runer er de tre sidste 2½″ höje, men den første kun 2″. I den øvrige del af indskriften er runerne i gennemsnit mellem 1½″ og 2″ höje.

Indskriften begynder med det utvivlsomme ᛆᛋᚠᛁᛚ. Over nederste del af ᛚ-runen løber en naturlig fordybning i stenen, der på Mathiesens tegning urigtig er opfattet som en hugget linje, hen over det følgende ᛁ. I det næstsidste ᛋ i linjen løber staven til venstre sammen med en lille skøre i stenen, hvorved den kan få udseende af at være forlænget et lille stykke neden for midtstaven.

Angående indskriften langs med stenens höjre kant bemærkes, at den efter ᛉ følgende s-rune har formen ᛋ, medens ᛊ ellers bruges. Stavene i ᚽ-runen (særlig den nederste) er betydelig længere på höjre end på venstre side af hovedstaven. I det klare ᚼ er den linje i bistavene, som står nærmest ved bistaven i det foregående ᚭ, af hensyn til pladsen lidt kortere og svagere end de øvrige linjer i runen. Den sidste rune i linjen er et utvivlsomt ᛒ, der dog træder lidt svagt frem i den nederste del. De fire runer ᛏᛁᚢᚱ indtager en forholdsvis stor plads. Både i ᚢ og især i ᚱ er bistaven meget kortere end hovedstaven. Ordene er ikke adskilte ved punkter; men det sidste ord er stillet for sig selv.

Indskriften må læses:

æskil i karþi skar samson han tarab tiur



Ørsted-stenen.

i karþi betegner det sted, hvor Eskel bode, idet *Garðr* altså er brugt som navn på en enkelt, bestemt gård.

skar bruges her om kunstnerens (billedhuggerens, billedskærerens) arbejde i sten. Også i oldsproget findes *skera* i denne betydning.

tarab ɔ: *drap* med svarabhaktisk a som oftere i indskrifterne med det ældre runealfabet (sml. buruþur og lignende former i indskrifter med det yngre alfabet).

I sin gammeldanske sprogform lyder indskriften altså:

Æskill í Garði skar Samsón; hann drap diúr.

„Eskel 'i Gårde' (på 'Gården') skar (udskar, udhuggede) Samson; han dræbte dyret (ɔ: Samson, som dræber dyret)".

Indskriften siger således selv, hvad den billedlige fremstilling skal betyde. Det er Samson, som kæmper med og dræber „dyret", altså Samsons kamp med løven efter

den kendte fortælling i Dommernes bog XIV, 5—6, hvor Samson dog fælder løven med bare hænder, medens han på stenen i Ørsted kirke er stærkt væbnet med sværd og skjold og mærkelig nok endogså rider på dyrets ryg. Løven er jo også bleven et fuldstændigt fantasidyr. Da Samsons styrke som bekendt lå i hans lange hår, har stenhuggeren givet ham en usædvanlig lang hårfletning.

Ørsted-stenens fremstilling af Samson og løven kan i øvrigt ikke göre krav på at være et originalt påfund af Eskel. Som man kunde vente, findes der nemlig uden for Danmark en mængde middelalderlige fremstillinger af samme æmne, på hvilke Samson ligesom på vort mindesmærke ses ridende på løven, og som også i andre henseender stemmer så nöje med dette, at der ikke kan være tvivl om, at den danske stenhugger har hentet ideen til sit arbejde fra fremmede forbilleder. Jeg har dog kun i forbigående villet henlede opmærksomheden herpå, da det ligger uden for min plan at dvæle nærmere ved denne side af sagen på dette sted.

Ved fastsættelse af indskriftens alder må det særlig fremhæves, at den ikke bruger stungne runer (karþi, tarab, tiur), og at den har bevaret de gamle endelser i æskil og karþi. Men i øvrigt møder vi naturligvis runealfabetet i dets yngste form (ᛆ a, ᚿ n, ᚬ o og ᛅ æ), dog med ᛏ, som jo også forekommer i andre meget unge indskrifter, ikke ᛐ. Følgelig skrives ordet *diúr* med ᚱ, ikke med ᛦ. Indskriften må rimeligvis henføres til sidste halvdel af det 12. årh., nærmest dets midte (omtr. 1160).

---

2. SØBORG-STENEN I

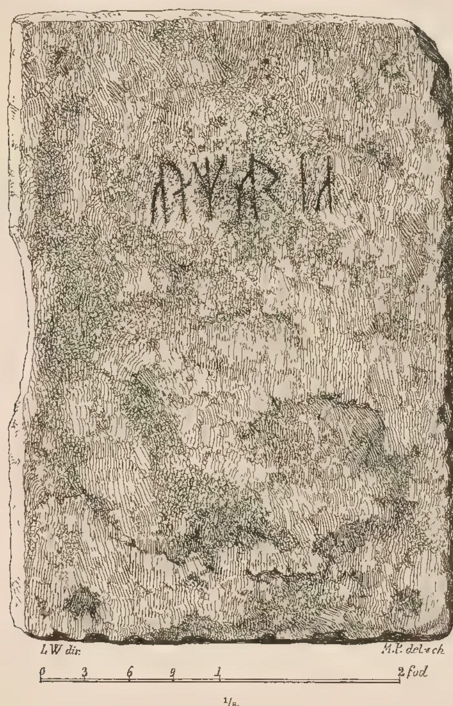
Søborg sogn, Holbo herred, Frederiksborg amt, Sælland

(undersøgt d. 30. September 1901).

Runestenen i Søborg (omtr. en halv mil nordøst for Grædsted station) er først bleven fremdraget i midten af forrige århundrede, og dens oprindelige plads kendes ikke. På en antikvarisk rejse i sommeren 1850 fandt Worsaae den ifølge sin notebog fra denne rejse (i det antikvarisk-topografiske arkiv) i det gamle våbenhus, som den gang var materialhus, aldeles skjult mellem mursten og kalk. Den blev derfor hensat i sakristiet, hvor den i længere tid havde plads. Nu er den opstillet i våbenhuset til venstre for indgangen.

Den flade, firkantede sten af rødgrå granit er $3' 5''$ lang, $2' 4\frac{3}{4}''$ bred foroven, $2' 4\frac{1}{2}''$ forneden og $3\frac{1}{2}''$ til godt $4''$ tyk. Et stykke er mulig afkløvet ved foden, så at den oprindelig har været noget længere. På venstre side er et mindre stykke afslået i gammel tid lidt neden for midten.

Omtrent $8^1/_2$″ neden for toppen er der midt på stenen anbragt en lille (1′ lang) vandret linje med runer, som er temmelig grundt indhuggede og på flere steder stærkt udflisede, så at de ikke træder synderlig klart frem på den noget ru sten. Dette falder dog mindre i öjnene, da runerne i nyere tid samtidig med stenens opstilling i våbenhuset er opmalede med sort farve. I øvrigt kan intet af de omtr. 4″ höje tegn give anledning til



$^1/_8$.

Søborg-stenen I.

tvivl. Indskriften begynder med en binderune for ordet aue eller auæ, idet den lille streg over ᚢ-runens höjre stav ifølge sin form både kan være tegn for e og for æ. Den skrå stilling taler nærmest for det sidste, men den ringe störrelse for det første (sml. tegnene for e og æ på Føvling-stenen og andetsteds), og en skrå e-stav forekommer også i andre indskrifter (se f. eks. røgelsekarrene fra Heden og Ollerup). I lighed med a-formen ventede vi også for æ en længere og mere svejet form. Jeg nærer derfor ingen tvivl om, at ordet skal læses aue, som det almindelig skrives. Herefter følger det klare maria, hvori ar danner en

binderune; denne a-stav er stærkt udfliset og noget uklar forneden, så at den ved første öjekast kan göre indtryk af at være kortere end i de to andre a-runer i indskriften; men den har i virkeligheden ganske samme form og störrelse som disse.

Hele indskriften består altså af de to ord:

aue maria

Stenen har nöjagtig samme form som mange af de gamle lagte ligstene, og man kunde derfor fristes til også at anse Søborg-stenen for en ligsten. Men da den hverken bærer kors eller den dødes navn, forekommer denne antagelse mig ikke blot usandsynlig, men ganske unaturlig. Stenen har sikkert haft en hel anden bestemmelse end at tjæne som ligsten. Jeg formoder, at den har været indmuret eller opstillet i eller uden for kirken på et sted, hvor den så vidt muligt var synlig for hele menigheden, for at den ved sit aue maria kunde minde om de ord, som i forening med pater noster særlig burde lyde fra de kristnes læber. I samtidige indskrifter finder vi også jævnlig enten hele englens med aue begyndende hilsen til jomfru Maria („Ave Maria, gratia plena: Dominus tecum; benedicta tu in mulieribus“ Luc. I, 28, hvortil ofte föjes Elisabeths ord I, 42: „et benedictus fructus ventris tui“), eller en större eller mindre del deraf (sml. de foran behandlede indskrifter på røgelsekarrene fra Ulbølle og Ollerup og på klokken fra Hæstrup). Med denne opfattelse af Søborg-stenen stemmer ganske Liljegrens bemærkning i Run-Lära s. 173: „Helsningen Ave Maria, ensamt utgörande inskriften på en sten vid Öreryds kyrka [ɔ: den smålandske sten i Run-Urkunder no. 2030, hvis indskrift indeholder hele englens hilsen], synes ristad blott för att förestafva menige man detta lärostycke“.

Den stærke brug af binderuner sammen med formerne af a- og e-runen viser, at Søborg-stenens indskrift er forholdsvis meget ung. Den kan næppe rykkes længere tilbage i tiden end til år 1300.

3–5. ALFABETSTENENE I MØNSTED OG ÅSTRUP

3. Mønsted-stenen I

Mønsted sogn, Fjænds herred, Viborg amt, Jylland

(undersøgt d. 23. August 1878 og d. 22. Juli 1892).

I den udvendige nordlige tårnmur i Mønsted kirke (to mil vest for Viborg) er der i det ottende stenskifte (det syvende fra soklen) 10′ 1″ over jorden indsat en smukt orneret vinduessten, på hvilken runerækken er benyttet som en del af ornamentet.

Stenen, der først blev almindelig bekendt i året 1875 gennem en tegning, som den ved beskrivelsen af Selde-fonten (foran s. 96) nævnte skolelærer og kirkesanger H. C. Strandgaard indsendte til det oldnordiske musæum, består af grovkornet, rødlig granit. Den er 3′ 7″ lang og 1′ 5½″ bred. Runerækken er anbragt på stenens höjre side mellem to rammestreger som pendant til linjeornamentet på stenens venstre side.

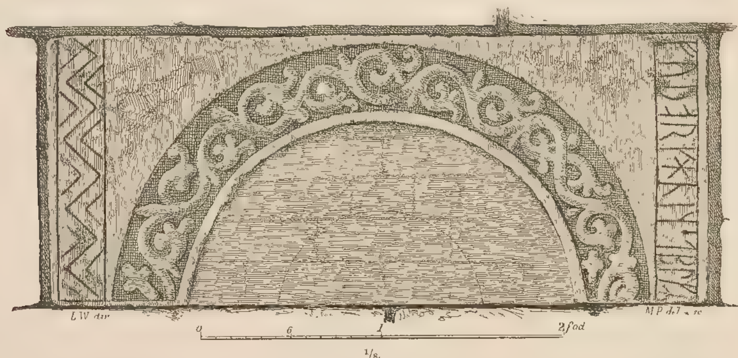
Ved mine undersøgelser både 1878 og 1892 trådte flere af runerne utydelig frem på grund af overkalkning. Da kalken så vidt muligt var fjærnet — et ret besværligt arbejde, der måtte foretages på en stige i stærk blæst —, viste det hele sig dog temmelig klart, og det lykkedes mig også 1878 at tage et meget godt aftryk af runerækken. Ved undersøgelsen 1892 blev de enkelte tegn på ny omhyggelig gennemgåede.

Det er, som afbildningen viser, den velbekendte yngre runerække med de sædvanlige nyere former, og, som man måtte vente, med ᛚ foran ᛘ. Runerne er 2½″ höje.

De ni første tegn (ᚠᚢᚦᚬᚱᚴᚼᚾᛁ) giver ikke anledning til nogen anden bemærkning, end at bistaven i ᚦ når ud til enderne af hovedstaven, og at bistaven i ᚽ böjer så langt ned, at den næsten kommer i flugt med enden af hovedstaven. Derimod har det tiende tegn (runen for a) bistaven vendt opad i steden for nedad; dette tegn ligner altså et ᚠ i en indskrift fra höjre til venstre. Der er dog den forskel, at bistaven ikke således som hovedstaven og som bistaven i det foregående ᚠ når helt ud til rammestregen. Jeg tvivler ikke om, at dette er gjort forsætlig, hvad der efter min mening også fremgår af den anden runerække i Mønsted, som vi straks skal omtale. Den ellevte og tolvte rune (tegnene for s og t) har formerne ᛌ og ᛐ. Den første dannes af en meget kort hovedstav med en tydelig, temmelig stærkt fremtrædende kugleformet udvidelse (et punkt) på enden; hele runen med punktet er kun ⅞″. I ᛒ træder den nederste bistav svagt frem, men følges dog endnu

tydelig; bistaven i ᛚ er stærkt krummet. I de to sidste runer (ᛘᛦ) har hovedstavene en temmelig skrå stilling, hvad der åbenbart skyldes hensyn til pladsen. Den venstre bistav i ᛘ, der er anbragt noget höjere oppe på hovedstaven end den til höjre, træder meget svagt frem, men følges dog sikkert.

Ved undersøgelsen 1878 fandt jeg efter ᛘ kun et overkalket hul i stenen til höjre for hovedstavens nederste del og antog derfor, at den sidste rune var udeladt på grund af



Mønsted-stenen I.

den ringe plads, der fandtes efter ᛘ. Den samme opfattelse fik jeg ved på ny at betragte runerne 1892; men da jeg samtidig rensede det tilsyneladende hul for kalken, viste det sig, at hullet i virkeligheden skjulte nederste del med bistavene af et ᛦ, hvis fine, skråtliggende hovedstav også kom til syne, da al kalken var fjærnet fra denne del af stenen. Også på aftrykket, som jeg forsøgte at tage af de sidste runer, viser ᛦ sig tydelig, skönt aftrykket langtfra blev så heldigt som ønskeligt, da papiret i den stærke blæst næsten öjeblikkelig blev revet løst og blæste ned.

4. Mønsted-stenen II

(undersøgt d. 22. Juli 1892).

Denne sten er indsat i den østlige udvendige gavlmur af Mønsted kirkes kor i det niende stenskifte (det ottende fra soklen) 11′ 4″ over jorden, hvor den var dækket af kalk, så at den længe var ukendt. Den undgik derfor også min opmærksomhed, da jeg 1878 undersøgte den foran omtalte sten i tårnmuren, uagtet jeg den gang som sædvanlig omhyggelig betragtede de forskellige i kirken indsatte stene. Først 1886, da kalken var

fjærnet, opdagedes den af arkitekt E. Schiödte, af hvem en lille meddelelse derom med et aftryk af runerne blev indsendt til det oldnordiske musæum. Senere (1890) sendte pastor Pontoppidan i Mønsted en beretning om stenen med et forsøg på at gengive indskriften til direktionen for de antikvariske mindesmærkers bevaring.

Stenen, der består af grovkornet, grå granit med røde korn, er omtr. 2′ 9″ lang og mellem 11¼″ og 1′ 1¼″ bred. Runerne, der i en linje fra venstre til höjre løber hen over stenen og omtrent fylder denne, omsluttes ikke af rammestreger, og deres störrelse er noget uregelmæssig, idet de veksler fra 5½″ (ᚠᚢ i begyndelsen) til omtr. 7″ (ᚴ og et par af de følgende runer); det lille ᛌ er kun 3¾″ höjt.

Stenens overflade er på flere steder, særlig til venstre, stærkt forvitret; men alle runer med undtagelse af det første ᚠ må dog endnu kaldes meget tydelige. Angående de enkelte tegn bemærkes følgende:



1/8.

Mønsted-stenen II.

I det første ᚠ har bægge bistave kun efterladt svage, men sikre spor. Den forvitring og derved fremkaldte afskalning, som næsten har borttaget bistavene i ᚠ og gjort hovedstavens nederste del meget uklar, viser sig også på flere andre stedér og vil efterhånden ødelægge stenens hele overflade. Af runerne er dog som sagt kun ᚠ endnu stærkt berørt deraf, medens de følgende tegn i det hele må kaldes særdeles klare. ᚦ udmærker sig ved sin store bistav, der når lige til enderne af hovedstaven, som er længere end de to foregående runers. ᚼ træder på grund af bistavenes længde meget stærkt frem. De følgende runer fra ᚿ er af hensyn til pladsen stillede forholdsvis tæt sammen. a-runen har formen ᛆ, der kun adskiller sig fra det foregående ᚴ derved, at bistaven ender et godt stykke neden for hovedstaven (sml. Mønsted-stenen I). ᛌ ender i en lille cirkel, ikke som på Mønsted-stenen I i et punkt.

Efter ᛒ ses intet spor af runestave, og det er derfor tvivlsomt, om fuþorken oprindelig har indeholdt også de tre sidste runer, eller om den på grund af manglende plads har endt med ᛒ. Da stenen er noget uregelmæssig tilhugget efter ᛒ, kunde dette tale for, at et stykke med de sidste runer her var afhugget. Men da runeristeren indhuggede det

første ᚠ et godt stykke fra stenens venstre kant, kan han også fra først af have beregnet pladsen urigtig. At dette virkelig har været tilfældet, synes at fremgå deraf, at de seks sidste runer står langt tættere sammen end de syv foregående, og at der alligevel ikke blev plads til flere tegn efter B (sml. Åstrup-stenen I). Med sikkerhed lader det sig dog som sagt ikke afgöre, om runerækken har været ufuldstændig fra først af. Følgende omstændighed synes mig imidlertid i höj grad at støtte denne antagelse: foran ᚠ følges svage, men ganske sikre spor af huggede linjer, der viser en hovedstav og bistave ved foden, som utvivlsomt har dannet et ᛦ. Jeg formoder derfor, at runeristeren af mangel på plads har anbragt den sidste rune i fuþorken foran ᚠ, og mulig har der da efter B oprindelig stået ᛚᛘ, hvis disse to runer ikke sammen med ᛦ har været tilföjede foran ᚠ, hvor der kunde være plads til dem, hvis de var stillede tæt ved hinanden, men hvor de i så fald atter er fuldstændig forsvundne på grund af de ved forvitring fremkaldte afflisninger. Pladsen taler dog snarere for, at kun ᛘᛦ har været anbragte foran ᚠ, og l-runen er da mulig forsvunden med et lille stykke af stenen efter B. Da t-runen urigtig har formen ᛚ, havde det været interessant at se, om runeristeren, som man må formode, omvendt havde brugt ᛏ i betydning l. Som bekendt sammenblandes disse to tegn jo ikke sjælden på runeskriftens yngste trin (se f. eks. indskriften på Flatdal-stenen fra Telemarken i „Døbefonten i Åkirkeby kirke“, s. 53 f. og sml. foran s. 123 f.).

At runerækkerne på bægge stene i Mønsted er samtidige, kan næppe være underkastet nogen tvivl. Herfor taler med stor styrke de karakteristiske former for a og s på bægge stene. At den urigtige a-form på den første sten bærer bistaven til venstre, på den anden til höjre er naturligvis uden betydning. Til sammenligning med disse a-former fortjæner det at bemærkes, at døbefonten i Bårse for n-runen har det regelmæssige tegn ᚼ, men at runeristeren først ved en fejl begyndte på en opad gående stav (ᚴ). At den anden sten i steden for den førstes ᛏ urigtig har ᛚ, stemmer jo ret godt med den urigtige a-form ᚴ for ᛆ.

For resten svarer tegnene i bægge indskrifter nöje til hinanden, når undtages, at óss-runen i den første har bistavene til venstre, i den anden til höjre (sml. forholdet mellem de to a-runer).

Runerækkerne på de to stene i Mønsted kirke skyldes uden tvivl to forskellige stenhuggere, som samtidig har villet vise deres kendskab til den gamle skrift. At runerne på den første sten skriver sig fra den samme mand, som har udført de andre ornamenter på stenen, kan næppe være tvivlsomt. Ornamentet med fuþorken har ganske samme karakter som disse.

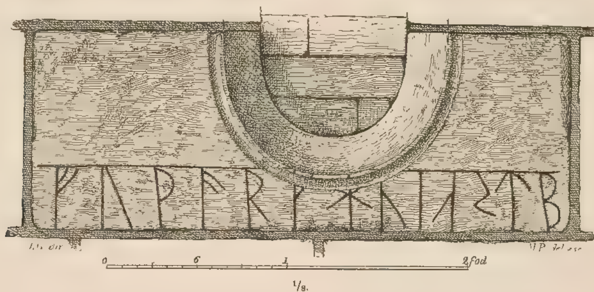
---

5. Åstrup-stenen I

Åstrup sogn, Gørding herred, Ribe amt, Jylland

(undersøgt d. 23. Juli 1878).

På den udvendige side af Åstrup kirkes kor (tre mil øst for Varde) opdagede gårdejer Jes Jörgensen fra Bolding og møllebygger J. Petersen fra Nörup i August 1861 en tidligere ukendt runesten, hvorom de straks gennem stiftamtmand Nielsen i Ribe sendte meddelelse til det oldnordiske musæum i København, ledsaget af en af dem selv udført, særdeles omhyggelig tegning af stenen i fuld störrelse. Stenen, der indeholder störste delen af runealfabetet i den gamle rækkefølge, er indsat over det tilmurede østlige gavlvindue,



Åstrup-stenen I.

således at runerne er vendte på hovedet, og at toppene af de tre runer ᚴ*ᚽ for störste delen er ødelagte, da rundingen over vinduesbuen blev hugget. Den ovenstående afbildning af stenen er stillet således, at runerne vender rigtig, så at vinduesbuen altså er vendt på hovedet.

Stenen, der består af grå granit med grove røde korn, er 3′ lang og 1′ 1½″ bred. Runerne, der med undtagelse af den uregelmæssige s-rune i gennemsnit er 4″ höje, er anbragte i en enkelt linje langs med stenens nederste kant. Over deres toppe er der hugget en rammestreg, hvorimod deres nederste del løber lige ud til stenens kant, der altså tjæner som ramme ved foden. Angående de enkelte tegn bemærkes følgende:

ᚢ-runens bistav har ikke den sædvanlige krumning; i ᚦ er bistaven anbragt usædvanlig höjt oppe på hovedstaven; det samme gælder bistavene i ᚫ-runen, der er anbragte på höjre side af hovedstaven, og af hvilke den øverste er ėt stykke længere end den nederste. I ᚱ når bistaven helt ind til hovedstaven, og den ender et godt stykke oven

for stenens kant. ᚴ-runen er meget regelmæssig, men bistaven har ingen krumning. I ᚼ er bistavene meget lange, hvad der ofte er tilfældet i samtidige indskrifter (sml. fuþorkerne på Mønsted-stenene). Øverste del af de to runer ᚴᚼ samt toppen af hovedstaven i det følgende ᛆ er for störste delen forsvundne ved indhugningen af vinduesbuens øverste runding. Dog skimtes deres toppe så vel som lidt af rammestregen mellem ᚱᚴ og mellem ᚼᛆ endnu på det ubeskadigede stykke af stenen mellem den øverste og nederste runding i vinduesbuen. Bistaven i ᛆ er meget lang, hvad der også gælder det følgende ᚿ, hvis bistav for øvrigt (i modsætning til a-runen på Mønsted-stenene) har den rette stilling på venstre side af hovedstaven. s-formen er meget uregelmæssig og minder — selvfølgelig rent tilfældig — mere om s-runen i det ældre runealfabet (ᛊ) end om det yngres ᛋ; ti at det er denne form, der endnu jævnlig forekommer i vore yngste runeindskrifter, og ikke ᛌ, som det har været hensigten at gengive, må vel anses for utvivlsomt. Nederste del af denne rune ender et godt stykke oven for stenens kant. t-runen har formen ᛏ med to bistave.

Ligesom på de to stene i Mønsted kirke er de sidste runer stillede meget nærmere ved hinanden end de første — åbenbart af hensyn til pladsen, som alligevel ikke har været stor nok til at rumme hele fuþorken. At der på Åstrup-stenen fra først af ikke har fulgt flere runer efter ᛒ, fremgår nemlig sikkert deraf, at rammestregen over denne rune ender bestemt et lille stykke til höjre for hovedstavens top. Stenhuggeren har altså måttet udelade de tre sidste runer af mangel på plads[1]. Om det samme har været tilfældet på Mønsted-stenen II, der ligeledes ender med ᛒ, må derimod henstilles som tvivlsomt.

Af runerækken på Mønsted-stenen I tör vi med sikkerhed slutte, at de tre sidste runer også på Mønsted-stenen II har haft ordenen ᛚᛘᛦ, og det samme har utvivlsomt været tilfældet i fuþorken på Åstrup-stenen. Af dennes runeformer taler nemlig det uregelmæssige s-tegn, der åbenbart er en forvanskning af ᛋ, og t-runen med bistav på bægge sider af hovedstaven, ikke i og for sig for at rykke denne fuþork længere tilbage i tiden end Mønsted-stenenes; ti både ᛋ og ᛏ forekommer jo i meget unge indskrifter (sml. f. eks. Øster Brønderslev-stenen), og Åstrup-stenens tegn for ᚢ, ᚦ, ᚬ og ᚱ tyder snarere på, at den er noget yngre end stenene i Mønsted. I hvert fald kan aldersforskellen mellem de tre alfabeter ikke være synderlig stor, og da de i alt væsenligt stemmer nöje med fuþorken på Bårse-fonten, må de ligesom denne henføres til begyndelsen af det 13. årh. (1200—1220).

[1] Med urette antager derimod Thorsen (De danske Runemindesm. I, s. 315 og II, 2, s. 35), at disse runer mangler på Åstrup-stenen, „eftersom dens sidste stykke med de tre bogstaver er borthugget“.

c. MED UVIS BETYDNING

1. ÅSTRUP-STENENE II–III

(undersøgte d. 23. Juli 1878).

Kort tid efter opdagelsen af den foran omtalte sten med runerækken over det østlige vindue i Åstrup kirke blev den ene opdager af denne sten, gårdejer Jes Jörgensen fra Bolding, opmærksom på, at der på den udvendige side af samme kirkes kor over og på venstre side af det tilmurede nordlige vindue ligeledes var indsat to mærkelige, tidligere ukendte stene, af hvilke den ene (over vinduet) bar nogle runer, den anden (på venstre side af vinduet) en fremstilling af en kriger i fuld rustning. Også af disse stene indsendte hr. Jörgensen i September 1861 gennem stiftamtmanden i Ribe en med största omhu udført tegning i fuld störrelse til det oldnordiske musæum. Bægge stene er ligesom stenen med runerækken vendte på hovedet, og ingen af dem har altså oprindelig haft den nuværende plads, hvor de dog sikkert er indsatte i gammel tid. Den omstående afbildning af de to stene er stillet således, at runerne og krigeren indtager den rigtige stilling, så at vinduesbuen altså vender nedad.

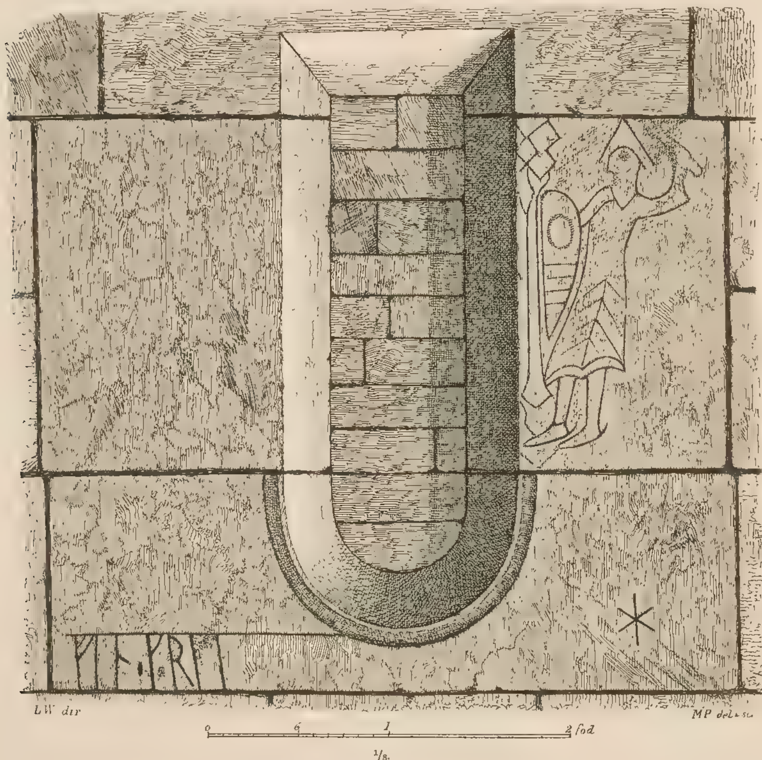
Af stenene, der består af grovkornet, grå granit, er den over vinduet $3' \, 9\frac{1}{2}''$ lang og $1' \, 2''$ bred, den på siden af det $1' \, 11''$ höj og $1' \, 1\frac{1}{2}''$ bred til kanten af vinduet.

Ligesom på alfabetstenen er runerne anbragte under en rammestreg, der begynder et lille stykke foran den forreste rune og fortsættes lige til vinduesbuen[1], skönt runerne ikke når så langt. Stenens nederste kant tjæner som ramme ved foden af runerne. De $3\frac{1}{2}''$ höje runer må i det hele kaldes meget tydelige. De tre første er ᚠᛁᚦ med et langagtigt punkt efter. At der ikke har stået nogen rune foran ᚠ, viser rammestregen ved toppen sikkert, da den, som alt bemærket, ikke når helt ud til stenens kant, men tydelig ender et lille stykke foran ᚠ. Efter det klare punkt følger de tre runer ᚠᚱᛁ, af hvilke ᚱ-runen minder om samme rune på alfabetstenen, idet bistavens nederste del ikke når ud til stenens kant. I noget större afstand fra ᛁ, end man skulde vente, findes endelig et andet klart ᛁ. Om dette skyldes en tilfældighed, eller om det mulig, således som det synes at være tilfældet med det sidste ᛁ i indskrifterne på døbefonterne i Hanbjærg og Hoptrup, er gjort

[1] Oprindelig har rammestregen vistnok endogså været noget længere, idet dens yderste ende til höjre er forsvunden ved indhugningen af vinduesbuens øverste runding.

forsætlig, lader sig naturligvis ikke afgöre. Et hul i stenen lige ved rammestregen mellem de to ᛁ-runer kan lige så lidt som et hul mellem ᚴᚱ opfattes som hugget punkt, det første heller ikke som bistav i et ᛚ eller ᚴ.

Runerne må altså gengives fin ı kri i; men betydningen heraf er som i flere andre indskrifter, der kun består af et par tegn, ganske usikker. Det ligger jo nær at an-



Åstrup-stenene II-III.

tage, at de tre første runer, der, som det følgende skilletegn viser, danner et selvstændigt ord, er det i Dansk ret almindelige navn *Finn*, og at vi her har navnet på stenhuggeren; kri kunde da være en forkortelse af k(ø)r(þ)i ɔ: *gørði*, og det i nogen afstand herfra stillede ᛁ kunde være begyndelsesbogstavet i navnet på den kriger, som *Finn* havde fremstillet. Dog kan alt dette selvfølgelig kun blive ganske usikre formodninger, og mod formen g(ø)r(þ)i kunde man med rette indvende, at den på denne tid næppe havde bevaret det oprindelige

-i i endelsen, og at den snarere vilde være skreven med ᚠ end med ᚠ. Jeg har også tænkt mig, at fin var navnet på runeristeren (måske tillige kirkens bygmester), og at de fire sidste runer skulde betegne *Kri(ste) j(uva)* eller *Kri(stum) i(nvoco)*, hvad der kunde forklare den större afstand mellem de to sidste tegn. Heller ikke denne forklaring synes mig dog fyldestgörende, og jeg må desuden fremhæve, at forlængelsen af rammestregen over runerne lige hen til vinduesbuen og oprindelig vistnok et stykke længere kunde tyde på, at runeristeren fra først af havde haft til hensigt at indhugge flere runer, og at indskriften altså måske er ufuldendt.

På höjre side af samme sten findes endelig noget höjere oppe end runerne til venstre en enkelt fritstående rune, nemlig et ᛡ. At vi her virkelig har ᛡ-runen og ikke f. eks. et stjærneformet ornament, tör vi slutte deraf, at hovedstaven i tegnet er lidt længere end bistavene. Betydningen af denne rune er mindst lige så usikker som af de øvrige syv tegn. Snarere end det sidste ᛁ i indskriften synes den dog at kunne være begyndelsesbogstavet til den ovenfor stående krigers navn.

Stenen på siden af vinduet bærer i sin hele höjde en råt udført fremstilling af en kriger i fuld rustning med en spids hjælm på hovedet og med et aflangt skjold, som han holder foran sig i den höjre hånd. Han er iført en lang kjortel, hvis folder antydes ved en nedad løbende streg i midten, hvorfra der til hver side udgår fire mindre streger på skrå. Billedet må i det hele taget kaldes meget tydeligt med undtagelse af våbnet, som han løfter i den hævede venstre hånd. Det synes at være en økse eller mulig et kort sværd, hvormed han er beredt til at føre et slag mod sin modstander. At en sådan oprindelig skulde have stået på stenen lige over for ham og altså være ødelagt, da vinduesskråningen blev hugget, anser jeg dog for lidet rimeligt. Hvad den höje figur, der står lige foran krigeren, og af hvis øverste del et ubetydeligt stykke er forsvundet ved hugningen af vinduesskråningen, betyder, lader sig næppe afgöre med sikkerhed. Det synes ikke at kunne være en fane. Skal det mulig forestille et træ med grene og blade i toppen?

Det er höjst sandsynligt, at runeskriften og den billedlige fremstilling oprindelig har hørt sammen. Udførelsen af bægge er fuldkommen ensartet, og der er i hvert fald ingen tvivl om, at de er samtidige. Mulig skyldes også runealfabetet på den tredje sten den samme stenhugger. Herfor kunde ligheden i ᚱ-formen på de to stene tale, og den afvigelse, som findes mellem deres ᚿ-runer, er ikke af afgörende betydning. Hvad enten de tre stene imidlertid må henføres til en enkelt eller til to stenhuggere, tilhører de sikkert samme tid, begyndelsen af det 13. årh. (1210—20).

2. VITSKØL-STENEN

Björnsholm sogn, Slet herred, Ålborg amt, Jylland

(i nationalmusæet; undersøgt i November 1903).

Ved de udgravninger, som under arkitekt J. B. Løfflers ledelse blev foretagne 1895 og de følgende år i det gamle Vitskøl kloster (den nuværende hovedgård Björnsholm, $1^1/_2$ mil syd for Løgstør) for at fremdrage ruinerne af klostrets berömte kirke, fandt man ifølge Løfflers meddelelse i hans smukke værk „Ruinerne af Vitskøl Klosterkirke“, Kbh. 1900, s. 14 „ud for østsiden af den pille, som udgör skellet mellem den søndre omgangs østligste apsis og den østre omgangs sydligste apsis“, tre løst liggende karnisformede sokkelstene, af hvilke den ene ved nærmere undersøgelse viste sig at bære seks runer.

Efter anmodning af direktør dr. W. Mollerup blev denne sten i November 1903 indsendt til nationalmusæet af Björnsholms ejerinde, enkefru Ida Thalbitzer, for at jeg der kunde underkaste den en nöjere undersøgelse. Stenen vil forhåbentlig i fremtiden få plads mellem de øvrige middelalderlige runemindesmærker i musæet.

Den anselige sten, der består af mørkegrå granit med store lyserøde årer, er 2′ 5″ lang (dyb), indtil 1′ 5″ bred og $1' 1^1/_2''$ tyk. Des værre er et större stykke af den bortslået lige over og til höjre for de to sidste runer. Af de overfor stående afbildninger gengiver den øverste den side af stenen, på hvilken runerne er anbragte, den nederste stenen i dens hele længde (dybde).

De fine, smukt formede runer, der er indristede på stenens glat tilhuggede overflade, omsluttes ikke af rammestreger, men står frit og har derfor en noget forskellig störrelse. Den første rager ikke så langt op som de følgende, og den tredje, fjærde og femte når ikke så langt ned som de to første og den sidste. Af de fire første tegn, der er ubeskadigede, er ᚿ med den temmelig lange og krumme bistav $3^5/_8''$ höjt, det følgende stærkt svejede ᚼ $4^1/_4''$, ᛁ $3^3/_8''$ og ᚱ, i hvilket bistaven når helt ind til hovedstaven, $3^1/_4''$. Det herefter følgende tegn har sikkert oprindelig været $3^3/_8''$ höjt; men ved dets top er et stykke slået af stenen, hvorved den øverste del af hoved- og bistaven er forsvunden. De store lævninger af bægge stave gör det dog utvivlsomt, at der her har stået et ᛚ med en temmelig lang bistav og vistnok med en lille top som i det foregående ᚱ, ikke, som man kunde

formode af gengivelsen hos Løffler s. 15, et ᛂ. Den sidste rune er ifølge Løffler et ᚧ, og den bevarede del af runen ligner også ganske et ᚦ med et meget klart og temmelig langagtigt punkt. Hvis her virkelig har stået et ᚧ, måtte denne rune, af hvis hovedstav den lævnede del kun er $2^1/_2$" höj, have været anbragt meget længere nede på stenen end de



1/8.

Vitskøl-stenen.

foregående tegn og have været betydelig mindre end disse, hvad der i sig selv er usandsynligt. Men hertil kommer, at det punkterede ᚧ kun optræder overordenlig sjælden i meget unge indskrifter og overhovedet ikke med sikkerhed lader sig påvise i nogen dansk indskrift (sml. „Døbefonten i Åkirkeby kirke“, s. 68 ff. og foran s. 144 not. 1). Jeg nærer derfor ingen tvivl om, at ᚦ på Vitskøl-stenen er den lævnede nederste del af et ᛒ, i hvilket hovedstaven har strakt sig et lille stykke op over og neden for bistavene, hvad der stemmer med det

foregående ᚱ, og i hvilket der, således som det oftere er tilfældet både med ᛒ og ᛒ, har været en lille åbning mellem den øverste og nederste bistav. At der efter ᛒ har fulgt endnu én rune (om flere kan der næppe være tale), som er forsvunden med det bortslåede stykke af stenen, vover jeg ikke bestemt at benægte; men jeg anser det for meget usandsynligt, da hovedstavens nederste del i så fald uden tvivl endnu vilde være kendelig på det ubeskadigede stykke af stenen.

Jeg antager altså, at indskriften fra først af kun har bestået af de seks runer

ᛆᛋᛁᚱᛚᛒ
asirlp

Om betydningen af disse runer synes det mig ret ørkesløst at opstille formodninger. Ligesom de tre første runer fin på den foran behandlede sten i Åstrup kirke kan indeholde navnet *Finn*, kunde man ganske vist i de tre første runer på Vitskøl-stenen finde det af og til forekommende mandsnavn *Asi* (= oldsprogets *Ási*), der kendes fra Esrom klosters brevbog ed. O. Nielsen, s. 123 som navn på en bryde (*Ase villicus*) og fra Valdemars jordebog ed. O. Nielsen, s. 69[1], hvor det skrives *Asy*. Det er det samme navn, som vi møder på Kragelund-stenen i formen *Æsi* (foran s. 174). Imidlertid er asi på Vitskøl-stenen jo ikke som fin på Åstrup-stenen ved et punkt adskilt fra de følgende runer, og det er derfor ganske usikkert, om disse tre runer virkelig danner et selvstændigt ord. I hvert fald hjælper navnet *Asi* i begyndelsen af indskriften os ikke til bedre forståelse af de tre sidste runer rlp, der snarest må antages at indeholde forkortelser, som naturligvis kan tænkes udfyldte på mange forskellige måder, idet sproget både kan være Dansk og Latin.

Muligt er det dog også, at de seks runer slet ikke har nogen virkelig sproglig betydning, men er indhuggede på må og få som et slags øvelsesstykke eller af et rent lune, således som jeg har antydet foran s. 89. Herfor kunde flere andre af de indskrifter „med uvis betydning“, som jeg har samlet under denne sidste afdeling, tale. Hvor fristende det end kan være at forsøge sig på løsningen af de gåder, som den art indskrifter frembyder, må udbyttet ifølge sagens natur under alle omstændigheder blive ringe.

3. SÆDDING-STENEN

Sædding sogn, Bølling herred, Ringkøbing amt, Jylland

(undersøgt d. 27. August 1878 og d. 10. Juli 1882).

Denne kvadersten, der er indsat i det tredje stenskifte over soklen i den nordlige udvendige mur af kirkens skib i Sædding ($2^1/_2$ mil sydøst for Ringkøbing), omtales første gang af Joh. Meier i hans håndskrevne Liber Monumentorum Danicorum i det store kgl. bibliothek (gl. kgl. samling no. 2371 4[to]), hvor den er afbildet på blad I 1 a. Meiers meget mangelfulde gengivelse både af hovedet og runerne, af hvilke ᛘ ikke som på stenen er stillet neden under, men foran ᚼ, blev senere tillige med hans forklaring offenliggjort i E. Pontoppidans Marmora Danica II (1741), s. 82. To senere, langt nöjagtigere tegninger i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv af J. Elling fra 1797 og af R. H. Kruse fra 1857 („Andet Tillæg til Nörrejyllands Mærkværdigheder" no. 16 mellem s. 30 og s. 31) gengives hos Stephens, Old-northern Runic Monuments I, s. 351.

Stenen, der består af grå granit, er $1' 11^1/_2''$ lang og $1' 5^1/_4''$ bred. Som det ofte er tilfældet på vore gamle granitkirker, bærer stenen et hoved i relief. Dette hoved, der er særdeles vel bevaret, er $1' ^1/_2''$ langt og indtil $9^1/_2''$ bredt. Det kraftige overskæg viser, at det er et mandshoved; men i øvrigt findes der ikke antydning af hår.

Foruden hovedet har stenen — hvad der hidtil er enestående — øverst til höjre nogle runer, der ikke som hovedet er ophöjede, men indhuggede fordybede. Runerne er fordelte i to linjer, af hvilke den ene dog kun indeholder to tegn og den anden et enkelt. De står ikke, hvad man skulde vente efter hovedets stilling, vandrette på stenen, men går ovenfra nedad. Skönt alle tre tegn er meget klare, har deres læsning og betydning voldet fortolkerne store vanskeligheder. Linjen til höjre begynder med et omtr. 4" höjt ᚼ med temmelig store bistave. Derpå følger et $4^1/_4''$ höjt tegn, der utvivlsomt danner en binderune for ᛅR. Forbindelsen mellem øverste del af ᛅ og ᚱ er temmelig svag, men følges dog endnu sikkert, og der kan efter min mening ikke rejses mindste tvivl om rigtigheden af denne læsning. På afbildningerne hos Stephens er ᛅ og bistaven i R derimod meget stærkt adskilte, hvad der har givet anledning til Stephens' höjst vilkårlige læsning. I linjen lige under ᚼ findes endelig et meget klart, $3^1/_2''$ höjt ᛘ.

At vi i de nævnte runer har de sædvanlige yngre tegn for

h a͡r
m

er naturligvis hævet over al tvivl, og således er de i virkeligheden også forståede allerede af Meier (og Pontoppidan), der læser mhar. Meier siger herom: „Man beretter, at denne Kirke a. 1210 er bygt, og at denne Steen er taget fra et bjerg, og udi Kirken indmured. Bogstaverne skal betyde Mandens naun, som har været en Reese Mahor kaldet; andre vil han skal have hedt Mehar.“ Ganske anderledes lyder Stephens' forklaring (anf. st. s. 354); han gengiver nemlig indskriften ⌇ᛚ*ᛦ, hvilket han læser ykæ r, „Inge risted (or raised)“, eller ykæ a, „Inge owns (this tomb)“. Thorsen (De danske Runemindesm. II, 2, s. 209) læser der-



1/8.

Sædding-stenen.

imod uden nogen som helst bemærkning om de enkelte tegn indskriften hær (idet ᛦ altså gengives som æ!) m, hvilket han forstår: „Her er (hviler) M“ (første bogstav i navnet).

Alle disse tolkninger er lige vilkårlige og urimelige og trænger ikke til nærmere imødegåelse; men selvfølgelig lader indskriftens betydning sig aldrig afgöre med sikkerhed. At runerne indeholder forkortninger, forekommer mig dog mindre sandsynligt, og at Sædding-stenen lige så lidt som de mange andre lignende stene med hoveder i granitkirkerne er en ligsten, vil enhver sagkyndig vistnok indrömme.

Jeg tror, at runerne skal læses sammen, ganske som de står, altså ha͡rm, og at vi her har vort velbekendte ord i den gamle betydning 'sorg'. Ganske vist kan jeg ikke anføre nogen fornuftig grund til, at runeristeren har stillet m under ha͡r og ikke ved siden af disse runer; men jeg finder dog ikke dette mærkeligere, end at han har hugget runerne ovenfra nedad i steden for i en enkelt vandret linje ved hovedets øverste eller nederste del. Hvad det er for en sørgelig begivenhed, der hentydes til gennem de runer, der er ristede ved siden af hovedet, hvis min tolkning af dem er rigtig, vilde det naturligvis

være ørkesløst at anstille betragtninger over. Her kan enhvers fantasi jo tumle sig så frit, som den lyster.

At min tolkning af runerne på Sædding-stenen, som jeg mener at kunne støtte ved indskriften på den herefter følgende sten i Ål kirke, næppe vil finde almindelig tilslutning, indser jeg meget vel, og også for mig selv står den kun som et usikkert forsøg på at løse en i virkeligheden uløselig gåde. Jeg vilde da heller ikke kunne anføre fyldestgörende grunde mod den, som vilde vælge en ganske anden udvej og f. eks. påstå, at runerne indeholder begyndelsesbogstaverne til et navn (Har[ald] M[assun] eller lign.).

Både hoved og indskrift tilhører uden tvivl det 13. årh. (snarest dets midte), og hermed vilde også formen harm uden nævneformsmærke stemme.

---

4. ÅL-STENEN

Ål sogn, Vester Horne herred, Ribe amt, Jylland

(undersøgt d. 25. Juli 1892).

I den sydlige udvendige kormur i Al kirke ($1^3/_4$" mil vest for Varde) er der i det fjærde stenskifte over soklen 5′ over jorden indsat en kvadersten af lysegrå, lidt rødlig granit med nogle runer.

Stenen, der er 1′ 10" lang og indtil 1′ bred, havde tidligere været overkalket, så at runerne først blev bemærkede 1885, da kvadrene blev rensede for kalken. En meddelelse om opdagelsen af runerne tilstilledes kort tid efter direktionen for de antikvariske mindesmærkers bevaring af pastor O. Bloch i Ål. De meget tydelige og velbevarede, fra $3^3/_4$" til 4" höje runer hviler på en rammestreg og når med toppene helt ud til stenens kant, der altså her tjæner som ramme. Stenen er dog indsat således, at runerne står på hovedet, hvad man tidligere ikke havde bemærket, og da formen af et par tegn desuden var forstyrret ved indmuringen, antog man med urette, at indskriften gik fra höjre til venstre. Den omstående afbildning af stenen er stillet således, at runerne vender rigtig. Ved min undersøgelse så jeg straks, at toppene (som stenen er vendt: den nederste del) af runerne, særlig de to første, var skjulte af cement. Efter at denne var fjærnet, så at alle runerne kunde følges helt ud til stenens kant, viste det sig også, at indskriften for de to første tegns vedkommende var urigtig gengivet på de afbildninger (af pastor O. Bloch, pastor J. Helms og prof. Magnus Petersen), som jeg havde haft lejlighed til at se, og i henhold til hvilke jeg i en meddelelse til pastor Helms, der havde bedet mig om en udtalelse om indskriftens betydning, erklærede, at jeg anså ethvert forsøg på at tolke denne for frugtesløst. Medens

den første rune efter de tidligere afbildninger havde formen Я, viste det sig ved fjærnelse af cementen, at der i steden for Я stod et klart 8. Også i den følgende rune, der tidligere var læst I, kom en bistav til syne, som viste, at der her stod et Ⅎ med en lille åbning mellem hoved- og bistaven. Formen af denne rune gjorde det således klart, at indskriften var vendt på hovedet, ligesom det er tilfældet med runerne og den billedlige fremstilling på de foran behandlede stene i Åstrup kirke. I den fjærde rune (ᛘ) træffer bistaven til venstre hovedstaven lidt længere nede end den til höjre (det omvendte er tilfældet i fuþorken på Mønsted-stenen I).

Indskriften, i hvilken intet tegn kan vække tvivl, består altså af de fem runer

ᛒᛚᚭᛘᛅ
blomæ



1/8.

Ål-stenen.

Straks efter min undersøgelse meddelte jeg pastor Helms denne læsning af indskriften med den tilföjelse, at blomæ efter min mening måtte være det velbekendte gamle danske ord *blómæ*, 'blomme', blomst, og at jeg formodede, at stenhuggeren ved at anbringe dette ord på stenen havde betrot den en hemmelighed, hvortil kun han selv havde nøglen, idet 'blomme', 'rosens blomme' jo var et almindeligt kælenavn til den elskede[1]. Heller ikke senere har jeg kunnet finde en forklaring af dette ord, der forekommer mig rimeligere. Ålstenens blomæ svarer for så vidt til Sædding-stenens harm, skönt de to ord nærmest udtrykker hinandens modsætning. Bægge indskrifter er sikkert også omtrent samtidige, fra midten af det 13. årh.

[1] J. Helms, Danske Tufstens-Kirker, Kbh. 1894, s. 156.

5–7. TEGLSTENE MED RUNER.

Væsenlig af samme art som indskrifterne på Vitskøl-stenen og på de to sidst omtalte kvadere er efter min mening de runeindskrifter, der findes på et par, til forskellige kirker hørende gamle teglstene (murstene) af rødt brændt ler, i hvilke runerne må være indridsede, för end stenene blev brændte. Den ene af disse stene sidder endnu på sin oprindelige plads i kirkemuren, medens to andre er udtagne og skænkede til nationalmusæet.

5. Søborg-stenen II

Søborg sogn, Holbo herred, Frederiksborg amt, Sælland

(undersøgt d. 30. September 1901).

I en beskrivelse af Søborg kirke ved J. Kornerup fra 1894 i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv omtales en munkesten „på korets søndre ydermur hen imod østre hjörne“ med nogle runer, som gengives „ᛁᚽᛐᚴ · ᚢᚱᛋᚽ .“.

Den nævnte sten, der sidder i korets sydøstre pille i det ottende stenskifte over soklen, er $10^1/_2$" lang, omtr. 3" bred og $4^1/_2$" tyk. Den bærer nogle fine, smukt formede og i det hele ret tydelige, mellem $1^3/_4$" og 2" höje runer, af hvilke flere dog er urigtig gengivne af Kornerup.

Det første tegn er ikke ᛁ som hos Kornerup, men ᚦ. Bistavens øverste del træder lidt svagt frem, men følges tydelig både på stenen og aftrykket. Lidt svage, men fuldkommen sikre er de to følgende tegn ᚽᛐ. Herefter står to klare punkter, det ene over, det andet under bistaven i ᛐ, dèr bægge er oversete af Kornerup. Det følgende tegn er ikke ᚴ som i Kornerups gengivelse, men ᚵ. Herefter findes af hensyn til pladsen kun et enkelt punkt. Midt i den næste rune ses et klart og stærkt fremtrædende punkt; her står altså ᚤ, ikke ᚢ. Også på røgelsekarret fra Hesselager bruges ᚤ som tegn for y. Både ᚤ og de tre sidste runer ᚱᛋᚽ træder stærkere frem end de fire første. Derimod er det punkt, som Kornerup har efter ᚽ, kun en naturlig lille fordybning i stenen.

Hele indskriften læser jeg altså:

ᚦᛆᚿ : ᚠ · ᚢᚱᛋᛆ
þæn : f · yrsæ

I yrsæ finder jeg et til oldnord. *Yrsa* svarende kvindenavn og i f · en forkortelse af f. eks. ᚠ[ᛅᚵᚱᛆ], der også kunde skrives ᚠ[ᛅᚼᚱᛆ], så at indskriften *þæn faghræ Yrsæ*, „den



Søborg-stenen II.



Ledöje-stenen.



Nykøbing-stenen.

fagre Yrse", vel indeholder navnet på runeristerens elskede. Det hele er altså et følelsesudbrud, således som det måske også er tilfældet med ordet blomæ på kvaderen i Ål kirke. Søborg-stenens *þæn* i hunkön for ældre *þe* er jo den regelmæssige form både i Valdemars sællandske lov og i jyske lov (se min afhandling „Oprindelsen til ordet 'vederlag' i 'vederlagsret'" i Oversigt over det kgl. Danske Vidensk. Selsk. Forhandl. 1898, s. 126 not. 1).

6. Ledöje-stenen

Ledöje sogn, Smörum herred, Københavns amt, Sælland

(i nationalmusæet; undersøgt i September 1893 og oftere).

Denne sten sad tidligere i Ledöje kirke, hvorfra den blev udtaget ved kirkens restauration 1893, men des værre i beskadiget tilstand. Den blev nemlig brudt i to stykker, der ikke passer nöje sammen, idet nogle fliser er bortslåede mellem de to bevarede stykker. Af universitetet, som ejer kirken, blev brudstykkerne af stenen gennem kvæstor Hørring skænkede til nationalmusæet.

Stenen har oprindelig været omtr. $10^2/_3$" lang, $3^1/_2$" bred og 5" tyk. Af runerne, der er mellem $1^5/_8$" og $1^3/_4$" höje, findes to til venstre for bruddet og syv (af den første dog kun nederste del) til höjre for dette. Den første rune er et meget tydeligt ᛅ. Herefter følger en ret stav med en klar fordybning ved toppen til höjre, der ikke når h e l t ind til den rette stav, men sikkert i forening med den synes at danne runen ᛚ. Også på Ål-stenen er der en lille åbning mellem ᛚ-runens hoved- og bistav, og det samme er jævnlig tilfældet i andre ældre indskrifter. Til höjre for bruddet ses først nederste del af en ret stav, derpå de klare runer ᚿᛅᛂᛐ, efterfulgte af to lidt langagtige punkter, og endelig de to meget tydelige tegn ᚱᛁ.

Den bevarede nederste del af den rette stav lige til höjre for bruddet er uden tvivl lævning af en rune med en ved bruddet helt ødelagt bistav til venstre (ᛅ eller ᛐ, ikke ᛆ, i hvilket den nederste stav endnu vilde være kendelig). Mellem denne rune og det foregående ᛚ har der snarest stået to punkter. Derimod kan der næppe efter ᛚ have fulgt et ᛁ, hvorved vi kunde få et bekendt navn ᛅᛚᛁ ali = *Alli*, *Alle*; men øverste del af en ᛁ-rune måtte sikkert endnu i tydelige spor kunne følges lige i bruddets grænse.

Hele indskriften synes altså at have lydt:

ᛐ
ᛅᛚ[: ᛅ]ᚿᛅᛂᛐ : ᚱᛁ
t
al[: a]naet : ri

Jeg gör ikke noget forsøg på at tyde disse runer, skönt det naturligvis ligger nær at opfatte de to sidste ᚱᛁ efter skilletegnet som forkortelse af ᚱᛁᛌᛐᛂ, „ristede“; men et hertil hørende navn er det mig ikke muligt at finde i de foregående tegn.

26*

7. Nykøbing-stenen

Nykøbing, Ods herred, Holbæk amt, Sælland

(i nationalmusæet; undersøgt i September 1879 og oftere).

Denne sten sad tidligere i karmen af den tilmurede dör på korets søndre side i Nykøbing kirke. Herfra blev den udtaget 1874 og af kirkeværgerne skænket til det oldnordiske musæum. Den var rævnet i flere stykker, som dog atter er sammenlimede så godt, at bruddene næppe er synlige.

Stenen er $10^3/_4$" lang, $3^1/_4$" bred og $5^1/_2$" tyk. Af de i det hele meget tydelige, mellem $2^1/_4$" og $2^1/_2$" höje runer kan næppe nogen vække tvivl med hensyn til betydningen. Den første temmelig svejede stav kan vistnok kun være en ᛁ-rune. En lille fordybning i stenen efter (omtrent ud for midten af) denne stav er af samme art som på mange andre steder og kan ikke opfattes som skilletegn. Herefter følger tre klare ᚢ-runer; i den tredje løber en fure i stenen mellem hoved- og bistaven. Også den følgende rune må opfattes som ᚢ, skönt bistaven er temmelig svejet, så at tegnet kan få udseende af ᚱ i en form, der ikke er usædvanlig i ældre indskrifter; men en sådan ᚱ-form tilhører ikke denne tid. Herefter følger tre klare ✱-runer, derpå et ᛁ, så atter et ✱, så tæt ved det foregående ᛁ, at dets bistave løber sammen med det. En noget större afstand end mellem de øvrige tegn findes mellem dette ✱ og det derefter følgende ligeledes utvivlsomme ✱. Det sidste tegn er et sikkert ᛁ, der kun på grund af bruddene i stenen kan få en vis lighed med et ᛏ eller især med et ᛚ.

Indskriften gengiver jeg altså:

ᛁᚢᚢᚢᚢ✱✱✱ᛁ✱✱ᛁ

Betydningen af disse runer synes endnu mere gådefuld end af runerne på Ledöjestenen. Det fortjæner derfor at fremhæves, at det af en gammel, i øvrigt meget unöjagtig pennetegning af stenen fra 1843 (i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv) fremgår, at der på flere af de omgivende stene fandtes et eller to bomærker. Runerne har samme karakter som bomærkerne og er næppe ældre end disse.

Indskriften på Nykøbing-stenen gör også indtryk af at være noget yngre end indskrifterne på Søborg- og Ledöje-stenen. Nogen væsenlig aldersforskel er der dog næppe imellem dem. Jeg henfører alle tre stene til sidste halvdel af det 13. årh., Søborg- og Ledöje-stenen nærmere dets midte, Nykøbing-stenen nærmere dets slutning. Den sidste tilhører dog måske begyndelsen af det 14. årh.

TILLÆG TIL S. 93.

4 b. DØBEFONTEN I EGENSE

Egense sogn, Sunds herred, Svendborg amt, Fyn

(undersøgt d. 12. September 1903).

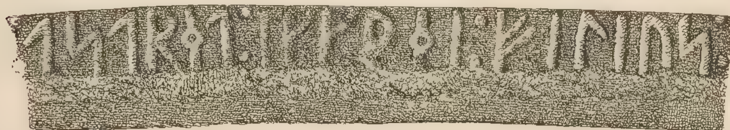
Efter at det afsnit, i hvilket jeg har behandlet de danske døbefonter med runeskrift, allerede var trykt, er et nyt mindesmærke af denne art, som bör have plads ved siden af døbefonten i Hoptrup (foran s. 93 ff. no. 4), kommet for dagen. På de rejser, som musæumsassistent dr. M. Mackeprang i de sidste år har foretaget for at undersøge de gamle døbefonter i vore kirker, opdagede han nemlig i sommeren 1903 en hidtil ikke bemærket indskrift med runer på døbefonten i Egense kirke (tre fjærdingvej vest for Svendborg), hvormed han straks gjorde mig bekendt, så at jeg kort tid efter personlig kunde undersøge det nævnte mindesmærke.

Fonten, der består af grovkornet, lysegrå, noget rødlig granit og i det hele må kaldes vel bevaret, er 2′ 6″ höj over gulvet (et mindre stykke er skjult under dette) og 2′ $4^3/_4$″ i ydre tværmål foroven. Rundt om kummens øverste del løber et bånd med en række kors, af hvilke hvert andet har en lige, hvert andet en udfliget tværarm. Under korsene findes et af de almindelig forekommende romanske ornamenter — det hele i ophöjet arbejde. Ligesom på fonterne i Hoptrup og Selde er der i hvert af fodstykkets fire hjörner udhugget et fremspringende, skægløst menneskehoved. Af disse hoveder er det ene (på den side, som vender ind mod væggen) dog bortslået.

Runeindskriften, der er ophöjet ligesom på fonterne i Hanbjærg og Hoptrup, løber i en enkelt linje rundt om hele fontens skaft, der er omtrent $8^1/_2$″ höjt og 3′ 9″ i omkreds. Skaftet er hugget i ét med kummen, og dets nederste del er dækket med kalkpuds, som uden tvivl skjuler et brud, der dog ikke berører runerne. De mellem $3^3/_4$″ og godt 4″ höje runer er gennemgående meget brede (indtil $^3/_4$″) i stavene, hvad der minder om tegnene på fonten i Hoptrup.

De 18 tegn, hvoraf indskriften består, er (forsætlig eller tilfældig?) fordelte i tre, ved to punkter adskilte grupper med seks tegn i hver. Tegnene må i det hele taget kaldes meget tydelige, og kun om betydningen af et enkelt kan der måske ved første öjekast rejses

nogen tvivl. Derimod er det ikke sikkert, hvor indskriftens begyndelse skal søges. Det er jo klart, at det første ord ikke har været filius, som vi finder i den ene runegruppe; men hvilken af de to andre grupper der skal læses først, kan være tvivlsomt. Symmetrien kunde synes at tale for, at indskriften begynder med de seks runer ᛁᚴᚴᚹᛂᛁ, der indtager den mindste plads, og som er anbragte på den side af fonten, der nu vender ind mod væggen. Den





1/8.

Døbefonten i Egense.

plads, hvorpå disse runer står, svarer nemlig omtrent til fodstykkets ene side, medens de to andre runegrupper strækker sig over den del af skaftet, der svarer til fodstykkets øvrige tre sider. Den mod væggen vendte side må i så fald oprindelig have været tænkt som forsiden.

Dette indeholder dog næppe nogen tvingende grund til at søge indskriftens begyndelse her. Snarest tror jeg, at de seks runer ᛏᛋᛏᚱᛂᛏ danner begyndelsen. Herefter følger altså de seks tegn ᛁᚴᚴᚹᛂᛁ, der alle må kaldes klare i deres form, skönt de fire første træder

noget svagere frem end de øvrige runer i indskriften. Mulig kan også det fjærde af disse tegn vække nogen tvivl med hensyn til betydningen. Det ligner nemlig aldeles ᚹ-runen i det ældre alfabet. Hovedstaven er lidt uklar i den nederste del, men følges dog sikkert i sin hele længde, og bistaven når forneden helt ind til hovedstaven. Denne form af bistaven forbyder efter min mening bestemt at opfatte runen som et ᚴ, der desuden forekommer en enkelt gang i indskriften i den regelmæssige form, som nöje svarer til det tre gange forekommende ᛏ. Heller ikke kan her tænkes på et ᚱ (eller ᛒ), da der ikke findes ringeste spor af bistavens nederste del. ᚹ kan derfor kun være et ᚦ, i hvilket bistaven udgår fra toppen af hovedstaven, men ikke når ned til enden af denne. Lignende former af ᚦ kender vi jo også fra mange andre både ældre og yngre indskrifter (sml. f. eks. formen af denne rune på kirkeklokken fra Hæstrup, der temmelig nöje stemmer med formen på døbefonten, hvad der ligeledes gælder om ᚦ i fuþorken på Åstrup-stenen I). Det efter ᚹ følgende ᛂ udmærker sig ligesom ᛂ i den første runegruppe ved sit meget stærkt fremtrædende punkt, der har form af en lille cirkel (sml. s-runen på Mønsted-stenen II). I det sidste ord filius, der indtager den störste plads, står alle tegn overordenlig klare.

Hele indskriften læser jeg da:

ᛏᛋᛏᚱᛂᛏ : ᛁᚴᚴᚹᛂᛁ : ᚠᛁᛚᛁᚢᛋ :
tstret : ikkþei : filius :

At filius kun kan være det latinske ord for „sön“, vil vel næppe nogen drage i tvivl. Men heraf synes da også med nødvendighed at følge, at hele indskriften må være affattet på Latin, skönt vi ganske vist på røgelsekarrene undertiden finder en blanding af latinsk og dansk sprog (sml. foran s. 128). I de to andre runegrupper viser forbindelserne tstr og ikkþ klart, at ordene er skrevne forkortede; men hvorledes tstret og ikkþei skal udfyldes, vil det næppe lykkes med sikkerhed at udfinde. Det ligger jo nær i ikkþei at formode den latinske ejeform af et til filius hørende navn på faderen, medens sönnens (her altså mesterens, stenhuggerens) navn da måtte søges i det foregående tstret; men et par navne, der kunde svare til tstret : ikkþei (det første altså vel i sin danske form, det andet med latinsk endelse), har det ikke været mig muligt at finde. Man kunde måske falde på at læse de seks første runer astret, idet ᛏ for ᛅ kunde skyldes en fejl af stenhuggeren. Fortegningen kan jo have haft et ᛅ med bistaven höjt oppe på hovedstaven, hvad der ikke så sjælden er tilfældet i samtidige indskrifter (sml. f. eks. Tisted-stenen og fuþorken på Bårse-fonten). I astret vilde vi da have et til ældre *Ástráðr* (Skovlænge-stenens ąstarþr) svarende navn, som ifølge O. Nielsen (Olddanske Personnavne, s. 8) virkelig forekommer i formen *Astret* i et diplom fra 1426. En skrivemåde -ret for -raþ anser jeg dog for i allerhöjeste grad usandsynlig, for ikke at sige ganske umulig, på døbefontens tid. Og selv om man vilde indrömme muligheden af, at de seks første runer kunde indeholde navnet *Astret*, er det følgende ikkþei mig lige uforståeligt som ejeform af faderens navn. Så vidt jeg kan se, må vi derfor opgive i tstret : ikkþei at finde et par navne; men heller ikke forskellige andre forsøg på at løse gåden har ført til et resultat, som jeg anser for sandsynligt.

Da ikke blot ordet filius, men også -ei i slutningen af den anden runegruppe afgörende taler for, at indskriftens sprog er Latin, går det naturligvis ikke an i ret at søge en fortidsform af *ríta* — et ord, som desuden på døbefontens tid sikkert for længst var uddød i Danmark —, eller navneordet *rét*, som vi kender fra Grødby-stenen på Bornholm i betydning „runeindskriften“. Dette bemærker jeg kun, for at det tilsyneladende forståelige ᚱᛂᛐ ikke skal lede nogen på vildspor. Man kunde jo også tænke sig, at ᚱᛂᛐ var skrevet forkortet for ᚱᛂ[ᛋ]ᛐ; men om formen *rést* af *rísta* gælder det samme som om *rét* af *ríta*, at den på den tid vistnok var opgivet i Dansk og fortrængt af *risti* (*-æ*) (sml. foran s. 174 ff.). Ellers kunde det jo ligge nær at forstå ᛐᛋᛐᚱᛂᛐ f. eks. som t(o)st(i) re(s)t, „Toste ristede (runerne)“, og i ikkþei filius at søge navnet på stenhuggeren. Hans navn, som man dog vistnok forgæves vil søge i disse ord, måtte altså være gengivet i latinsk form, medens runeristeren havde brugt danske ord om sit eget arbejde. Alt synes mig imidlertid at tale imod en sådan antagelse, ikke mindst den omstændighed, at man vel tör gå ud fra, at stenhuggeren, der lavede fonten, også selv huggede indskriften.

Tilbage bliver der altså kun at forstå de to første runegrupper i indskriften som forkortede latinske ord; men her er der selvfølgelig frit spillerum for en mængde forskellige gætninger. Fristende vilde det således være at opfatte þei som latinsk *dei*, hvad der dog volder store betænkeligheder på grund af skrivemåden med ᚦ for ᛐ eller ᛑ. Ellers kunde man jo tænke sig indskriften udfyldt i lighed med de udfyldninger, som jeg har foreslået for indskrifterne på fonterne i Skyum, Hanbjærg og Hoptrup og på söjlefoden fra Børglum kirke, f. eks. *d(ominus) s(alva)t(o)r et i(nvo)c(antium) c(onsolator) dei filius* eller *t(u) s(alva)t(o)r et i(nvocantium) c(onsolator) K(ristus) dei filius*. Jeg skynder mig dog at tilföje, at ikke blot formen þei i betydning *dei*, men også arten af de brugte forkortelser gör det i höjeste grad tvivlsomt, om disse læsninger virkelig har truffet det rette.

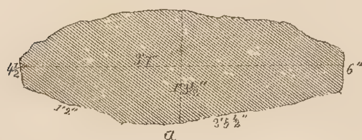
TILLÆG TIL ANDET BIND.

58 b. ÅLUM-STENEN IV

Ålum sogn, Sønderlyng herred, Viborg amt, Jylland

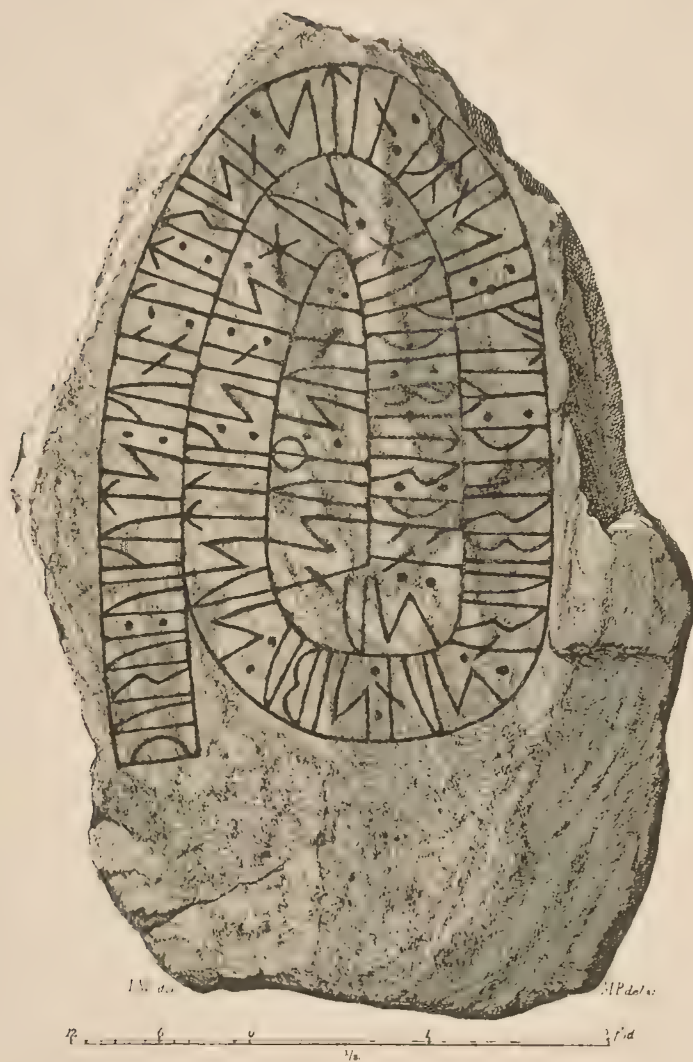
(undersøgt d. 27. Juni 1903).

Under 27. Oktober 1902 tilstillede provst Vilstrup i Bjærregrav nationalmusæet en skrivelse, hvori han meddelte, at der ved omsætning af kirkegårdsdiget i Ålum var fundet et brudstykke af en runesten. Direktør dr. W. Mollerup, som den gang var på rejse i Jylland, begav sig i den anledning straks til Ålum, hvor professor Magnus Petersen d. 31. Oktober stødte til ham for at tegne stenen. Ved deres undersøgelse viste det sig, at det var en fuldstændig, velbevaret runesten, der var kommen for dagen, så at der for tiden kendes fire runestene fra Ålum. Magnus Petersens tegning, af hvilken en kopi straks blev mig tilsendt, bevares i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv. Hele indskriften viser sig klart på denne tegning med undtagelse af runerne mellem **huk** og **þąn**, som det ikke var lykkedes Mollerup og Magnus Petersen at læse med sikkerhed. Før min undersøgelse havde jeg dog efter pladsen og de på tegningen givne antydninger formodet, at der her måtte stå **hukþi : bitr**, hvad jeg i alt væsenligt fandt fuldstændig bekræftet ved denne. De tvivlsomme runer var nemlig ikke bortflisede, hvad man kunde formode efter tegningen, men huggede i en naturlig fordybning i stenen, hvorfor de i mindre heldig belysning træder meget svagt frem. Stenen,



som ved min undersøgelse fremdeles henlå uden for kirkegårdsdiget på det sted, hvor den var funden, er senere (i Oktober 1903) ved direktør Mollerups foranstaltning bleven opstillet på kirkegården ved siden af den anden nærbeslægtede sten i Ålum (no. 58 i andet bind af mit værk mellem runestenene i Jylland).

Den anselige sten minder både ved sin form og ved måden, hvorpå indskriften er anbragt, samt ved sine rune- og sprogformer ved første öjekast så stærkt om Ålum-stenen III, at det nære slægtskab mellem bægge er umiskendeligt, idet de utvivlsomt skyldes samme runerister. Den nyfundne sten, der består af finkornet, lysegrå granit med sorte korn og rødlige årer, er dog betydelig mindre end den ældre, idet dens hele længde kun er 5′ 6″,



Ålum-stenen IV.

dens störste bredde 3′ 7″ og tykkelsen indtil 1′ 4½″. Formen ses af det foranstående tværsnit, det er taget over hovedstaven af det andet ᚢ i ᚢᛁᚠᚢᛏᛋ.

På den nyfundne sten findes der ligesom på Ålum-stenen III — dog langtfra i samme udstrækning som på denne — enkelte gamle naturlige fordybninger i stenen, der er ældre end indskriften, da runerne er huggede i dem.

Runerne, der er mellem 5″ og 6¾″ höje (det sidste ᛁ på grund af pladsen kun 4″), er i det hele meget tydelige, så at læsningen ikke på noget sted har givet mig anledning til mindste tvivl.

Ligesom på Ålum-sten III er indskriften anbragt i et spiralformet bånd, der løber fra venstre til höjre langs med stenens kant og videre hen over den. På den nyfundne sten er båndet dog betydelig længere end på den ældre, idet det fylder stenens hele flade.

Med hensyn til læsningen bemærkes følgende:

Hovedstaven i ᚦ, hvormed indskriften begynder, tjæner tillige som forbindelseslinje mellem rammestregerne; men denne linje er ikke som på den ældre sten sat i forbindelse med den indre del af båndet. Heller ikke findes der som på denne to punkter ved begyndelsen af indskriften. Runeformerne er gennemgående lidt mere ensartede end på den ældre sten. Den nyfundne bruger f. eks. kun formen ᛋ, medens den ældre både har ᛋ og ᛋ; men i øvrigt har tegnene på bægge stene nöjagtig samme karakter og stammer sikkert fra samme runerister. Fremhæves må også den stærke brug af ᚽ på bægge stene; ligesom den ældre sten har **þąnsi, hąns** og **ąski**, møder vi på den sidst fundne **þąnsi, þąn** og **kuną**.

I hele det ydre bånd er alle runer fuldkommen tydelige, når undtages, at det første ᚢ i **þurbiurn** er noget affliset i den øverste del. I det foregående ᚽᚠᛏᛁᛦ er den første ᛁ-rune på midten forsynet med et stort og tydeligt, men lidt grundt hugget punkt, der var overset på den ældre tegning.

Også i det indre bånd er alle runer klare til og med ᚼᚢᚴ; men de seks herefter følgende runer er huggede i en naturlig fordybning i stenen og træder derfor under almindelige belysningsforhold svagere frem end de øvrige tegn i indskriften; ingen af dem kan dog give virkelig grund til tvivl. Efter ᚴ følger et temmelig smalt ᚦ med stor bistav som på de andre steder i indskriften og dernæst et ᛁ med to punkter efter. Den næste rune er et utvivlsomt ʙ, i hvilket bistavenes form endnu følges meget tydelig, skönt særlig den nederste del er lidt udfliset. Forholdsvis klart står de tre følgende runer, nemlig ᚽ med punkt (ligesom i ᚽᚠᛏᛁᛦ), ᛏ og ʀ. Den herefter følgende del af indskriften giver ikke anledning til nogen bemærkning.

Hele indskriften gengiver jeg da:

þurui : uikuts : kuną : lit : risa : stin : þąnsi : eftiʀ : þurbiurn : sun : sibu : sustlik : sin : is : hun : hukþi : betr : þąn : suasum : suni :

uikuts er det samme sjældne navn, som vi også finder på Ålum-stenen III. Mærkes må her skrivemåden med ᛏᛋ, i steden for hvilket andre indskrifter bruger ᛋ alene (sml. bemærkningen om **harals** II, s. 179 f.).

sibu er ejeform af det meget sjældne kvindenavn *Sibba*, der svarer til det i ældre tid almindelige danske mandsnavn *Sibbi*.

sustlik ɔ: *systling*, 'fætter'. Ordet *systlingʀ*, der kendes både fra ældre Norsk, Svensk og Dansk, forekommer her første gang i en runeindskrift. Fritzner[2] III, s. 636 sætter med tvivl oldnorsk *systlingr* = *systrungr*, hvilket sidste han oversætter „mosters sön (eller barn)"; men K. Maurer har i „Island", München 1874, s. 326 not. rigtig set, at *systlingr* er forskelligt fra *systrungr* og har samme betydning som *systkinason* ɔ: „fasters eller morbroders sön". Hertil har E. Hertzberg sluttet sig i Glossarium til Norges gamle Love, Christ. 1895, s. 626. I ældre Dansk har *syzling* fået den videre betydning „nær frænde". Således hedder det i Eriks sællandske lov III, 2: *Æn ær thet oc swa, at thær ær lætæræ iord i then by æn thær war førræ i, oc scal han hænæ lætæræ sæliæ, tha ær then ær hans syzling* (*y* skrevet med gennemstrøget *u*) *ær nærmær æn annær*, „da er hans nære slægtning nærmere end en anden". Smst. II, 49: *the ær ey æræ hans suzlinge* (stregen gennem *u* glemt) *oc ey hans landbo*, hvor AM 26 8[vo] ombytter *hans syzlinge* med *hans næstæ*, „hans nærmeste". Ligeledes hedder det i Valdemars sællandske lov III, 13 (Thorsen s. 62[5]): *ey af hans æghnæ syzlinge* (*y* udtrykt ved gennemstrøget *u*), „ej af hans egne nære frænder", hvor AM 26 8[vo] ligeledes ombytter *syzlinge* med *næstæ*. Den oprindelige betydning „næstsøskendebarn" er dog endnu bevaret i kong Hanses købstadsret af 1484 § 60, hvor det hedder: *„de, som neste arffuinge ere effter søskenebørnn, som kaldis brødlinge och søslinge"* (Kolderup-Rosenvinge, Samling af gamle danske Love V, s. 541. Håndskriftet B forklarer udtrykkelig disse ord ved *„nest-sydskendebørn, som kaldis brøderlinge och systerlinge"*, og det tilföjer: *„De kaldis den dødis brøderlinge, som ehr fød af faderbroder eller fadersyster, och de kaldis systerlinge, som føde ere af morbroder eller morsøster"*). I samme betydning forbindes disse to ord i de gamle svenske love, af hvilke Södermannalagen i Ærfþæ balker c. 1 (Schlyter s. 61) har *brøllungar oc syslungar*; ligeledes har Vestmannalagen I i Gipninga balker c. 11, 1 (Schlyter s. 51) *brullungar ella systlungar.* Også nuværende Svensk bruger endnu i lovsproget *brylling* 'patruelis' og *sysling* 'matruelis'.

hukþi betr ɔ: *hugði bætr*, „syntes bedre om". Vi møder altså her den fra oldsproget velkendte forbindelse *hyggja e-m vel*, „kunne lide en, synes om, holde af en". Ganske som på Ålum-stenen hedder det f. eks. i Völsunga saga ed. Bugge s. 149[7]: *dyljumst eigi við, at ek hygg Grímhildi eigi vel*, „jeg nægter ikke, at jeg ikke kan lide G.", og i Sturlunga saga ed. Vigfusson II, s. 130[13]: *þættumk ek láta þann mann annan, er ek hugða bezt.* I ældre Dansk er *hyggiæ*, *hyggæ* endnu almindeligt, men fortrænges efterhånden — vistnok under indflydelse af fortidsformen *hughthæ* (jyske lov II, 40 *hugthæ*, II, 73 *hvgh*) og tillægsformen *hugt* — af *hugæ* (*hogæ*), der senere blev *hue* (*hove*), som endnu af og til bruges især upersonlig: „det huer (hover) mig ikke", meget sjælden derimod som *hyggja* på Ålum-stenen med genstand i betydning „synes om, kunne lide": „jeg huer hende bedre end hendes søster", hvor man nu vilde sige: „hun huer mig bedre end hendes søster".

þąn, „end". Dette er det eneste hidtil kendte eksempel fra en dansk runeindskrift på sammenligningspartiklen „end" ved höjere grad. På Tryggevælde-stenen finder vi derimod i andet sammenligningsled den gamle forbindelse med hensynsformen uden „end"

(*fáiʀ werða nú féddiʀ þæim bætri*, „bedre end han"). Som bekendt hedder sammenligningspartiklen i ældre Svensk og Dansk regelmæssig *æn* (nysvensk *än*, nydansk *end*), der svarer til oldsprogets *en*, som i de ældste håndskrifter har formen *an*, der også undtagelsesvis forekommer i ældre Svensk. Kun i Gutalag hedder sammenligningspartiklen regelmæssig *þan*, i den gullandske runekalender *þen* (ved siden heraf forekommer dog både i Gutalag og i kalenderen undtagelsesvis *en*). På de gullandske runestene finder vi én gang þan (Säve no. 83) og to gange þen (på de unge stene no. 122 og 123 fra år 1449), men ikke en. Også i runeindskrifterne fra de øvrige svenske provinser bruges þan som sammenligningspartikel. Ganske som på Ålum-stenen skrives ordet þąn med foregående betr på en sten i Vestmanland (Liljegren no. 1005—6; R. Dybeck, Runa fol. II, 2, s. 24; E. Brate och S. Bugge, Runverser, s. 224). Almindeligere er dog, som vi kunde vente, skrivemåden þan, der f. eks. findes på stenene hos Liljegren no. 285, 499, 518, 608 (overalt i forbindelsen bitr þan) og 449 (maiʀi þan). På no. 378 skrives þian, der vel betegner udtalen *þen*.

Fra ældre Dansk, hvor *æn* må siges at være den eneherskende form for „end", kan jeg dog anføre et enkelt eksempel på *then* i samme betydning, nemlig Valdemars sællandske lov II, 23 i AM 455 12mo: *wil han heldær hauæ liutæs bøtær then thre marc*, medens det lige foran hedder som sædvanlig: *ey meræ æn thre marc* (også på det første sted har AM 26 8vo ombyttet *then* med *æn*).

Ålum-stenens þąn sammen med de svenske indskrifters þąn, þan, þian, gullandsk *þan*, *þen* og *then* i Valdemars lov afgiver et sikkert bevis for, at sammenligningspartiklen „end" i Nordisk oprindelig har haft *þ* i forlyd, hvad der stemmer med de fra de gamle og nyere germanske sprog velkendte former (oht. *danna*, *danne*, mht. *danne*, *denne*, nht. *denn*; oldeng. *þanne*, *þonne*, *þænne*, eng. *then*, o. s. v.).

suasum er oldsprogets *sváss*, „kær; blid, behagelig", der særlig tilhører digtersproget (— got. *sves*, oldeng. *swǽs* med den oprindelige betydning „ens egen"). Her i indskriften har ordet uden tvivl betydningen „kær".

I Olddansk gengiver jeg indskriften således:

> *Þyrwi, Wégéts konq, lét résa stén þqnnsi æftiʀ Þórbiorn, sun Sibbu, systling sínn, es hón hugði bætr þqn swásum syni.*
>
> „Tyre, Vegøts kone, lod rejse denne sten efter Torbjörn, Sibbas sön, sin fætter, som hun 'huede' bedre (holdt mere af) end sin kære sön".

At Ålum-stenen III og IV skyldes samme runerister, anser jeg, som foran bemærket, for utvivlsomt. Og med lige så stor sikkerhed tör vi påstå, at den Vegøt, der efter Ålum-stenen IV var Tyres ægtefælle, er den samme, som har rejst Ålum-stenen III efter sin sön Esge. Heller ikke om aldersforholdet mellem de to stene synes der mig at kunne herske tvivl. Ti vistnok ender indskriften på den nyfundne sten ikke som på den ældre med det fra yngre runeindskrifter velkendte kristelige ønske for den dødes sjæl; men dette er ingenlunde afgörende for de to stenes indbyrdes alder. Til et sådant ønske var der jo slet ikke plads på Ålum-stenen IV, da indskriften allerede uden det fyldte stenens hele flade. Af

langt större betydning er derimod et andet forhold. Medens Ålum-stenen III slet ikke bruger stungne runer, hvad jeg allerede har fremhævet ved behandlingen af denne (II, s. 275), finder vi to gange det stungne ᛂ på Ålum-stenen IV, nemlig i eftiʀ (= iftiʀ på III) og i betr (sml. uil på III); men i øvrigt forekommer de stungne runer heller ikke på denne sten, der bruger ᛁ i ui-, lit risa stin og is, ᚴ i -kut, sustlik og hukþi, ᚢ i sustlik og suni. Brugen af det stungne ᛂ i de nys nævnte former på den sidstfundne sten taler i höj grad for, at denne også er den yngste. Og det samme synes med sikkerhed at fremgå af bægge indskrifters indhold. I forening tegner de os nemlig et lille billede af familielivet, hvorpå vi så sjælden finder eksempler i vore runeindskrifter. Enestående er jo den hentydning til et kærlighedsforhold mellem en ung mand og en ung kvinde, hvorom store Rygbjærg-stenen, som Tove bryde rejste efter sin elskede Torgunn, bringer et rørende vidnesbyrd. På Ålum-stenen IV er det en gift kvinde, der giver sine ömme følelser for en fætter, hvis død hun begræder, og til hvis minde hun har ladet runestenen rejse, et så stærkt udtryk, at „hun holdt mere af ham end af sin kære sön". Til minde om denne sön, som måske har været Tyres stesön, er jo netop Ålum-stenen III rejst af faderen, medens moderen senere — uden tvivl efter at også faderen var død — rejste Ålum-stenen IV efter sin fasters sön. Ved hjælp af bægge stene kan vi altså opstille følgende slægttavle:



Jeg tænker mig, at Tyre efter sin söns (stesöns?) og mulig sin mands død har antaget sin faster Sibbas sön Torbjörn i söns sted, og at der efterhånden har udviklet sig et så stærkt hengivenhedsforhold mellem de to, at Tyre i sin store sorg over fætterens død kunde lade runestenen melde, at hun havde holdt mere af ham end af den tidligere bortkaldte kære sön (stesön?). Heraf at slutte, at der havde hersket et mindre kærligt forhold mellem moder og sön (stesön?), vilde dog være ganske utilladeligt, og det modsiges jo bestemt af udtrykket *swásum syni.*

Det bör endnu tilföjes, at den nyfundne Ålum-sten uagtet det nære slægtskab, som vi foran har påvist mellem denne og den ældre sten, dog i en enkelt henseende afviger fra denne. Medens Ålum-stenen III nemlig ikke blot har en runeindskrift på den ene brede flade, men også på bagsiden bærer en billedlig fremstilling (en rytter), finder vi intet tilsvarende på bagsiden af Ålum-stenen IV, der er ganske rå og ubearbejdet.